

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

Серія

«Соціальні та поведінкові науки»

Випуск 13(42)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 13(42)

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
Серія «Соціальні та поведінкові науки» (психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
Серія «Управління та адміністрування» (державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Норвезький Реєстр наукових журналів

**Київ
2020**

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 9 від 23 вересня 2020 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>;

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>;

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Людмила Антонова, д-р наук з держ. управління, проф.; *Валентина Гошовська*, д-р політ. наук, проф.; *Олег Клокар*, д-р екон. наук, доцент; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, доцент; *Інна Семенець-Орлова*, канд. політ. наук, доцент; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, доцент; *Сильвія Платанія*, PhD, доцент Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Тодосієвич Боян*, ст. науковий співробітник Ін-ту соціальних досліджень (Белград, Республіка Сербія); *Зуєвичюте Вайва*, д-р наук, проф. факультету суспільної безпеки Ун-ту ім. Миколаса Ромериса (Каунас, Республіка Литва).

Асоційовані редактори:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Микола Белопольський*, д-р екон. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, доцент; *Наталія Волянюк*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Ніна Діденко*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Альфред Кураташвілі*, д-р екон., філос. і юр. наук, проф., Грузія; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Павло Лушин*, д-р психол. наук, проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Катерина Романенко*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Наталія Торба*, канд. психол. наук, доцент; *Лавінія Бетеа*, д-р психол. наук, проф. («Aurel Vlaicu» University of Arad, Румунія); *Галя Герчева*, д-р психол. наук, проф. (м. Варна, Республіка Болгарія); *Юджин Йорданеску*, PhD, проф. Університету Сібіу ім. Лучіана Благі (Сібіу, Румунія); *Соня Карікова*, д-р хабілітований, проф. (Банська Бистриця, Словацька Республіка); *Беата Косова*, д-р хабілітований, проф. (Банська Бистриця, Словацька Республіка); *Рамона Лілі*, д-р екон. наук, проф., «Aurel Vlaicu» University of Arad (Румунія); *Дилбар Мухамедова*, д-р психол. наук, проф. (Ташкент, Республіка Узбекистан); *Різа Перманделі*, директор науково-дослідного Центру досліджень соціальних репрезентацій в Індонезії (Джакарта, Республіка Індонезія); *Гразина Ригал*, д-р хабілітований, проф. (Ченстохова, Республіка Польща); *Наргіза Халілова*, канд. психол. наук, доцент (Ташкент, Республіка Узбекистан); *Елена Хорска*, д-р екон. наук, хабілітований, проф. (Нітра, Словацька Республіка).

Технічний редактор: Яніна Васильченко

Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. — Київ: Юстон, 2020. — Вип. 13(42). — 204 с. — (Серія «Соціальні та поведінкові науки») (психологічні 053, державне управління 281 – Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-28-8

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-28-8

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2020

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers

Issue 13(42)

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) Social and Behavioral Sciences Series (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) Management and Administration Series (public administration 281) (Category «B»)

Edition is indexed:

IndexCopernicus;

Infobaseindex;

SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky

<http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

Norwegian Register of Scientific Journals

**Kyiv
2020**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 9 dated 23 September 2020)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>;

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Prof., ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Prof. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Liudmila Antonova, Doctor of Sciences in Public Administr., Prof.; **Valentina Goshovska**, Doctor of Political Science, Prof.; **Oleg Klokar**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Alexander Sannikov**, Doctor of Sciences in Psychology; **Inna Semenets-Orlova**, PhD of Political Science, Associate Prof.; **Zinaida Smutchak**, Doctor of Economics, Associate Prof.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Sciences-Section of Psychology (Catania, Italy); **Bojan Todosijevic**, senior researcher Institute of Social Sciences (Belgrade, Serbia); **Zuzevichiute Viva**, Ph.D., Professor (Kaunas, Republic of Lithuania).

Associate editors:

Olena Aleinikova, Doctor of Science in Public Administr. Prof.; **Halyna Bevz**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Mykola Belopolsky**, Doctor Econ. Sciences, Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Oleksandra Briukhovetska**, Doctor of Sciences in Psychology, Associate Prof.; **Nataliia Volianiuk**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Larysa Gaevska**, Doctor of Science in Public Administr., associate Prof.; **Nina Didenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Eugene Kartashov**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Alfred Kuratashvili**, Dr. Econ., Philosophy. and Jur. Sciences, Prof. (Georgia); **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Pavlo Lushyn**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Vladimir Oliylyk**, Doctor of Science in Public Administr., associate Prof.; **Katerina Romanenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Lavinia Betea**, Doctor of Sciences in Psychology hab., Prof. (Romania); **Halia Hercheva**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof. (Varna, Bulgaria); **Eugen Iordanescu**, PhD, Prof., Lucian Blaga University (Sibiu, Romania); **Sonia Karikova**, Doctor hab., Prof. (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Beata Kosova**, Doctor hab., Prof. (Banska Bystrica, Slovak Republic); **Ramona Lily**, Dr. Econ. Sciences, Prof., Aurel Vlaicu University of Arad (Romania); **Dilbar Mukhamedova**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof. (Tashkent, Republic of Uzbekistan); **Risa Permandeli**, Director of the Research Center for Social Representations Studies in Indonesia (Indonesia); **Grazina Rigal**, Dr. Habilitated, Prof. (Czestochowa, Republic of Poland); **Nargis Khalilova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof. (Tashkent, Republic of Uzbekistan); **Elena Khorska**, Dr. Econ. Habilitated Sciences, Prof. (Nitra, Slovak Republic).

Technical Editor: Yanina Vasilchenko

Bulletin of Postgraduate education: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. — Kyiv: Yuston, 2020. — Issue 13(42). — 204 p. — (Social and Behavioral Sciences Series) (psychological 053, public administration 281 – Category «B»).

ISBN 978-617-7854-28-8

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-28-8

© SIHE «University of educational management», 2020

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

*Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053
Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053
Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281*

ЗМІСТ

<i>Відомості про авторів</i>	8
------------------------------------	---

ПСИХОЛОГІЯ

Бондаревська Ірина, Михайленко Вікторія. Навчальна програма «Психологія економічної поведінки фахівця» з методиками артрозвитку https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-10-38	10
Бондарчук Олена, Брюховецька Олександра, Чаусова Тетяна. Гендерно-вікові особливості внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-39-53	39
Бондарчук Олена, Пінчук Наталія. Професійна автономність науково-педагогічних працівників як індикатор їх суб'єктивного благополуччя https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-54-70	54
Єрмакова Аліса. Проблеми сексуального здоров'я у сучасному світі https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-71-84	71
Кічук Антоніна. Деякі прикладні аспекти проблеми формування основ психоемоційного здоров'я студентів https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-85-98	85
Фурман Вікторія. Психологічні особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студента https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-99-114	99

ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ

Кураташвили Альфред. Економічний фашизм и его проявления в виде азартных «игр» и других преступных деяний в государстве https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-115-138	115
---	-----

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

Діденко Ніна. Вплив сучасної парадигми публічного управління на вироблення та прийняття управлінських рішень https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-139-152	139
Кириченко Микола, Отамась Інна. ЮНЕСКО та ООН про поінформованість населення щодо Covid-19: перспективи https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-153-168	153
Лукіна Тетяна. Державна підсумкова атестація випускників гімназій в умовах карантинних обмежень освітнього процесу https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-169-202	169

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

<i>Irina Bondarevskaya, Viktoriya Mykhaylenko.</i> Curriculum «Psychology of economic behavior of a specialist» with art-development techniques https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-10-38	10
<i>Olena Bondarchuk, Oleksandra Brukhovetska, Tatyana Chausova.</i> Gender and age peculiarities of the inner freedom of future psychologists' personality https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-39-53	39
<i>Olena Bondarchuk, Nataliia Pinchuk.</i> Professional autonomy of scientific and pedagogical workers as an indicator of their subjective well-being https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-54-70	54
<i>Alica Yermakova.</i> Sexual health problems in the modern world https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-71-84	71
<i>Antonina Kichuk.</i> Some applied aspects of the problem of forming the foundations of students' psycho-emotional health https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-85-98	85
<i>Viktoriia Furman.</i> Psychological features of the relationship between emotional intelligence and student creativity https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-99-114	99

ECONOMY, MANAGEMENT

<i>Alfred Kuratashvili.</i> Economic fascism and its manifestations as a gambling «games» and other criminal actions in the state https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-115-138	115
---	-----

PUBLIC ADMINISTRATION

<i>Nina Didenko.</i> He influence of the modern paradigm of public management on the development and making of adoption decisions https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-139-152	139
<i>Mykola Kyrychenko, Inna Otamas.</i> UNESCO and UN ON population awareness about Covid-19: prospects https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-153-168	153
<i>Tetyana Lukina.</i> State final certification of gymnasium graduates under quarantine restrictions of the educational process https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-169-202	169

Відомості про авторів

Бондаревська Ірина Олегівна, кандидат психологічних наук, доцент, Голова Правління ГО «Центр особистісних та соціальних трансформацій», доцент кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти», старший науковий співробітник лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Бондарчук Олена Іванівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Брюховецька Олександра Вікторівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Діденко Ніна Григорівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Інституту підготовки кадрів Державної служби зайнятості України. Київ, Україна.

Єрмакова Аліса Сергіївна, аспірант кафедри диференціальної спеціальної психології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Одеса, Україна.

Кириченко Микола Олексійович, доктор філософії, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України, ректор ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Кічук Антоніна Валеріївна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної та практичної психології Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Ізмаїл, Україна.

Кураташвілі Альфред Анзорович, доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор у галузі суспільних наук, Засновник і Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук, Засновник і Президент Міжнародної Академії Політичного менеджменту, Засновник і Президент Міжнародної Академії Юридичних наук, дійсний член Нью-Йоркської Академії наук, Академік Академії політичних наук США, засновник і головний редактор Міжнародного наукового журналу «Прогрес» і Міжнародного наукового журналу «Проблеми Юриспруденції», Член Федерації журналістів. Тбілісі, Грузія.

Лукіна Тетяна Олександрівна, доктор наук з державного управління, професор, головний науковий співробітник відділу моніторингу та оцінювання якості загальної середньої освіти Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України. Київ, Україна.

Михайленко Вікторія Олександрівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки Одеської державної академії технічного регулювання та якості. Одеса, Україна.

Отамась Інна Григорівна, кандидат історичних наук, завідувач відділу наукової роботи, доцент кафедри університетської та професійної освіти Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Пінчук Наталія Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Фурман Вікторія Вікторівна, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології особистості та соціальних практик Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка. Київ, Україна.

Чаусова Тетяна Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Information about the authors

Irina Bondarevskaya, PhD, Associate Professor, Head of the Board in NGO «Center for Personal and Social Transformations», Associate Professor of Department of Management Psychology of the Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management», Senior Researcher of Department of Mass Communication Psychology and Media Education, Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Olena Bondarchuk, DrSc, Prof, Head of Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Oleksandra Brukhovetska, PsyD, Prof., Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Tatyana Chausova, Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor, Associated Professor of the Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nina Didenko, Doctor of Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration Institute of Training of the State Employment Service of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Viktoriia Furman, PhD in Psychology, Associate Professor of the Department of Psychology of Personality and Social Practices Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv, Ukraine.

Antonina Kichuk, Candidate of Psychological Sciences, PhD in Psychology, Associate Professor Department of General and Practical Psychology Izmail State University of Humanities. Izmail, Ukraine.

Alfred Kuratashvili, Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy & Law, Professor in the field of Social Studies, Founder and President of the International Academy of Social-Economic Sciences, Founder and President of the International Academy of Political Management, Founder and President of the International Academy of Juridical Sciences, Full Member of the New York Academy of Sciences, Academician of the Academy of Political Sciences of the USA, Founder and Editor-in-Chief of the International Scientific Journal «Progress» and the International Scientific Journal «Problems of Jurisprudence», Member of the Federation of Journalists. Tbilisi, Georgia.

Mykola Kyrychenko, Habilitated Doctor in Philosophy, Corresponding Member of the Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, rector of SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Tetyana Lukina, Doctor of Science Degree in Public Administration, Professor, Chief scientific officer of the Department of Monitoring and Quality Assessment of General Secondary Education Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Viktoriya Mykhaylenko, PhD, Associate Professor, Associate Professor of Department of Socio-Humanity Preparation, Odessa State Academy of Technical Regulation and Quality. Odessa, Ukraine.

Inna Otamas, Doctor of Philosophy in History, Head of the Department for Scientific Work, Associate Professor of the Department of Professional and Higher Education at Central Institute of Postgraduate Education, SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nataliia Pinchuk, PhD, Docent of Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Alica Yermakova, graduate student of the Department of Differential and Special Psychology Odessa National University named after I. I. Mechnikov. Odessa, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-10-38](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-10-38)

УДК 316.4.06

Бондаревська Ірина Олегівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
Голова Правління ГО «Центр особистісних та соціальних трансформацій»,
доцент кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»,
старший науковий співробітник лабораторії
психології масової комунікації та медіаосвіти
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

SCOPUS ID: [57196437901](https://orcid.org/0000-0002-7006-0979)

bondarevskaya@ua.fm

Михайленко Вікторія Олександрівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-гуманітарної підготовки
Одеської державної академії технічного регулювання та якості.
Одеса, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2584-5571>

mykhaylenkova@ukr.net

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА «ПСИХОЛОГІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ФАХІВЦЯ» З МЕТОДИКАМИ АРТРОЗВИТКУ

Анотація. У статті представлено зміст та структуру навчальної програми «Психологія економічної поведінки фахівця». Спецкурс містить комплекс методик артрозвитку як методик актуалізації потенціалу особистості фахівця в освіті дорослих. Спецкурс було розроблено та впроваджено на кафедрі психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». У результаті опанування змісту даного спецкурсу фахівці отримують знання щодо особливостей довіри в економічних та міжетнічних стосунках; усвідомлять особливості функціонування соціального капіталу в різних спільнотах та роль громадянської активності в забезпеченні сталого економічного розвитку; зможуть розвинути вміння та навички попередження корупційної поведінки як такої, що підриває економічну довіру та

загрожує функціонуванню соціального капіталу. Методики артрозвитку через усвідомлення своїх почуттів, емоцій, станів допомагають фахівцям подивитися на зміни з точки зору перспектив розвитку, що відкриваються, доводять ресурсність постійного навчання. Коли навички доводиться постійно оновлювати, щоб залишатися конкурентоспроможними, психологічна готовність до постійного навчання у дорослому віці, не зважаючи на професійні досягнення, які є, за допомогою навичок, які вже застаріли, стає необхідною умовою для успішної професійної діяльності. Таку готовність до постійного навчання також можна розглядати як профілактику психологічних травм під час проходження професійних криз. Актуалізація, розвиток та реалізація потенціалу особистості часто відбуваються в процесі переходу з однієї професійної сфери в іншу. Орієнтація на свої цінності в невизначеному VUCA-світі потребує усвідомлення цих цінностей та цілей як орієнтира під час вибору стратегії поведінки і варіантів вчинків в кожній конкретній ситуації. Візуальна метафора розглядається як невід'ємний компонент освіти дорослих завдяки властивостям активізувати емоційну та інтелектуальну сферу в умовах невизначеності смислів.

Ключові слова: навчальна програма; освіта дорослих; методики артрозвитку; актуалізація потенціалу особистості; VUCA-світ; економічна поведінка.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У період євроінтеграційних трансформацій українське суспільство знаходиться на такому рівні поляризації думок стосовно реформ у всіх сферах, що успішність реформ і розвиток, в тому числі й економічний, багато в чому залежить від довіри до державних інститутів, органів влади, ЗМІ, партнерів з бізнесу в Україні і закордоном. Стійкий економічний розвиток прямо пов'язаний з такими соціально-психологічними концептами як довіра, соціальний капітал, громадянська активність, громадянська ідентичність.

Медіа суттєво впливають на економічну поведінку, формуючи суспільні стереотипи, переконання, цінності. Інформація надходить через смартфони практично увесь час, коли ми не спимо. Під час високих швидкостей, відкритого доступу до знань та інформації, існування складних систем соціальних стосунків та соціальних медіа, в умовах браку часу на перевірку отриманої інформації свідомість громадян перевантажена настільки, що необхідними є хоча б базові навички захисту

себе від деструктивних впливів медіа. Отже, неминуче постає питання про довіру новинним медіа.

Однією із функцій громадянської активності як компоненту громадянської ідентичності є контроль корупції і корупційної поведінки, що підривають довіру і соціальний капітал, необхідні для стійкого економічного розвитку. Громадянську активність як можливість впливати на політичні процеси та рішення можна розглядати як один з механізмів регулювання довіри до уряду та державних інститутів серед громадян. В Україні проблема довіри до уряду та державних інститутів давно пов'язана з державною безпекою та територіальною цілісністю країни. Тривалий період часу рівень корупції в українському суспільстві був досить високим, а корупційна поведінка стала практично нормативною. Зміна такої «нормативності» корупційної поведінки є необхідною умовою подальшого економічного розвитку держави. Це зумовлює необхідність підготовки фахівців до такої поведінки, що сприяє сталому економічному розвитку.

Малопередбачуваний світ, який є нашим сьогоденням, у 1987 році в Армійському воєнному коледжі Сполучених Штатів Америки запропонували називати VUCA-світом, з 2002 року цей термін почали застосовувати частіше. Аббревіатура відображає чотири характеристики сучасного світу: Volatility – мінливість, Uncertainty – невизначеність, Complexity – складність, Ambiguity – багатозначність.

В умовах VUCA-світу ситуації уразливості є неминучими, умовами угод неможливо передбачити усі ризики. VUCA-світ в будь-який момент може змусити функціонувати в непередбачуваних умовах, в яких кожен є уразливим і залежним від поведінки партнерів і необхідним є створення нових стратегій поведінки, адже звичні стратегії вже не є ефективними. Поведінка партнерів з професійної діяльності в таких екстремальних ситуаціях залежить від спільних цінностей і взаємовигідних стратегій.

Поведінка, яка відповідає стратегії виживання, протистоїть стратегії розвитку. Виживання передбачає як норму «топити» інших для рятування себе – це стратегія збереження життя в екстремальних ситуаціях. Така стратегія, як правило, не містить довготривалого планування. Стратегію помноження своїх ресурсів за рахунок поглинання або підпорядкування інших можна вважати більш складною формою стратегії виживання, адже в ній є довготривале планування. Стратегія розвитку, навпаки, передбачає збереження балансу інтересів всіх сторін, спільні цінності та норми поведінки партнерів.

Професійна самореалізація та успішність в умовах VUCA-світу залежать від того, хто буде з нами співпрацювати. Стратегія виживання

відштовхує потенційних партнерів, спільна діяльність з якими могла б вивести всі сторони взаємодії на новий рівень функціонування.

Багато рішень в умовах VUCA-світу, коли неможливо розрахувати всі ризики, доводиться приймати на основі довіри. Довіра, як обумовлена, так й безумовна, стає необхідною умовою економічної та професійної самореалізації. Водночас, орієнтиром для особистісного і професійного розвитку в VUCA-світі можуть і повинні бути цінності. Усвідомлення співвідношення цінностей на рівні нормативних ідеалів та індивідуальних пріоритетів можливо за допомогою використання традиційних методів арттерапії. Особливо ефективно використовувати в освіті дорослих методики, засновані на застосуванні метафор (наприклад, метафора сходинок, колесо балансу життя, карта досягнень тощо).

Методики актуалізації потенціалу особистості, що застосовуються в післядипломній освіті фахівців, скоріше можна вважати методиками артрозвитку, ніж арттерапії. Необхідність відмовлятися від перевірених звичних способів виконання роботи часто пов'язана зі стресами, зміною місця роботи, тимчасовим безробіттям, зміною сфери діяльності, професії. Фахівцям доводиться постійно прагнути нових знань, опановувати нові навички, щоб залишатися затребуваними.

Професійні кризи в умовах непередбачуваного VUCA-світу часто пов'язані з дестабілізацією професійної ідентичності. Коли професійна ідентичність є базовою в системі соціальних ідентичностей особистості професійна криза може призвести до зміни професійній сфері діяльності для виходу з кризи, який є неможливий без одночасного збалансування системи соціальних ідентичностей. Прикладом причини такої кризи може бути несумісність норм і цінностей професійного середовища з нормами і цінностями особистості. В такому випадку, фахівці змінюють сферу діяльності з метою «самозбереження».

Перехід з однієї сфери діяльності в іншу дозволяє фахівцям збагатитися крос-секторальним досвідом, розвинути різнобічний потенціал для подальшої ефективної реалізації. Досвід, отриманий в одній сфері, може бути тим, на що можна спиратися під час проходження професійної кризи в іншій сфері. Стратегії поведінки, які були успішно застосовані в інших сферах, можуть стати виграшними саме тому, що в теперішній сфері такі стратегії раніше не застосовувалися.

Таким чином, актуалізація, розвиток та реалізація потенціалу особистості часто відбуваються в процесі переходу з однієї професійної сфери в іншу. В процесі переживання професійної кризи у фахівців знижується психологічне благополуччя і вони потребують психологічної

підтримки, яка може бути включена в систему післядипломної освіти і частково реалізована методами артрозвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. VUCA-світ, в якому ми зараз живемо, пропонує таку множинність сенсів, що, на наш погляд, візуальна метафора може застосовуватися як один з найбільш ефективних інструментів, що дозволяє пов'язати особисті сенси з неоднозначними, такими, що постійно змінюються, сенсами VUCA-світу, не гублячи при цьому свою ідентичність і не нехтуючи своїми цінностями. Орієнтація на свої цінності в невизначеному VUCA-світі потребує усвідомлення цих цінностей та цілей як орієнтира під час вибору стратегії поведінки і варіантів вчинків в кожній конкретній ситуації. Ми розглядаємо візуальну метафору як невід'ємний компонент освіти дорослих.

О. Вознесенська [9] наголошує, що звернення до емоційної сфери людини через метафору актуалізує емоційні та поведінкові патерни, притаманні їй. Здатність метафори через творчість обійти критику свідомості надає можливість дослідити власні несвідомі процеси, приховані ідеї і стани, бажані соціальні ролі та форми поведінки, що витіснені або мало проявлені у повсякденному житті. Символічна мова дозволяє виразити свої почуття, по-новому поглянути на ситуацію та проблеми і завдяки цьому знайти шлях до їх вирішення.

О. Угрин [26] розглядає метафору як інструмент активізації емоційної та інтелектуальної сфер. Вона відмічає, що до метафори наше мислення звертається тоді, коли немає готових рішень, пояснень, смислів. Саме наявність ситуації з багатьма невідомими провокує процес створення метафори. У процесі її створення задіяні такі логічні операції як порівняння і аналіз за участю уяви, що сприяє розумінню. Ефективність розуміння через метафору обумовлена її здатністю активізувати емоційну та інтелектуальну сфери.

Іншим потужним методом звернення до емоційної сфери та несвідомого є малювання каракулів. О. Молчанова [19] описує малювання каракулів як неусвідомлений спосіб винесення травмивних переживань назовні, звільнення від надлишку емоцій та почуттів. Кожен малюнок через лінії та форми відображає несвідоме. Проекція почуттів на зовнішні об'єкти сприяє визнанню своїх почуттів. Зображення прискорюють вербалізацію переживань. Малювання каракулів сприяє підвищенню самооцінки, впевненості у власних можливостях, зачіпає сферу творчого потенціалу особистості, знижує рівень тривожності, сприяє особистісному зростанню. На думку Л. Лебедевої [13] люди під час малювання каракулів, створюють не образ чи картинку, а висловлюють свої почуття. Каракулі

мають високий діагностичний потенціал, розглядаються як індикатор соціальної зрілості особистості.

Малювання каракулів у групі сприяє формуванню шанобливого ставлення до виявів ініціативи з боку інших членів групи. Учасникам групи не потрібно хвилюватися про якість малюнка, його оцінку іншими, з'являється можливість зняти з себе відповідальність та побути в ролі дитини [19]. О. Вознесенська [9] підкреслює те, що малювання карлючок – це потужна регресія у той період, коли будь-які дії дитини (плямування, каракулі) викликали захоплення й розчулення у батьків. Тому, застосування цієї методики викликає радість також і у дорослих [9].

О. Молчанова [19] зазначає, що малювання каракулів, ліній та геометричних форм може стати складовою будь-якої системи освіти кожного педагога і психолога, здатного до поєднання педагогічних та психотерапевтичних методів з метою активізації особистісного розвитку, що сприятиме розвитку ціннісного ставлення як до власної особистості, так і до оточуючих.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є презентація навчальної програми спецкурсу «Психологія економічної поведінки фахівця», який призначено для педагогічних кадрів освітніх організацій, викладачів інститутів післядипломної освіти, практичних психологів, аспірантів, а також усіх, хто цікавиться проблемами економічної поведінки сучасного фахівця. Спецкурс містить комплекс методик артрозвитку для актуалізації потенціалу особистості фахівця в освіті дорослих. Методики артрозвитку базуються на принципах арттерапії, але адаптовані під завдання освіти дорослих.

Спецкурс було розроблено та впроваджено на кафедрі психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти».

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: 1) провести міждисциплінарний аналіз сучасних досліджень з економічної поведінки фахівця; 2) підібрати методики артрозвитку дорослої особистості для застосування в освіті дорослих.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В інформаційній складовій навчальної програми розглядаються такі соціально-психологічні та економічні поняття як економічна поведінка, довіра в економічних та міжетнічних взаєминах, соціальний капітал,

психологічне благополуччя, корупційна поведінка, громадянська активність. Коротко розглянемо основні.

Економічною поведінкою називають поведінку, що викликана економічними стимулами. Будь-якому вчинку людини зазвичай передують сприйняття, обмірковування, розуміння ситуації і себе в ній, тобто когнітивні компоненти, суб'єктивне ставлення, забарвлене почуттями, тобто афективні компоненти, і, врешті-решт, дія або навпаки її зміст, тобто конативні компоненти. Розглядаючи економічну поведінку, як правило, для аналізу виділяють ці три взаємопов'язані складові [14].

Р. Маєр, Дж. Девіс, Ф. Шурман [32] визначають *довіру* як готовність однієї сторони до вразливості від дій іншої сторони на підставі очікування того, що інша сторона здійснить важливу для того, хто довіряє, дію, незалежно від його/її можливості проконтролювати цю дію.

С. Кастелфранчі и Р. Фалконе [29] виділяють *обумовлену* і *безумовну довіру*. Обумовлена довіра пов'язана з раціональним міркуванням, на відміну від безумовної довіри, яка є емоційною та автоматичною. При обумовленій довірі індивіди вирішують довіряти іншій людині на основі наступних чотирьох факторів: 1) загальні цілі того, хто довіряє, і того, кому довіряють, 2) залежність того, хто довіряє, від того, кому довіряють, 3) сприйняття того, кому довіряють, як компетентного і нешкідливого, 4) існування зовнішніх умов, які сприяють або перешкоджають досягненню мети. Безумовна довіра є автоматичною, ненавмисною, несвідомою реакцією на стимул. Якщо поведінка довіри закріпилася за певних обставин, схожі обставини будуть слугувати стимулом для довіри в майбутньому [33].

В. ван Рааї [34] відзначає *важливість довіри для розвитку економіки*. Необхідно, щоб споживачі довіряли уряду і приватним інститутам, щоб інститути довіряли один одному і уряду. У разі недовіри укладається менша кількість угод або вони взагалі не укладаються, застосовується більше юридичних пересторіг, які призводять до підвищення вартості та уповільнення угод, знижується ефективність.

З погляду В. ван Рааї [34] можна виділити країни з високою довірою і країни з низькою довірою. Для країн з високою довірою характерним є високий рівень спонтанної комунікації. Індивіди у цих країнах здатні будувати міцні стосунки за межами сім'ї. У таких країнах створюються великі корпорації сучасного суспільства. Серед людей у країнах з низькою довірою відсутня схильність довіряти кому-небудь за межами сім'ї або клану. У таких країнах спостерігається тенденція створювати маленькі сімейні фірми. Традиційно такі регіони як Китай і південна Італія є

країнами з низькою довірою, в той час як Японія, Німеччина та США є країнами з високим рівнем довіри.

У контексті взаємодії з фінансовими інститутами В. ван Рааї [34] визначає довіру як переконання в тому, що банк, страхова компанія або інший фінансовий інститут буде діяти у відповідності з інтересами споживача, не буде зловживати недоліком інформації у споживачів і не буде переслідувати власні інтереси. Довіра особливо необхідна, коли якість фінансових продуктів та послуг неможливо повністю оцінити перед покупкою. Так, наприклад, у довірі до страхових компаній В. ван Рааї [34] виділяє наступні детермінанти: компетентність (продукт, маркетинг, знання клієнта, чесність), надійність (доброзичливість, прозорість, узгодженість цінностей) і стабільність (розмір, сила).

Для продуктивного функціонування економіки держави важливим чинником є ефективна робота системи оподаткування. Е. Кирхлер, Е. Хелзл, І. Ваал [31] в низці досліджень показали важливість довіри для підпорядкування платників податків. Ними була запропонована модель «слизького схилу», яка пояснює податкову поведінку. Дана модель складається з двох компонентів: сприймальної сили органів влади (наприклад, податковий аудит) та довіри до органів влади.

Е. Кирхлер, Е. Хелзл, І. Ваал [31] визначають довіру як думку індивідів і соціальних груп про те, що податкова влада діє відповідно до загального блага. Сила органів влади визначається як сприймальна здатність органів влади виявити податкові порушення і покарати. Відповідно до моделі «слизького схилу» податкове підпорядкування досягає максимуму або при максимальній довірі або при максимальній силі податкової влади, а також при максимальних показниках як довіри, так і сили податкової влади. Відповідно, податкове підпорядкування знижується до мінімуму при поєднанні мінімальної довіри з мінімальною силою податкової влади.

Б. Кшивош-Ринкевіч и А. Залевська [35] виділяють 6 типів громадянської поведінки:

- *пасивна громадянська поведінка* містить поведінку, що виражає національну ідентичність, почуття приналежності до держави або нації, повагу до національних символів і патріотизм;
- *напівактивна громадянська поведінка* виражається у відданості державі і державним інститутам, а також в участі у виборах (голосуванні);
- *активна соціальна громадянська поведінка* виражається у волонтерській роботі на користь місцевого суспільства і оточуючого середовища, представленні місцевого співтовариства і вирішенні місцевих проблем;

- *активна політична громадянська поведінка* містить бажання приймати участь в управлінні через членство в політичній партії;
- *активна, спрямована на зміни громадянська поведінка* виявляється у спробах моніторингу дій влади, законних і незаконних протестах;
- *активна особистісно орієнтована громадянська поведінка* спрямована на особистісний розвиток, незалежність, фінансову стабільність і підприємництво.

У сучасному світі інформаційних технологій важко переоцінити *роль медіа в громадянській активності*. Використання соціальних медіа пов'язано із поширенням соціальних протестів у багатьох містах по всьому світу, включаючи Київ, Москву, Стамбул, Анкару, Каїр, Тріполі, Афіни, Мадрид, Нью-Йорк, Лос-Анджелес, Гонконг. Дж. Джост з колегами [30], проаналізувавши рухи протесту в США, Іспанії, Туреччині і Україні, відмічають, що:

1) платформи соціальних медіа сприяють обміну інформацією, яка є необхідною для координування акцій протесту, такою як новини щодо транспорту, страйків, наявності поліції, насилля, медичного обслуговування і юридичної підтримки;

2) платформи соціальних медіа сприяють обміну емоційним і мотиваційним контентом в підтримку чи протидію акціям протестів, включаючи повідомлення, що містять гнів, соціальну ідентифікацію, ефективність групи, позбавлення, турботу про справедливість, правосуддя, а також ідеологічні теми;

3) структурні характеристики онлайн-соціальних мереж можуть відрізнятися. Будучи функціями політичної ідеології, вони пов'язані з інформаційним впливом і успіхом або невдачею організації протестів.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Було проведено аналіз міждисциплінарних досліджень результатом якого став синтез сучасних здобутків соціальної психології, економіки, арттерапії задля їхнього впровадження в освіту дорослих та розвиток дорослої особистості.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Теоретичні концепції, представлені в рамках спецкурсу «Психологія економічної поведінки фахівця», та їх практичне застосування розглядаються як з погляду соціальної психології, так і з погляду економіки. Мета спецкурсу полягає у формуванні навичок, необхідних для конструктивної економічної поведінки, що сприяє росту економічної довіри в суспільстві.

У результаті опанування змісту даного спецкурсу фахівці отримують

знання щодо особливостей довіри в економічних та міжетнічних стосунках; усвідомлять особливості функціонування соціального капіталу в різних спільнотах та роль громадянської активності в забезпеченні сталого економічного розвитку; зможуть розвинути вміння та навички попередження корупційної поведінки як такої, що підриває економічну довіру та загрожує функціонуванню соціального капіталу.

Програма навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. Економічна поведінка сучасного фахівця та її соціально-психологічні чинники

Тема 1. Економічна поведінка та прийняття економічних рішень сучасними фахівцями.

Економічна поведінка та її чинники (когнітивні, афективні, мотиваційно-вольові). Ризики при прийнятті економічних рішень. Роль медіа у формуванні економічної поведінки сучасного фахівця. Атрибуція в економічній поведінки. Емоції та звички при прийнятті економічних рішень. Види економічних емоцій. Мотиви економічної поведінки. Заощадження домашніх господарств. Альтруїстична поведінка. Порівняння альтернатив. Ризик та готовність ризикувати. Ціна ризику та ризикова ситуація. Суперечливість та альтернативність як чинники прийняття ризикованого рішення. Прийняття економічних рішень в VUCA-світі [14], [15], [17], [18], [20], [21], [24].

Тема 2. Довіра в економічних відносинах як чинник економічної поведінки.

Види довіри: обумовлена та безумовна, стратегічна та моралістична, спеціалізована та генералізована. Чинники довіри. Довіра інститутам. Довіра новинним медіа. Довіра державним інститутам як чинник податкової поведінки. Довіра в міжетнічних економічних відносинах. Культури з високою довірою та культури з низькою довірою. Механізми контролю економічної поведінки в культурах з низькою довірою та в культурах з високою довірою. Інституційні та міжособистісні механізми контролю економічної поведінки. Довіра в економічних відносинах в VUCA-світі. Ситуації економічної вразливості та економічна довіра. Важливість довіри для розвитку економіки [2], [29], [31], [33], [34], [6], [5].

Тема 3. Взаємозв'язок економічної поведінки та соціального капіталу.

Соціальний капітал та його застосування в політиці. Поєднання індивідуального і колективного аспектів соціального капіталу. Соціальний капітал відносин і системний соціальний капітал. Соціальний капітал відносин: соціальний капітал положення, соціальний капітал довіри, соціальний капітал зобов'язань. Системний соціальний капітал: системний контроль, системна довіра, системна мораль. Функціонування соціального

капіталу в різних спільнотах. Соціальний капітал в спільнотах іммігрантів і біженців [14], [17], [18], [1], [3], [15], [21], [23].

Тема 4. *Психологічне благополуччя як чинник економічної поведінки. Грошові патології.*

Економічна поведінка психологічно благополучної особистості. Психологічні причини боргів. Емоційна основа грошової патології: провина, контроль, безпека. Емоційне значення грошей: безпека, влада, любов і свобода. Безпека: скнари, подвижники, мисливці за знижками, колекціонери-фанатики. Влада: маніпулятори, будівники імперій, хрещені батьки. Любов: покупці любові, продавці любові, викрадачі любові. Свобода: покупці свободи, борці за свободу. Причини грошових розладів. Чинники грошової поведінки [8], [14], [17], [22], [25], [27].

Змістовий модуль 2. *Громадянська активність фахівця як чинник конструктивної економічної поведінки*

Тема 5. *Громадянська активність фахівця в забезпеченні конструктивної економічної поведінки.*

Типи громадянської активності. Пасивна громадянська поведінка. Напівактивна громадянська поведінка. Активна громадянська поведінка. Громадянська активність та соціальні медіа. Громадянська активність як чинник довіри до державних інститутів. Громадянська активність як чинник ефективності впровадження реформ. Громадянська активність як чинник економічного розвитку. Громадянська поведінка як компонент громадянської ідентичності. Соціально-психологічна модель громадянської ідентичності [7], [14], [17], [18], [28], [30], [35], [5], [4], [15], [20].

Тема 6. *Психологія корупційної поведінки та її попередження в діяльності фахівця.*

Соціально-психологічні детермінанти корупційної поведінки. Когнітивна психологія корупційної поведінки. Прийняття корупційних рішень. Влада та корупційна поведінка. Класифікація корупції: хабарництво, відкат, підкуп, здирництво, непотизм, фаворитизм. Концепція трансакційних витрат. Наслідки корупції: соціальні, економічні, владні, політичні, правові, міжнародні, психологічні. Попередження корупційної поведінки. Корупційна поведінка та довіра до влади та державних інститутів. Корупційна поведінка та соціальний капітал. Індекси корупції. Діяльність Transparency International [10], [11], [14], [17], [21].

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	Усього	У тому числі		
		л	пр	срс
<i>Змістовий модуль 1. Економічна поведінка сучасного фахівця та її соціально-психологічні чинники</i>				
Тема 1. Економічна поведінка та прийняття економічних рішень сучасними фахівцями	15	2	2	11
Тема 2. Довіра в економічних відносинах як чинник економічної поведінки	15	2	4	9
Тема 3. Взаємозв'язок економічної поведінки та соціального капіталу	15	2	2	11
Тема 4. Психологічне благополуччя як чинник економічної поведінки. Грошові патології	15	2	4	9
Усього годин за змістовим модулем 1	60	8	12	40
<i>Змістовий модуль 2. Громадянська активність фахівця як чинник конструктивної економічної поведінки</i>				
Тема 5. Громадянська активність фахівця в забезпеченні конструктивної економічної поведінки	15	2	4	9
Тема 6. Психологія корупційної поведінки та її попередження в діяльності фахівця	15		4	11
Усього годин за змістовим модулем 2	30	2	8	20
РАЗОМ:	90	10	20	60

Таблиця 2

Теми та зміст практичних занять

№ з/п	Теми практичних занять	Зміст практичних занять	Години
1	2	3	4
<i>Змістовий модуль 1. Економічна поведінка сучасного фахівця та її соціально-психологічні чинники</i>			
1	Тема 1. Економічна поведінка та прийняття економічних рішень сучасними фахівцями	Аналіз професійних ситуацій, які містять традиційні та інноваційні практики прийняття економічних рішень	2
2	Тема 2. Довіра в економічних відносинах як чинник економічної поведінки	Аналіз останніх соціологічних досліджень довіри як чинника економічного розвитку особистості, організації та держави	4

Продовження табл. 2

1	2	3	4
3	Тема 3. Взаємозв'язок економічної поведінки та соціального капіталу	Діагностика власного соціального капіталу та аналіз можливостей його розвитку	2
4	Тема 4. Психологічне благополуччя як чинник економічної поведінки. Грошові патології	Аналіз соціально-психологічних чинників грошових патологій	4
<i>Усього годин за змістовим модулем 1</i>			
<i>Змістовий модуль 2. Громадянська активність фахівця як чинник конструктивної економічної поведінки</i>			
5	Тема 5. Громадянська активність фахівця в забезпеченні конструктивної економічної поведінки	Розробка заходів громадянської активності в соціальних мережах	4
6	Тема 6. Психологія корупційної поведінки та її попередження в діяльності фахівця	Розробка рекомендацій щодо попередження корупційної поведінки у професійних ситуаціях	4
<i>Усього годин за змістовим модулем 2</i>			
			<i>Разом: 20</i>

Завдання для самостійної роботи містять опрацювання питань, які не розглядаються на аудиторних заняттях, та індивідуально-дослідницькі завдання.

Таблиця 3

Самостійна робота

Теми для самостійної роботи	Зміст самостійної роботи	Години
1	2	3
<i>Змістовий модуль 1. Економічна поведінка сучасного фахівця та її соціально-психологічні чинники</i>		
Тема 1. Економічна поведінка та прийняття економічних рішень сучасними фахівцями	Проаналізуйте переваги раціонального та емоційного прийняття рішень в умовах сучасного VUCA-світу. Опишіть ризики раціонального та емоційного прийняття рішень. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Розробіть рекомендації стосовно прийняття економічних рішень в організаціях, беручи до уваги традиційні та інноваційні практики та норми	11

Продовження табл. 3

1	2	3
<p>Тема 2. Довіра в економічних відносинах як чинник економічної поведінки</p>	<p>Проаналізуйте, як встановлення і розробка зарубіжних контактів на індивідуальному рівні розширяють ваші можливості та роль довіри в цьому процесі. Визначте чинники довіри в міжнародному економічному контексті. Проаналізуйте роль довіри в організаційному розвитку та можливі перешкоди. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Розробіть принципи взаємодії в організації задля розвитку довіри та засоби подолання перешкод</p>	<p>9</p>
<p>Тема 3. Взаємозв'язок економічної поведінки та соціального капіталу</p>	<p>Проаналізуйте фактори, що перешкоджають розвитку вашого соціального капіталу у кожній сфері. Визначте роль соціального капіталу кожного із співробітників у розвитку соціального капіталу організації, розширюючи її можливості. Розробіть принципи взаємодії в організації, щоб у співробітників було бажання максимально вкладати ресурси власного соціального капіталу в соціальний капітал організації. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Розробіть план підвищення свого соціального капіталу в тих сферах, в яких вам його не вистачає. Розробіть принципи взаємодії в організації, щоб у співробітників було бажання максимально вкладати ресурси власного соціального капіталу в соціальний капітал організації</p>	<p>11</p>
<p>Тема 4. Психологічне благополуччя як чинник економічної поведінки. Грошові патології</p>	<p>Проаналізуйте економічні чинники психологічного благополуччя. Проаналізуйте вплив грошових патологій на особливості економічної поведінки та прийняття економічних рішень. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Розробіть програму підвищення та збереження психологічного благополуччя організації</p>	<p>9</p>
<p>Усього годин за змістовим модулем 1</p>		<p>40</p>

Продовження табл. 3

1	2	3
<i>Змістовий модуль 2. Громадянська активність фахівця як чинник конструктивної економічної поведінки</i>		
Тема 5. Громадянська активність фахівця в забезпеченні конструктивної економічної поведінки	Проаналізуйте, яку роль відіграють соціальні медіа та соціальні мережі в розвитку вашого соціального капіталу та можливостях громадянської активності. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Розробіть алгоритм громадянської активності в соціальних мережах на конкретному прикладі.	9
Тема 6. Психологія корупційної поведінки та її попередження в діяльності фахівця	Чинники корупційної поведінки на рівні держави, організації та особистості. <i>Індивідуально-дослідницьке завдання:</i> Проаналізуйте види корупційної поведінки та її наслідки. Розробіть стратегію протидії корупційній поведінці в організації	11
<i>Усього годин за змістовим модулем 2</i>		<i>20</i>
		<i>Разом: 60</i>

Методики артрозвитку як методики актуалізації потенціалу особистості

«Календар моїх емоцій» (І. Бондаревська)

Мета: усвідомлення динаміки своїх емоційних станів та причин їх виникнення.

Треба взяти парну кількість невеликих прямокутних аркушів паперу (4, 6, 8), які після завершення вправи необхідно з'єднати з заднього боку малюнків прозорим скотчем. Кожен день на одному аркуші треба малювати за допомогою кольорових олівців лініями свої емоції, почуття, стани. Бажано уникати зображення конкретних символів або застосовувати їх мінімально і малювати лише тоді, коли це дуже важливо. Заповненість аркушу лініями, їх кольори і різноманіття – за бажанням. Закінчувати малюнок краще ввечері, після чого до нього вже не повертатися. В останній парний день аркуші з'єднуються прозорим скотчем з заднього боку в одну полосу. Які емоції у вас викликає це зображення, поєднання всіх малюнків? Які емоції переважають? Чи хочете ви змінити спектр ваших емоцій? Що саме викликало у вас ті чи інші емоції в цей проміжок часу?

М. Долінова [12] під час опису схожої методики «Щоденник каракулів» зазначає, що результатами такого малювання можуть бути незвичайні чи неочікувані ідеї, прояснення власних почуттів, більш точне розуміння ситуації, покращення емоційного самопочуття за рахунок вивільнення почуттів в ході малювання.

Малюнок «Почуття» (О. Молчанова [19], доповнено І. Бондаревською).

Мета: усвідомлення особливостей переживання емоцій, станів та почуттів.

Аркуш формату А4 складається так, щоб на ньому утворилось 8 клітинок, у яких учасники мають намалювати свої емоції та почуття гніву, радості, спокою, депресії, енергійності, жіночості/мужності, хвороби та будь-якого стану на власний вибір. Кожен малюнок виконується лініями на власний розсуд. Це може бути одна лінія, багато ліній, можливо покрити всю клітинку лініями, якщо саме це передає ваші почуття. При цьому не можна малювати будь-які символи (зірки, серця тощо). Використовувати треба лінії, які передають ваш емоційний стан (ламані, плавні). Для отримання зворотного зв'язку учасники викладають свої малюнки в коло, обговорюють емоції, стани та почуття на всіх малюнках. Малюнки роблять почуття видимими.

Порівняйте малюнки гніву, радості тощо. Що спільного та чим відрізняються зображення одних и тих само емоцій у різних людей? Які емоції ви дозволяєте собі проявляти, а які пригнічуєте? В завершення вправи намалюйте каракулями свій емоційний стан зараз.

Вправа «П'ять ліній» (О. Молчанова [19]).

Мета: зняття психоемоційного напруження, підвищення самооцінки, розвиток уяви та навичок комунікації.

Вправа проводиться в парах. Кожен учасник обирає олівець одного кольору і на аркуші паперу малює 5 ліній. Вони можуть бути товстими чи тонкими, короткими чи довгими, прямими чи звивистими, але вони не мають складатися в конкретний малюнок. Потім кожен учасник перемальовує свої ж лінії на 9 аркушів. Таким чином, виходить 10 однакових малюнків. Учасники обмінюються малюнками та мають перетворити лінії в картини. Початкові 5 ліній повинні бути видними та залишитись того ж кольору, якими їх намалював автор. Всі 5 ліній повинні бути включеними в малюнок, незалежно від того, яким би дивним він не вийшов.

Всі завершені малюнки повертаються авторам, група поділяється на пари, і у парах учасники аналізують малюнки (20 на пару). Що вони помічають в спільної творчості? Чи є подібні теми, подібні об'єкти? Які малюнки було створити простіше – перші чи останні?

Малюнок «Карта досягнень» (М. Ткалич [25]).

Мета: усвідомити свої особистісні і професійні сфери самореалізації, відмітити свої досягнення, побачити нові можливості подолання перешкод, визначити важливі ресурси для подальшого розвитку. Визначити пріоритетні сфери свого ґендерного самоствердження.

Намалюйте карту ваших досягнень та успіхів, минулих, теперішніх і майбутніх в сфері кар'єри та професійного розвитку, материнства та батьківства, прагнення бути хорошою господинею та господарем, сферу міжособистісних стосунків, привабливої зовнішності і додайте ще кілька важливих для вас сфер самореалізації. Ваші успіхи і досягнення позначте як пункти призначення, в котрих ви вже були або куди хотіли би потрапити. Позначте також проміжні успіхи. Придумайте і напишіть назви для досягнень, до яких ви прагнете. Намалюйте також вулиці і дороги, якими ви підете до своїх досягнень. Це будуть короткі чи обхідні шляхи? Які перешкоди треба буде долати? На яку допомогу ви розраховуєте?

Питання для обговорення: 1) Які почуття викликає у вас ваша карта?; 2) Де знаходяться найбільш важливі успіхи і досягнення?; 3) Де чекає небезпека?; 4) Які у вас є ресурси для досягнення бажаного?; 5) Які у вас є ресурси для подолання перешкод?

Аналіз вправи можливо доповнити авторською розробкою Наталії Павлової – колодою карт з запитаннями, наприклад: чи відповідає це моїм цінностям / планам діяльності? Що тут треба прибрати / змінити / доповнити / посилити? Як я узнаю, що досяг результату, що іду в правильному напрямку? Якої зміни в мені, якої трансформації потребує саме ця мета / ситуація / проект тощо?

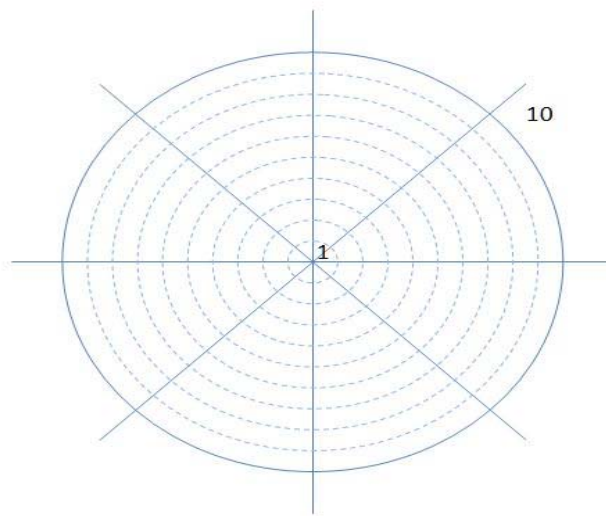
Метафора сходів у роботі з актуальними цілями (О. Угрин [26]).

Мета вправи: визначити власні пріоритетні сторони життя, усвідомити свою актуальну ціль, розкрити приховані ресурси в її досягненні.

1 етап – діагностичний.

«Колесо балансу життя» дозволяє визначити пріоритетні сторони життя, усвідомити та працювати з тими сферами, що утруднюють розвиток особистості.

Потрібно оцінити кожен сектор (духовність; здоров'я та спорт; гроші; кар'єра та бізнес; оточення і друзі; любов, сім'я, діти; саморозвиток; хобі та розваги, учасники можуть за бажанням змінити сфери на свої) за 10-ти бальною шкалою, де 0 – не задоволеність цією сферою чи відсутність її у вашому житті, 10 – максимальний її розвиток. Свою оцінку позначте крапкою всередині кожного сектора, після чого з'єднайте всі крапки разом.

Чим більше фігура наближена до кола, тим більше людина всебічно гармонійна та реалізована. Ця техніка наочно демонструє ту сферу життя, на яку слід звернути увагу і дозволяє виокремити її актуальну ціль. Далі необхідно написати конкретну ціль, з якою працювати.

2 етап – візуалізація образу сходів із подальшим аналізом.

На аркуші паперу намалюйте сходи до своєї мети саме такі, які найкращим чином допоможуть її досягнути. У процесі аналізу учасник може надписувати сходинки, домальовувати, тощо.

Запитання для аналізу сходів:

1. Опишіть сходи. (Які вони? З якого матеріалу?).
2. Де знаходяться сходи? Що розташоване поряд із ними?
3. Хто їх створив?
4. Хто власник?
5. Яка їхня функція?
6. Куди вони ведуть?
7. Хто може ними користуватись?
8. Як би ви їх назвали?
9. Позначте себе, де ви зараз? Опишіть своє відчуття, ставлення до цього місця. Як ви себе почуваетесь на цьому місці?
10. Позначте місце, де б ви хотіли стояти в майбутньому.
11. Уявіть собі, що ви досягли бажаного. Опишіть свій стан, відчуття.
12. Як швидко ви досягли мети?
13. Що потрібно зробити, щоб бути там, де ви хочете?
14. Хто вам може допомогти?
15. Що може зашкодити?

16. Чи є хтось біля сходів? Хто вони? Що роблять?

17. Які ви маєте ресурси, щоб досягти бажаного?

18. Із чого слід почати?

Аналіз вправи можливо доповнити авторською розробкою Наталії Павлової – колодою карт з запитаннями, наприклад: чи відповідає це моїм цінностям / планам діяльності? Що тут треба прибрати / змінити / доповнити / посилити? Як я узнаю, що досяг результату, що іду в правильному напрямку? Якої зміни в мені, якої трансформації потребує саме ця мета / ситуація / проект тощо?

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

П. Лушин [15] підкреслює важливість впровадження гіг-освіти відповідно до нової реальності і практиці VUCA-світу: постійного перевизначення цілей, форм і методів освітнього процесу. В умовах VUCA-світу головним стає не зміст, який підлягає засвоєнню, а готовність толерувати невизначеність, жити в стані постійних трансформацій. П. Лушин [16] також описує людей з інтолерантним ставленням до визначеності як відносно пізнього типу розвитку особистості, який по суті є внутрішньою проекцією VUCA-світу. Таким людям є притаманним виходити за межі існуючих стереотипів, створювати нові поведінкові та смислові конструкти. Водночас люди з інтолерантним ставленням до визначеності часто страждають від нерозуміння себе і спричиняють навмисно чи ненавмисно страждання людям, інтолерантним до невизначеності.

Методики артрозвитку через усвідомлення своїх почуттів, емоцій, станів допомагають фахівцям подивитися на зміни з точки зору перспектив розвитку, що відкриваються, доводять ресурсність постійного навчання. Коли навички доводиться постійно оновлювати, щоб залишатися конкурентоспроможними, психологічна готовність до постійного навчання у дорослому віці, не зважаючи на професійні досягнення, які є, за допомогою навичок, які вже застаріли, стає необхідною умовою для успішної професійної діяльності. Таку готовність до постійного навчання також можна розглядати як профілактику психологічних травм під час проходження професійних криз.

У контексте проходження професійних криз особливу увагу слід приділити арт-коучингу. О. Вознесенська [9] визначає наступні сфери використання арткоучингу: консультування здорових людей щодо розширення їхніх досягнень, розвитку особистих здібностей,

удосконалення взаємостосунків, розвитку команди, організації тощо. До функцій арткоуча належать запитання, які прояснюють цілі та спонукають клієнта рухатися в заданому ним самим напрямку.

Перспективи подальших досліджень. Серед перспектив подальших досліджень можливо відмітити аналіз особливостей VUCA-світу та творчої, професійної самореалізації дорослої особистості в такому мінливому, непередбачуваному контексті. Особливу увагу заплановано приділити важливості недискримінаційних цінностей в якості орієнтира особистісного, творчого та професійного розвитку. Метафоричні асоціативні карти буде розглянуто в якості дієвого інструменту арткоучингу в освіті дорослих.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] П. І. Блозва, «Соціальний капітал як психологічний ресурс становлення політичної культури молоді»: дис. канд. наук. Київ, 2017, 211 с.
- [2] І. О. Бондаревська, «Феномен довіри в економічних та міжетнічних відносинах (аналіз зарубіжних досліджень)», *Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ: Фенікс, Т. 11, вип. 12, с. 42–50, 2015.
- [3] І. О. Бондаревська, В. О. Михайленко, «Психологічний аналіз соціального капіталу в спільнотах іммігрантів та біженців», *Педагогіка і психологія: Вісник НАПН України*. Київ: Педагогічна преса, № 2(91), с. 71–76, 2016.
- [4] И. О. Бондаревская, «Гражданская идентичность личности в новостном медиа пространстве», *Studia Universitatis Moldaviae. Seria: Pedagogie, Psihologie – Chisinau: State University of Moldova*, № 9(119), с. 104–108, 2018.
- [5] И. О. Бондаревская, В. А. Михайленко, «Психологический анализ доверия освещению проблем мигрантов новостными медиа», *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія: Психологічні науки*. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, № 7(52), с. 5–24, 2018.
- [6] І. О. Бондаревська, В. О. Михайленко, «Довіра новинним медіа, національна ідентичність та громадянська активність опору серед підлітків», *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Запорізького нац. ун-ту та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Запоріжжя: ЗНУ, № 1(15), с. 16–22, 2019.
- [7] И. О. Бондаревская, В. А. Михайленко, «Гражданская активность: роль социальных медиа», *Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць*

Кам'янець-Подільського нац. ун-ту та Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, Вип. 46, С. 40–58, 2019.

- [8] О. І. Бондарчук, «Суб'єктивне благополуччя як індикатор успішного життєвого шляху керівників освітніх організацій», *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукр. нац. ун-ту ім. Володимира Даля*. Северодонецьк: Вид-во СНУ ім. В. Даля, Вип. 3(3), с. 37–46, 2018.
- [9] О. Л. Вознесенська та ін., *Енциклопедичний словник з арт-терапії*. Київ, Україна: Видавець ФОП Назаренко, 2017, 312 с.
- [10] О. В. Длугопольський, Ю. П. Івашук, «Розгул» корупції та рейдерства як фактор неефективності захисту прав власності», *Научные труды ДонНТУ*, № 2(44), с. 125–131, 2013.
- [11] О. В. Длугопольський, Ю. П. Івашук, «Сучасні погляди на корупцію та мінімізацію її негативного впливу на економіку України», *Економіка України*, № 9, с. 13–24, 2012.
- [12] М. Долинова, «Как «дневник каракулей» помогает разобраться в себе», *Психологическая мастерская «Просто»*, 2017. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://dolinova.blog/archives/86>.
- [13] Л. Д. Лебедева, Ю. В. Никонорова, Н. А. Тараканова, *Энциклопедия признаков и интерпретаций в проективном рисовании и арт-терапии*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2006, 336 с.
- [14] Г. В. Ложкін, В. В. Спасенніков, В. Л. Комаровська, *Економічна психологія*. Київ, Україна: ВД «Професіонал», 2004, 304 с.
- [15] П. В. Лушин, «Когда хаос и неопределённость внутри: VUCA-люди», *Теория и практика психотерапии*, № 3(11) с. 2–4, 2016.
- [16] П. В. Лушин, «Гіг-освіта як альтернатива НУШ», *Вісник психології і соціальної педагогіки*, Вип. 26, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.psyh.kiev.ua/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd%d0%b8%d0%ba_%d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba.%d0%bf%d1%80%d0%b0%d1%86%d1%8c._%d0%92%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba_26
- [17] С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, *Економічна психологія*. Київ, Україна: Міленіум, 2004, 34 с.
- [18] *Медіапсихологія: на перетині інформаційного та освітнього просторів* / Л. А. Найдьонові, Н. І. Череповської, Ред.; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ, Україна: Міленіум, 2014, 348 с.

- [19] О. Молчанова, *Застосування ліній, каракулів та геометричних форм у процесі спонтанної творчості терапевтичного малювання*. Київ, Україна, 2020, 78 с.
- [20] Л. А. Найдьонова, *Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу*; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград, Україна: Імекс-ЛТД, 2015, 244 с.
- [21] Ю. Н. Петрушенко, Н. Н. Костюченко, «Исследование влияния программ, предполагающих экономическую кооперацию, на социальный капитал местных сообществ», *Наукові праці Донецького національного технічного ун-ту. Серія Економічна*, Вип. 3(45), с. 167–173, 2013.
- [22] *Практикум по гендерной психологии* / И. С. Клёциной, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2002, 478 с.
- [23] І. Семків, «Психометричні показники та адаптація методики Р. Стили "КРИКС" (Українська версія: опитувальник вимірювання індивідуального соціального капіталу (ОВІСК) адаптація І. Семків)», *Гуманітарний вісник*, № 37, с. 136–146, 2015.
- [24] *Соціальна психологія бідності* / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; В. О. Васютинського, Ред.; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ, Україна: Міленіум, 2016, 294 с.
- [25] М. Г. Ткалич, «Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій», дис. канд. наук. Київ, 2006, 266 с.
- [26] О. Угрин, «Метафора сходів у роботі з актуальними цілями», на *XVII Міжнародної міждисциплінарної наук.-практ. конф. Простір арттерапії*. Київ, 2020, с. 171–175.
- [27] К. Фопель, *Технология ведения тренинга. Теория и практика*. Москва, Россия: Генезис, 2003, 368 с.
- [28] I. Bondarevskaya, B. Krzywosz-Rynkiewicz, E. Bondar, «Young people's citizenship activity in times of war threat: Case of Ukraine», *Citizenship Teaching and Learning – Intellect Limited*, № 12(2), p. 189–206, 2017.
- [29] C. Castelfranchi, R. Falcone, *Trust Theory: A Socio-Cognitive and Computational Model*. West Sussex: Wiley, 2010.
- [30] J. T. Jost, P. Barbera, R. Bonneau, M. Langer, M. Metzger, J. Nagler, J. Sterling, J. A. Tucker, «How social media facilitates political protests: Information, motivation, and social networks», *Advances in Political Psychology*, № 39(1), p. 85–118, 2018.

- [31] E. Kirchler, E. Hoelzl, I. Wahl, «Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework», *Journal of Economic Psychology*, № 29, p. 210–225, 2008.
- [32] R. C. Mayer, J. H. Davis, F. D. Schoorman, «An integrative model of organizational trust», *Academy of Management Review*, № 20, p. 709–734, 1995.
- [33] B. A. Misztal, *Trust in modern societies*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- [34] W. F. van Raaij, «Consumer confidence and trust in the economy», *Economic psychology in modern world: collected papers*; A. N. Lebedev, Eds. Moscow, Russia: Ekon-inform, 2012, p. 377–395.
- [35] A. M. Zalewska & B. Krzywosz-Rynkiewicz, *Psychologiczne portrety młodych obywateli*. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, 2011.

CURRICULUM «PSYCHOLOGY OF ECONOMIC BEHAVIOR OF A SPECIALIST» WITH ART-DEVELOPMENT TECHNIQUES

Irina Bondarevskaya,

PhD, Associate Professor,
Head of the Board in NGO «Center for Personal and Social Transformations»,
Associate Professor of Department of Management Psychology
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management»,
Senior Researcher of Department of
Mass Communication Psychology and Media Education,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>
SCOPUS ID: [57196437901](https://orcid.org/0000-0002-7006-0979)
bondarevskaya@ua.fm

Viktoriya Mykhaylenko,

PhD, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Socio-Humanity Preparation,
Odessa State Academy of Technical Regulation and Quality.
Odessa, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2584-5571>
mykhaylenkova@ukr.net

Annotation. The article presents content and structure of curriculum «Psychology of economic behavior of a specialist». Special course contains complex of art-development techniques as techniques for actualization of person’s potential in adult education. Special course was developed and implemented on Department of Management Psychology in Central Institute

of Post-Graduate Education of University of Educational Management. As a result of training on the program of this special course specialists will acquire knowledge on peculiarities of trust in economic and interethnic relations; become aware of peculiarities of social capital functioning in different communities and role of citizenship activity in support of sustainable economic development; will be able to develop skills of prevention of corruption behavior which undermines economic trust and treats social capital functioning. Art-development techniques through awareness of feelings, emotions, states help specialists to see changes from the point of view of opening perspective for development, show resourcefulness of permanent learning. In conditions of permanent renewal of skills in order to remain competitive, psychological readiness for constant learning in adult age, despite professional achievements gained by outdated skills, becomes indispensable condition for successful professional activity. Such readiness for constant learning can be also considered as prophylaxis of psychological traumatization in professional crises passing. Actualization, development and realization of person's potential often occurs in the process of shifting from one professional sphere to another. Orientation on personal values in uncertain VUCA-world requires awareness of these values and goals as orientation in behavior strategy choice and actions in each concrete situation. We consider visual metaphor as inherent component of adult education due to activation of emotional and intellectual spheres in conditions of ambiguous and uncertain meanings.

Keywords: curriculum; adult education; art-development techniques; actualization of person's potential; VUCA-world; economic behavior.

УЧЕБНАЯ ПРОГРАМА «ПСИХОЛОГИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТА» С МЕТОДИКАМИ АРТ-РАЗВИТИЯ

Бондаревская Ирина Олеговна,

кандидат психологических наук, доцент,
Глава Правления ОО «Центр личностных и социальных трансформаций»,
доцент кафедры психологии управления
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования»,
старший научный сотрудник лаборатории психологии
массовой коммуникации и медиа образования
Института социальной и политической психологии НАПН Украины.
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7006-0979>

SCOPUS ID: [57196437901](https://orcid.org/0000-0002-7006-0979)

bondarevskaya@ua.fm

Михайленко Виктория Александровна,

кандидат психологических наук, доцент
доцент кафедры социально-гуманитарной подготовки
Одесской государственной академии
технического регулирования и качества.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2584-5571>

mykhaylenkova@ukr.net

Аннотация. В статье представлены содержание и структура учебной программы «Психология экономического поведения специалиста». Спецкурс содержит комплекс методик арт-развития как методик актуализации потенциала личности специалиста в образовании взрослых. Спецкурс был разработан и внедрён на кафедре психологии управления Центрального института последипломного образования ГУВО «Университет менеджмента образования». В результате прохождения спецкурса специалисты получают знания об особенностях доверия в экономических и межэтнических отношениях; осознают особенности функционирования социального капитала в разных сообществах и роль гражданской активности в обеспечении устойчивого экономического развития; смогут развить умения и навыки предотвращения коррупционного поведения, которое подрывает экономическое доверие и несёт угрозу функционированию социального капитала. Методики арт-развития через осознание своих чувств, эмоций, состояний помогают специалистам посмотреть на изменения с точки зрения открывающихся перспектив развития, показывают ресурсность постоянного обучения. Когда навыки

приходиться постійно оновлювати, щоб залишатися конкурентоспособними, психологічна готовність до постійного навчання у дорослому віці, незважаючи на вже наявні професійні досягнення за допомогою застарілих навичок, стає необхідною умовою для успішної професійної діяльності. Таку готовність до постійного навчання також можна розглядати як профілактику психологічних травм при проходженні професійних кризисів. Актуалізація, розвиток і реалізація потенціалу особистості зазвичай відбуваються в процесі переходу з однієї професійної сфери в іншу. Орієнтація на свої цінності в невизначеному VUCA-світі вимагає усвідомлення цих цінностей і цілей як орієнтира при виборі стратегії поведінки і варіантів дій у кожній конкретній ситуації. Візуальна метафора розглядається як неотъемлемий компонент освіти дорослих завдяки активізації емоційної і інтелектуальної сфер в умовах невизначених значень.

Ключевые слова: навчальна програма; освіта дорослих; методики арт-розвитку; актуалізація потенціалу особистості; VUCA-світ; економічне поведіння.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] P. I. Blozva, «Sotsialnyi kapital yak psikhologichnyi resurs stanovlennia politychnoi kultury molodi»: dys. kand. nauk. Kyiv, 2017, 211 s.
- [2] I. O. Bondarevska, «Fenomen doviry v ekonomichnykh ta mizhetnichnykh vidnosynakh (analiz zarubizhnykh doslidzhen)», Aktualni problemy psikhologii: zb. nauk. prats Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kyiv: Feniks, T. 11, vyp. 12, s. 42–50, 2015.
- [3] I. O. Bondarevska, V. O. Mykhailenko, «Psikhologichnyi analiz sotsialnoho kapitalu v spilnotakh immigrantiv ta bizhentsiv», Pedagogika i psikhologiya: Visnyk NAPN Ukrainy. Kyiv: Pedagogichna presa, № 2(91), s. 71–76, 2016.
- [4] I. O. Bondarevskaya, «Grazhdanskaya identichnost' lichnosti v novostnom media prostranstve», Studia Universitatis Moldaviae. Seria: Pedagogie, Psihologie – Chisinau: State University of Moldova, № 9(119), s. 104–108, 2018.
- [5] I. O. Bondarevskaya, V. A. Mihajlenko, «Psihologicheskij analiz doveriya osveshcheniyu problem migrantov novostnymi media», Naukovyi

- chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii: Psykholohichni nauky. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, № 7(52), s. 5–24, 2018.
- [6] I. O. Bondarevska, V. O. Mykhailenko, «Dovira novynnym media, natsionalna identychnist ta hromadianska aktyvnist oporu sered pidlitkiv», Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats Zaporizkoho nats. un-tu ta Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Zaporizhzhia: ZNU, № 1(15), s. 16–22, 2019.
- [7] I. O. Bondarevskaya, V. A. Mihajlenko, «Grazhdanskaya aktivnost': rol' social'nyh media», Problemy suchasnoi psykholohii: zb. nauk. prats Kamianets-Podilskoho nats. un-tu ta Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, Vyp. 46, s. 40–58, 2019.
- [8] O. I. Bondarchuk, «Subiektyvne blahopoluchchia yak indyikator uspishnoho zhyttievoho shliakhu kerivnykiv osvitnikh orhanizatsii», Teoretychni i prykladni problemy psykholohii: zb. nauk. prats Skhidnoukr. nats. un-tu im. Volodymyra Dalia. Sievierodonetsk: Vyd-vo SNU im. V. Dalia, Vyp. 3(3), s. 37–46, 2018.
- [9] O. L. Voznesenska ta in., Entsyklopedychnyi slovnyk z art-terapii. Kyiv, Ukraina: Vydavets FOP Nazarenko, 2017, 312 s.
- [10] O. V. Dluhopolskyi, Yu. P. Ivashuk, «Rozghul» koruptsii ta reiderstva yak faktor neefektyvnosti zakhystu prav vlasnosti», Nauchnye trudy DonNTU, № 2(44), s. 125–131, 2013.
- [11] O. V. Dluhopolskyi, Yu. P. Ivashuk, «Suchasni pohliady na koruptsiuu ta minimizatsiiu yii nehatyvnoho vplyvu na ekonomiku Ukrainy», Ekonomika Ukrainy, № 9, s. 13–24, 2012.
- [12] M. Dolinova, «Kak «dnevnik karakulej» pomogaet razobrat'sya v sebe», Psihologicheskaya masterskaya «Prosto», 2017. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://dolinova.blog/archives/86>.
- [13] L. D. Lebedeva, YU. V. Nikonorova, N. A. Tarakanova, Enciklopediya priznakov i interpretacij v proektivnom risovanii i art-terapii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2006, 336 s.
- [14] H. V. Lozhkin, V. V. Spasiennikov, V. L. Komarovska, Ekonomichna psykholohiia. Kyiv, Ukraina: VD «Profesional», 2004, 304 s.
- [15] P. V. Lushin, «Kogda haos i neopredelyonnost' vnutri: VUCA-lyudi», Teoriya i praktika psihoterapii, № 3(11) s. 2–4, 2016.
- [16] P. V. Lushyn, «Hih-osvita yak alternatyva NUSh», Visnyk psykholohii i sotsialnoi pedahohiky, Vyp. 26, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.psyh.kiev.ua/%d0%97%d0%b1%d1%96%d1%80%d0%bd>

[%d0%b8%d0%ba %d0%bd%d0%b0%d1%83%d0%ba. %d0%bf%d1%80%d0%b0 %d1%86%d1%8c. - %d0%92%d0%b8%d0%bf%d1%83%d1%81%d0%ba 26](#)

- [17] S. D. Maksymenko, L. M. Karamushka, O. V. Kredentser, Ekonomichna psykholohiia. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2004, 34 s.
- [18] Mediapsykholohiia: na peretyni informatsiinoho ta osvitnoho prostoriv / L. A. Naidonovoi, N. I. Cherepovskoi, Red.; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2014, 348 s.
- [19] O. Molchanova, Zastosuvannia linii, karakuliv ta heometrychnykh form u protsesi spontannoi tvorchoosti terapevtychnoho maliuvannia. Kyiv, Ukraina, 2020, 78 s.
- [20] L. A. Naidonova, Mediapsykholohiia: osnovy refleksyvnoho pidkhodu; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kirovohrad, Ukraina: Imeks-LTD, 2015, 244 s.
- [21] YU. N. Petrushenko, N. N. Kostyuchenko, «Issledovanie vliyaniya programm, predpolagayushchih ekonomicheskuyu kooperatsiyu, na social'nyj kapital mestnykh soobshchestv», Naukovi pratsi Donetskoho natsionalnoho tekhnichnoho un-tu. Seriia Ekonomichna, Vyp. 3(45), s. 167–173, 2013.
- [22] Praktikum po gendernoj psihologii / I. S. Klyocinoj, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2002, 478 s.
- [23] I. Semkiv, «Psykhometrychni pokaznyky ta adaptatsiia metodyky R. Styly "KPIKS" (Ukrainska versiia: opytuvalnyk vymiriuvannia indyvidualnoho sotsialnoho kapitalu (OVISK) adaptatsiia I. Semkiv)», Humanitarnyi visnyk, № 37, s. 136–146, 2015.
- [24] Sotsialna psykholohiia bidnosti / T. I. Bielavina, V. O. Vasiutynskiy, V. Yu. Vinkov ta in.; V. O. Vasiutynskoho, Red.; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2016, 294 s.
- [25] M. H. Tkalych, «Psykhologo-orhanizatsiini determinanty samoaktualizatsii menedzheriv komertsiinykh orhanizatsii», dys. kand. nauk. Kyiv, 2006, 266 s.
- [26] O. Uhryn, «Metafora skhodiv u roboti z aktualnymy tsiliamy», na XVII Mizhnarodnoi mizhdystsyplinarnoi nauk.-prakt. konf. Prostir artterapii. Kyiv, 2020, s. 171–175.
- [27] K. Fopel', Tekhnologiya vedeniya treninga. Teoriya i praktika. Moskva, Rossiya: Genezis, 2003, 368 s.

- [28] I. Bondarevskaya, B. Krzywosz-Rynkiewicz, E. Bondar, «Young people's citizenship activity in times of war threat: Case of Ukraine», Citizenship Teaching and Learning – Intellect Limited, № 12(2), p. 189–206, 2017.
- [29] C. Castelfranchi, R. Falcone, Trust Theory: A Socio-Cognitive and Computational Model. West Sussex: Wiley, 2010.
- [30] J. T. Jost, P. Barbera, R. Bonneau, M. Langer, M. Metzger, J. Nagler, J. Sterling, J. A. Tucker, «How social media facilitates political protests: Information, motivation, and social networks», Advances in Political Psychology, № 39(1), p. 85–118, 2018.
- [31] E. Kirchler, E. Hoelzl, I. Wahl, «Enforced versus voluntary tax compliance: The “slippery slope” framework», Journal of Economic Psychology, № 29, p. 210–225, 2008.
- [32] R. C. Mayer, J. H. Davis, F. D. Schoorman, «An integrative model of organizational trust», Academy of Management Review, № 20, p. 709–734, 1995.
- [33] B. A. Misztal, Trust in modern societies. Cambridge: Polity Press, 1996.
- [34] W. F. van Raaij, «Consumer confidence and trust in the economy», Economic psychology in modern world: collected papers; A. N. Lebedev, Eds. Moscow, Russia: Ekon-inform, 2012, p. 377–395.
- [35] A. M. Zalewska & B. Krzywosz-Rynkiewicz, Psychologiczne portrety młodych obywateli. Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, 2011.

*Стаття надійшла до редакції
23 липня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-39-53](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-39-53)
УДК 159.9:316.61

Бондарчук Олена Іванівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Брюховецька Олександра Вікторівна,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології та особистісного розвитку
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

Чаусова Тетяна Володимирівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та особистісного розвитку
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9005-9089>
tvchausova@ukr.net

ГЕНДЕРНО-ВІКОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Статтю присвячено проблемі вивчення гендерно-вікових особливостей внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів. Представлено теоретичний аналіз понять «свобода», «внутрішня свобода особистості». Виявлено, що внутрішня свобода як комплексна особистісна якість є необхідною умовою існування людини, виявляється у взаєминах між людьми і тісно пов'язана з відповідальністю, зі свободою волі і свободою вибору. Встановлено, що внутрішня свобода є визначальним критерієм психологічного здоров'я особистості. Наведено результати емпіричного дослідження гендерно-вікових особливостей внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів. На першому етапі дослідження проаналізовані соціальні уявлення про свободу майбутніх психологів. Виявлено, що свобода є невід'ємною частиною

соціальних уявлень майбутніх психологів. На другому етапі дослідження визначено рівні і показники внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів. Установлено недостатній рівень внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів, переважна більшість досліджуваних мають низький і занижений рівень внутрішньої свободи, що спричинює зниження усвідомлення цінності особистісної свободи людини. На третьому етапі дослідження виявлено гендерно-вікові особливості внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів. Констатовано статистично значущі гендерно-вікові відмінності у проявах внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів, зокрема, чоловіки мають чіткіші установки на самодетермінацію ніж жінки, їм властиві переконання про здатність людини впливати на події свого життя та протистояти зовнішнім обставинам, особливо старші за віком. Визначено необхідність розробки підходів до психологічного супроводу процесу розвитку внутрішньої свободи майбутніх психологів з урахуванням їх гендерно-вікових особливостей.

Ключові слова: особистість майбутнього психолога; внутрішня свобода; свобода; гендерно-вікові особливості внутрішньої свободи.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції світової спільноти, соціально-економічні перетворення, що відбуваються нині в державі, прагнення України стати рівноправним членом міжнародного співтовариства зумовлюють гостру необхідність формувати особистість, орієнтовану на безперервний саморозвиток та самотворчість, основою якого є *свобода*, що пов'язана з можливістю вибору тієї чи іншої позиції і повинна сприяти прийняттю різних дій (К. Абульханова, Г. Костюк, Д. Леонт'єв, В. Петровський, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, В. Татенко, В. Чернобровкіна та ін.). Для того, щоб активізувати творчий потенціал людини, необхідні не тільки відповідні умови, а й воля, *внутрішня свобода особистості*, рівень її духовної спрямованості. Внутрішня свобода як моральна категорія і необхідна умова існування людини виявляється у взаєминах між людьми, вона тісно пов'язана з відповідальністю, зі свободою волі і свободою вибору.

За нашим припущенням, для майбутніх психологів тема внутрішньої свободи є досить актуальною в силу обраної професії, адже свобода невіддільна від відповідальності за свої вчинки. У професійній діяльності психолог не лише визначає та відстоює свою стратегію поведінки, а й разом з цим бере на себе відповідальність за результат діяльності щодо

психологічної підтримки особистості за принципом «Не нашкодь».

Водночас, незважаючи на значний прогрес у вивченні особливостей внутрішньої свободи особистості, на сьогоднішній день представлено вкрай мало досліджень, які відображають гендерні та вікові особливості розуміння внутрішньої свободи, її структури, що вимагає додаткового вивчення даного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психолого-педагогічній науці інтерес до проблеми внутрішньої свободи особистості простежується практично на всіх етапах розвитку суспільства. Однак особливу увагу до цього питання зростає з другої половини ХІХ – початку ХХ століть, що обумовлено соціально-політичними, економічними, соціокультурними умовами (демократизація суспільства, реформи і трансформації у різних сферах суспільного життя, зміни поглядів на розуміння місця і ролі особистості у суспільстві та ін.).

Суттєве значення для нашого дослідження мають: філософська концепція свободи особистості (Г. Гегель, І. Кант, В. Солов'єв, П. Струве та ін.); теоретичні концепції особистості, діяльності та спілкування (Б. Анан'єв, О. Асмолов, А. Брушлинський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, В. Татенко та ін.); сучасні гуманістичні концепції психологічної науки, які орієнтуються на внутрішній світ особистості, виховання її внутрішньої свободи (Е. Бондаревська, В. Маралов, В. Петровський, І. Якиманська та ін.) [2], [3], [8].

Дослідження різноманітних теорій і підходів до розуміння свободи, вивчення її видів, проявів вимагало звернення до робіт зарубіжних вчених (А. Адлер, А. Бандура, А. Бек, Дж. Істербрук, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Р. Райан, Дж. Роттер, Б. Скіннер, Р. Уайт, В. Франкл, З. Фрейд, І. Ялом та ін.). Їх дослідження поєднує розгляд людини як здатної ініціювати свої дії, здійснювати їх регуляцію й контроль, керувати системою детермінації власної активності на основі процесів усвідомлення та рефлексії власних прагнень і потреб [9], [12].

Українські та російські психологи розглядають свободу як особливе ставлення особистості до себе і світу, що визначає спосіб її існування (С. Рубінштейн), як сутність внутрішньої свободи особистості (Г. Балл), як здатність особистості до саморозвитку і самотворчості (Г. Костюк), як можливість бути суб'єктом, автором власних дій і власного життя (В. Слободчиков, В. Татенко), як концепцію свободної причинності (В. Петровський), як форму саморегульованої активності особистості (Д. Леонт'єв), дилему «свобода-детермінізм» (Л. Дорфман), як рефлексивно-діяльнісний підхід до свободи особистості, усвідомлення та змінювання меж

власних можливостей (О. Кузьміна), свободу, відповідальність і духовність особистості у якості параметрів особистісної саморегуляції рівня самодетермінації (О. Калітєвська) тощо [1], [2], [5], [7].

Разом з тим, накопичені наукові дослідження та публікації з проблеми розуміння та підтримки внутрішньої свободи потребують більш ґрунтовного їх вивчення та систематизації у контексті майбутніх психологів. Це зумовило мету нашої роботи.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи – емпірично дослідити гендерно-вікові особливості внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів.

Завдання дослідження:

- 1) проаналізувати розуміння майбутніми психологами поняття свободи, внутрішньої свободи, відповідальності;
- 2) визначити рівні та показники внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів;
- 3) визначити особливості внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів залежно від статі і віку.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Свобода – одне з фундаментальних понять сучасної науки. Аналіз стану вивчення проблеми свободи в психологічній науці дозволив відзначити різноманіття підходів, що відображають полярність поглядів в її трактуванні – від повного заперечення в біхевіоризмі та фрейдизмі до визнання як найвищої цінності в гуманістичній психології. На думку С. Рубінштейна, *свобода особистості* – це можливість самому визначити лінію своєї поведінки, відкинувши всі рішення, несумісні з нею [10].

Сучасними науковцями свобода розглядається як цілеспрямована активність, що саморегулюється, підґрунтям якої є суб'єктність, а провідним механізмом – самодетермінація. Свобода формується протягом життя і у повній мірі є доступною лише зрілій особистості, яка усвідомлює свою здатність і готовність діяти, вільно робити вибір, приймати рішення та керувати своїм життям відповідно до своїх цінностей та смислів (Г. Балл [1], А. Сен [13], В. Чернобровкіна [12] та ін.).

Один із найважливіших аспектів проблеми свободи – це проблема свободи «зовнішньої» і свободи «внутрішньої». Під *свободою «зовнішньої»* ми розуміємо такі обставини, за яких людина має можливість діяти відповідно до своїх внутрішніх потреб і волевиявлень. «*Внутрішню*»

свободу ми розглядаємо як можливість людини здійснити самостійний вибір, відповідний її внутрішнім цілям і переконанням, мобілізацію вольових зусиль з метою практичної реалізації зробленого вибору, прийняття рішень і їх реалізації. Саме тому *внутрішня свобода* є важливим критерієм психологічного здоров'я особистості.

На думку Г. Балла, для *внутрішньої свободи* як комплексної особистісної якості визначальними є домінуюча роль потреби в самоактуалізації, наявність «справи життя», провідна роль вищих буттєвих цінностей, уміння саморегуляції діяльності, яке засноване на рефлексивних механізмах мислення, надання переваги не знанням а компетентності, реалістичне й неупереджене сприйняття світу, відкритість досвіду та спрямованість на пошук істини, здатність враховувати різні погляди, розширяти завдяки цьому власне бачення, а також здатність, у разі наявності підстав, змінювати свої погляди [1]. Як зазначає К. Шостром, свобода не може бути абсолютною – це не свобода від контролю інших, а радше свобода вияву свого «Я» та власної унікальності [2]. При цьому є підстави припустити, що в гендерно незбалансованому суспільстві можливості прояву власної унікальності можуть бути суттєво обмеженими для жінок унаслідок традиційних гендерних стереотипів щодо їхньої ролі й призначення у суспільному житті [11], [14].

З огляду на вищезазначені положення гуманістичної психології та гендерного підходу й було реалізоване наше емпіричне дослідження.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Вибірку досліджуваних склади 280 майбутніх психологів, з них 62,1% жінок і 37,9% чоловіків, що в загальному відповідає відсотковому співвідношенню фахівців – психологів різної статі у генеральній сукупності.

В емпіричному дослідженні використано такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз, узагальнення і систематизація психологічної, педагогічної та науково-методичної літератури у галузі організаційної психології та освіти;

- методика В. Чернобровкіної «Я» і Світ» [12];

- статистично-математичні методи опрацювання даних з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 23.0).

В якості основної методики дослідження був обраний опитувальник В. Чернобровкіної «Я» і Світ», спрямований на виявлення внутрішньої (особистісної) свободи в дорослих респондентів.

Даний опитувальник ґрунтується на розумінні внутрішньої свободи як смислового утворення особистості, що складається з різних семантичних

елементів сформованого в особистості досвіду стосунків зі світом. Спираючись на дослідження В.Чернобровкіної внутрішня свобода особистості розуміється нами як «сміслові переживання, що акумулює в собі досвід відносин особистості зі світом, стосунків з іншими людьми та ставлення до себе, набутий упродовж життя» [12]. Структура опитувальника відповідає чотирьом підструктурам особистісного досвіду, що утворюють феномен внутрішньої свободи особистості: «позитивна життєва позиція», «психологічна межа «Я», «самодетермінація і життєва стійкість», «екзистенціальний погляд на життя» і відповідно складається з чотирьох груп біполярних тверджень (чотирьох шкал).

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Психологічна наука трактує понятійний простір свободи особистості в контексті головних особистісних якостей: вибір, відповідальність за нього, творча активність, самостійність, здатність до творчої, продуктивної діяльності, прагнення до реалізації власного творчого потенціал, безперервний саморозвиток [9].

На першому етапі нашого дослідження ми проаналізували соціальні уявлення про свободу майбутніх психологів.

Психолого-педагогічні дослідження і практичний досвід спостереження показують, що майбутні психологи мають деякі складнощі у розумінні поняття «внутрішня свобода». На думку майбутніх психологів, свобода – обов'язковий атрибут особистості, разом з тим свобода обмежується законом і моральністю. Здобувачі вищої освіти вважають, що їхнє життя «підкорюється власному вибору», а свобода – засіб для досягнення мети і смислу життя. Вона необхідна, і, на думку майбутніх психологів, її часто у них «забирають». Майбутні психологи виокремлюють різні види свободи: свобода слова, свобода вибору, свобода волі, духовна свобода, свобода віросповідання, фізична свобода тощо. На думку здобувачів вищої освіти, вільна людина – це людина, що знаходиться в стані повного спокою, споглядання, любові. І особистість стає внутрішньо вільною тоді, коли може сказати те, що думає, чує, бачить «тут і зараз»; коли може досягти саме того, чого хоче зараз; коли прямо зараз може піти на ризик в своїх власних інтересах; коли може спілкуватися і ефективно здійснювати зворотний зв'язок. Вони упевнені, що вільні особистості існують самі по собі, вони незалежні.

Також, на думку майбутніх психологів, кожний крок до внутрішньої свободи – це крок до відповідальності, а кожний рівень свободи пов'язаний з новим рівнем відповідальності. Коли особистість починає повністю відчувати свободу, відразу народжується почуття контролю власного вибору

і відповідальності за прийняті рішення. Свобода і відповідальність це дві сторони усвідомленої людської діяльності, оскільки свобода породжує відповідальність, а відповідальність спрямовує свободу.

Отже, проаналізувавши думки майбутніх психологів про свободу, ми дійшли висновку про те, що свобода є невід'ємною частиною їх соціальних уявлень. На наступному етапі емпіричного дослідження визначено рівні та показники внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів. На жаль, рівень внутрішньої свободи досліджуваних майбутніх психологів виявився недостатнім для переважної більшості досліджуваних (див. табл.).

Таблиця

Розподіл майбутніх психологів за рівнями й показниками внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів

Показники внутрішньої свободи особистості	Рівні прояву (кількість досліджуваних, у %)			
	низький	занижений	придатний	високий
Позитивна життєва позиція	32,9	28,6	32,1	6,4
Психологічна межа «Я»	27,5	35,7	26,1	10,7
Самодетермінація та життєстійкість	16,4	36,8	38,9	7,9
Екзистенціальний погляд на життя	16,1	48,2	28,9	6,8
Загальний показник внутрішньої свободи	33,9	23,9	31,4	10,7

Як видно з табл., переважна більшість досліджуваних мають низький і занижений (33,9% та 23,95 відповідно) рівні внутрішньої свободи. Це свідчить про наявність негативних установок на себе і навколишніх людей, що призводить до базової напруги й очікування небезпеки. У контактах з оточуючими респонденти подекуди погано розрізняють свої та чужі бажання, що створює сприятливе підґрунтя для маніпулювання ними. У складних ситуаціях взаємодії втрачають асертивність або зневірюються у майбутньому, унаслідок чого уникають дій, спрямованих на розв'язання проблемних ситуацій, більше реагують на події, ніж формують їх. Крім того йдеться про відсутність у них досвіду конструктивної взаємодії зі світом та оточуючими, що спричинює зниження усвідомлення цінності особистісної свободи людини.

Придатний і високий рівень внутрішньої свободи мають 31,4% і 10,7% досліджуваних відповідно. Це досліджувані, які позитивно ставляться до життєвих перспектив, характеризуються довірою до себе та навколишніх. Вони конструктивно протистоять зовнішньому тиску та маніпулюванням. Під час розв'язання складних життєвих ситуацій спираються на себе та свою

внутрішню силу, зберігаючи самоповагу і довіру до себе й набуваючи досвід конструктивного поведіння у будь-яких складних ситуаціях. Такі респонденти беруть на себе відповідальність за власні вибори та дії, захищають своє життя від небажаних втручань. Вони приймають себе і своє життя, вірять у свободу людини обирати власний життєвий шлях тощо.

Детальний аналіз показників внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів свідчить, що за шкалою «Позитивна життєва позиція» досліджувані характеризуються неспокійним емоційним фоном, помірною невпевненістю у майбутньому, собі та власних силах, недовірою до світу та інших людей.

За шкалою «Психологічна межа «Я» більшість досліджуваних виявили схильність до залежності від зовнішньої оцінки, несамостійність у прийнятті рішень, складність в тому, щоб відмовляти іншим у справах, які не відповідають власним потребам, слабе розрізнення своєї і не своєї відповідальності. За шкалою «Самодетермінація та життєстійкість» більшість респондентів вірять у власні сили в протистоянні складним життєвим ситуаціям, досить стійкі у стресових ситуаціях, намагаються спрямовувати своє життя у напрямку бажаних цілей.

За шкалою «Екзистенціальний погляд на життя» досліджувані недостатньо усвідомлюють цінності людського життя, цінності свободи і відповідальності людини у виборі власного життєвого шляху.

Подальше емпіричне дослідження дозволило нам виявити статистично значущі ($p < 0,01$) гендерно-вікові відмінності у проявах внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів (див. рис.).

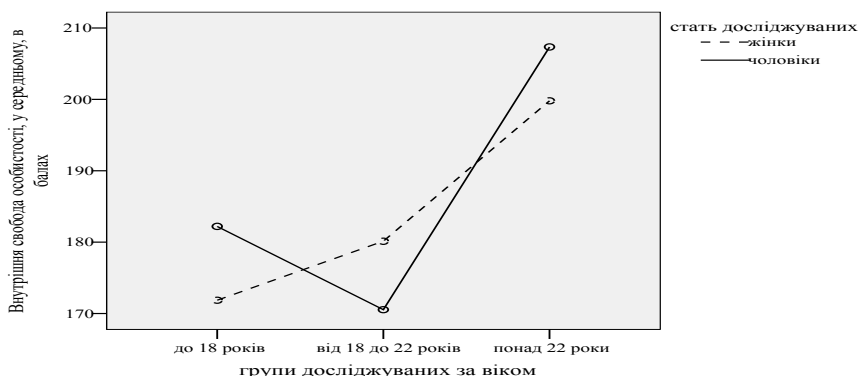

Рис. Гендерно-вікові особливості внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів

Як видно з рис., у досліджуваних, старших за віком, усі показники внутрішньої свободи вище ($p < 0,01$). Вони більш довіряють навколишнім і світу, оптимістично дивляться у майбутнє, здатні висловлювати свою позицію, надавати і отримувати підтримку. Впевнені у собі і своїй спроможності розв'язувати складні життєві ситуації, здатні виявляти стійкість у стресових ситуаціях, приймати життя в його складних виявах. Орієнтовані на саморозвиток і само зміни.

Також примітно, що у представників чоловічої статі (особливо віком до 18 років і понад 22 роки) всі показники вище ніж у жінок, окрім показників «Психологічна межа «Я» і «Екзистенціальний погляд на життя», для якого відсутні статистично значущі відмінності за статтю (в останньому випадку є лише за віком). Так, якщо середній показник внутрішньої свободи для жінок-майбутніх психологів – 183,2, то для чоловіків – 186,7. Це можна пояснити можливою гендерною нерівністю у нашому суспільстві, за якою чоловікам надається право бути більш самостійними, тому в них яскравіше виражені переконання щодо спроможності людини впливати на свою долю й протистояти зовнішнім обставинам. Отримані дані узгоджуються з результатами дослідження В. Чернобровкіної, присвяченого дослідженню смислової структури переживання внутрішньої свободи досліджуваними [12].

Отже, результати емпіричного дослідження засвідчують, що рівень внутрішньої свободи в різні періоди дорослості має свої особливості, що співвідносяться з гендерним та віковим чинниками. Вплив гендерного чинника на вияв внутрішньої свободи виявляється в тому, що чоловіки мають більш чіткі установки на самодетермінацію, проте жінкам менше, ніж чоловікам, властиві переконання про здатність людини впливати на події свого життя та протистояти зовнішнім обставинам.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

1. Виявлено, що свобода є невід'ємною частиною соціальних уявлень майбутніх психологів.

2. Установлено недостатній рівень внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів, переважна більшість досліджуваних мають низький і занижений рівень внутрішньої свободи, що спричинює зниження усвідомлення цінності особистісної свободи людини.

3. Виявлено статистично значущі гендерно-вікові відмінності у проявах внутрішньої свободи особистості майбутніх психологів, зокрема: чоловіки мають чіткіші установки на самодетермінацію ніж жінки, їм

властиві переконання про здатність людини впливати на події свого життя та протистояти зовнішнім обставинам, особливо старші за віком.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальшого вивчення проблеми внутрішньої свободи ми вбачаємо у теоретичному обґрунтуванні та апробації програми психологічного супроводу процесу розвитку внутрішньої свободи майбутніх психологів у процесі їх підготовки у закладах вищої освіти.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. Балл, «Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие», *Психология в рациогуманистической перспективе: избр. работы*. Киев, Украина: Основа, 2006, с. 257–280.
- [2] І. Галецька, Т. Сосновський, «Психологічне здоров'я як критерій внутрішньої свободи», *Психологічні студії Львівського університету*, Вип. 1, с. 79–85, 2004.
- [3] Т. Е. Егорова, С. М. Скуратовский, А. А. Никольская, «Теоретические аспекты исследования понятия внутренней свободы в контексте субъектности и активности человека», *Успехи современной науки*, Т. 5, № 2, с. 96–99, 2017. [Электронный ресурс].
Доступно: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28830284>
- [4] Е. И. Кузьмина, «Диалектическое единство свободы и ответственности», *Мир образования – образование в мире*, № 1, с. 111–123, 2015.
- [5] Е. И. Кузьмина, *Психология свободы: теория и практика*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2007, 336 с.
- [6] Д. Леонтьев, «Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем», *Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии*, Т. 2, с. 7–22, 2005.
- [7] Д. А. Леонтьев, Е. Р. Калитеевская, Е. Н. Осин, «Личностный потенциал при переходе от детства к взрослости и становление самодетерминации», *Личностный потенциал: структура и диагностика: монография*; Д. А. Леонтьев, Ред. Москва, Россия: Смысл М, 2011, с. 611–641.
- [8] Д. Н. Москаленко, «Феномен свободы в социокультурном пространстве трансформирующегося общества», дис. канд. наук, Федеральное гос. автономное образовательное учреждение высшего проф. образования «Северо-Кавказский федеральный университет». Ставрополь, Россия, 2014.

- [9] Н. А. Степанова, «Психологическая свобода личности как основа профилактики зависимого поведения», *Bulletin of the Moscow State Regional University (Psychology)*, № 3, с. 121–133, 2017. [Электронный ресурс]. Доступно: https://www.researchgate.net/publication/321326248_PSYCHOLOGICAL_FREEDOM_OF_THE_INDIVIDUAL_AS_THE_BASIS_OF_ADDICTIVE_BEHAVIOR_PREVENTION doi: [10.18384/2310-7235-2017-3-121-133](https://doi.org/10.18384/2310-7235-2017-3-121-133)
- [10] С. Л. Рубинштейн, *Основы общей психологии*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2008, 705 с.
- [11] М. Ткалич, *Гендерна психологія*. Київ, Україна: Академія, 2016, 256 с.
- [12] В. А. Чернобровкіна, *Психологія особистісної свободи: монографія*. Луганськ, Україна, 2012, 487 с.
- [13] А. К. Sen, «Human rights and capabilities», *Journal of Human Development*, № 6(2), р. 151–166, 2005.
- [14] А. J. Stewart, С. McDermott, «Gender in Psychology», *Annual Review of Psychology*, Vol. 55, р. 519–544, 2004.

GENDER AND AGE PECULIARITIES OF THE INNER FREEDOM OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' PERSONALITY

Olena Bondarchuk,

DrSc, Prof, Head of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Oleksandra Brukhovetska,

PsyD, Prof., Department of Psychology
and Personal Development Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

Tatyana Chausova,

Candidate of Psychological Sciences, Associated Professor,
Associated Professor of the Department of Psychology and Personal Development
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9005-9089>
tvchausova@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the problem of studying the gender-age characteristics of the inner freedom of the personality of future psychologists. The theoretical analysis of the concepts of «freedom», «inner freedom of the individual» is presented. It was revealed that inner freedom as a complex personal quality is a necessary condition for human existence, manifests itself in relationships between people and is closely related to responsibility, free will and freedom of choice. It has been established that inner freedom is a determining criterion for the psychological health of a person. The results of an empirical study of gender-age characteristics of the inner freedom of the personality of future psychologists are presented. At the first stage of the study, social attitude about freedom of future psychologists were analyzed. It was revealed that freedom is an integral part of the social concepts of future psychologists. At the second stage of the study, the levels and indicators of the inner freedom of the personality of future psychologists were determined. An insufficient level of inner freedom of the personality of future psychologists was established, the overwhelming majority of the studied low and underestimated level of internal freedom, causes a decrease in the awareness of the value of personal freedom of a person. At the third stage of the research, the study of gender-age characteristics of the inner freedom of the personality of future psychologists was carried out. There are statistically significant gender and age differences in the manifestations of inner freedom of the future psychologists, in particular, men have clearer attitudes to self-determination than women, they have beliefs about the ability to influence the events of his life and resist external circumstances, especially older. The necessity of developing approaches to psychological support of the process of development of inner freedom of future psychologists taking into account their gender and age peculiarities is determined.

Key words: personality of the future psychologist; freedom; inner freedom; gender; gender and age peculiarities of inner freedom.

ГЕНДЕРНО-ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕЙ СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Бондарчук Елена Ивановна,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой психологии управления
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Брюховецкая Александра Викторовна,

доктор психологических наук, доцент,
профессор кафедры психологии и личностного развития
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-4884-2878>
ciparisab011@gmail.com

Чаусова Татьяна Владимировна,

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии и личностного развития
Учебно-научного института менеджмента и психологии
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9005-9089>
tvchausova@ukr.net

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения гендерно-возрастных особенностей внутренней свободы личности будущих психологов. Представлены теоретический анализ понятий «свобода», «внутренняя свобода личности». Выявлено, что внутренняя свобода как комплексное личностное качество является необходимым условием существования человека, проявляется во взаимоотношениях между людьми и тесно связана с ответственностью, со свободой воли и свободой выбора. Установлено, что внутренняя свобода является определяющим критерием психологического здоровья личности. Приведены результаты эмпирического исследования гендерно-возрастных особенностей внутренней свободы личности будущих психологов. На первом этапе исследования проанализированы социальные представления о свободе будущих психологов. Выявлено, что свобода является неотъемлемой частью социальных представлений

будущих психологов. На втором этапе исследования определены уровни и показатели внутренней свободы личности будущих психологов. Установлено недостаточный уровень внутренней свободы личности будущих психологов, подавляющее большинство исследуемых имеет низкий и заниженный уровень внутренней свободы, что вызывает снижение осознание ценности личностной свободы человека. На третьем этапе исследования проведено исследование гендерно-возрастных особенностей внутренней свободы личности будущих психологов. Констатированы статистически значимые гендерно-возрастные различия в проявлениях внутренней свободы личности будущих психологов, в частности, мужчины, особенно старше по возрасту, имеют более четкие установки на самодетерминацию, чем женщины, им более свойственно убеждение о способности человека влиять на события своей жизни и противостоять внешним обстоятельствам. Определена необходимость разработки подходов к психологическому сопровождению процесса развития внутренней свободы будущих психологов с учетом их гендерно-возрастных особенностей.

Ключевые слова: личность будущего психолога; свобода; внутренняя свобода; гендер; гендерно-возрастные особенности внутренней свободы.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] G. Ball, «Psihologicheskoe sodержanie lichnostnoj svobody: sushchnost' i sostavlyayushchie», Psihologiya v raciogumanisticheskoy perspektive: izbr. raboty. Kiev, Ukraina: Osnova, 2006, s. 257–280.
- [2] I. Haletska, T. Sosnovskiy, «Psykhologichne zdorovia yak kryterii vnutrishnoi svobody», Psykhologichni studii Lvivskoho universytetu, Vyp. 1, s. 79–85, 2004.
- [3] T. E. Egorova, S. M. Skuratovskij, A. A. Nikol'skaya, «Teoreticheskie aspekty issledovaniya ponyatiya vnutrennej svobody v kontekste sub"ektnosti i aktivnosti cheloveka», Uspekhi sovremennoj nauki, T. 5, № 2, s. 96–99, 2017. [Elektronnyj resurs].
Dostupno: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28830284>
- [4] E. I. Kuz'mina, «Dialekticheskoe edinstvo svobody i otvetstvennosti», Mir obrazovaniya – obrazovanie v mire, № 1, s. 111–123, 2015.
- [5] E. I. Kuz'mina, Psihologiya svobody: teoriya i praktika. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2007, 336 s.

- [6] D. Leont'ev, «Fenomen otvetstvennosti: mezhdu nederzhaniem i giperkontrolem», Ekzistencial'noe izmerenie v konsul'tirovanii i psihoterapii, T. 2, s. 7–22, 2005.
- [7] D. A. Leont'ev, E. R. Kaliteevskaya, E. N. Osin, «Lichnostnyj potencial pri perekhode ot detstva k vzroslosti i stanovlenie samodeterminacii», Lichnostnyj potencial: struktura i diagnostika: monografiya; D. A. Leont'ev, Red. Moskva, Rossiya: Smysl M, 2011, s. 611–641.
- [8] D. N. Moskalenko, «Fenomen svobody v sociokul'turnom prostranstve transformiruyushchegosya obshchestva», dis. kand. nauk, Federal'noe gos. avtonomnoe obrazovatel'noe uchrezhdenie vysshego prof. obrazovaniya «Severo-Kavkazskij federal'nyj universitet». Stavropol', Rossiya, 2014.
- [9] N. A. Stepanova, «Psihologicheskaya svoboda lichnosti kak osnova profilaktiki zavisimogo povedeniya», Bulletin of the Moscow State Regional University (Psychology), № 3, s. 121–133, 2017. [Elektronnyj resurs].
Dostupno: https://www.researchgate.net/publication/321326248_PSYCHOLOGICAL_FREEDOM_OF_THE_INDIVIDUAL_AS_THE_BASIS_OF_ADDICTIVE_BEHAVIOR_PREVENTION doi: [10.18384/2310-7235-2017-3-121-133](https://doi.org/10.18384/2310-7235-2017-3-121-133)
- [10] S. L. Rubinshtejn, Osnovy obshchej psihologii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2008, 705 s.
- [11] M. Tkalych, Henderna psykholohiia. Kyiv, Ukraina: Akademiia, 2016, 256 s.
- [12] V. A. Chernobrovkina, Psykholohiia osobystisnoi svobody: monohrafiia. Luhansk, Ukraina, 2012, 487 s.
- [13] A. K. Sen, «Human rights and capabilities», Journal of Human Development, № 6(2), p. 151–166, 2005.
- [14] A. J. Stewart, C. McDermott, «Gender in Psychology», Annual Review of Psychology, Vol. 55, p. 519–544, 2004.

*Стаття надійшла до редакції
20 вересня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-54-70](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-54-70)
УДК 159.923(082)

Бондарчук Олена Іванівна,

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти.
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Пінчук Наталія Іванівна,

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти.
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1904-804X>
tacya3@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА АВТОНОМНІСТЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ІНДИКАТОР ЇХ СУБ'ЄКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ

Анотація. У статті висвітлено проблему суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників та його чинників, до яких віднесено, зокрема, професійну автономність освітян. Наведено результати емпіричного дослідження особливостей професійної автономності науково-педагогічних працівників та специфіку впливу її показників на професійне суб'єктивне благополуччя. Встановлено розподіл науково-педагогічних працівників залежно від рівня їх професійної автономності; досліджено ґендерно-вікові та організаційно-професійні особливості прояву професійної автономності науково-педагогічних працівників. Проведене емпіричне дослідження дозволило констатувати, що значна кількість досліджуваних науково-педагогічних працівників характеризуються недостатньо вираженою професійною автономністю, обмежені у проявах самостійності, гнучкості та емоційності у діяльності. За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від ґендерно-вікових та організаційно-професійних характеристик. Установлено порівняно вищі показники професійної автономності у чоловіків, ніж у їхніх колег-жінок. Разом з тим, зафіксовано вищий рівень професійної

автономності у когорти віком від 30 до 50 років та викладачів, що займають керівні посади у службовій ієрархії. Показано, що професійна автономність науково-педагогічних працівників чоловічої статі позитивно впливає на вираженість їх суб'єктивного благополуччя. Констатовано доцільність розробки та апробації спеціально організованого психологічного навчання в умовах післядипломної освіти, що сприятиме розвитку професійної автономності науково-педагогічних працівників, тим самим забезпечуючи індивідуальну самоорганізацію і суб'єктивне благополуччя всіх учасників навчального процесу. Окреслено перспективи подальших досліджень у контексті створення моделі професійного суб'єктивного благополуччя з метою подальшої розробки програми емпіричного дослідження професійного суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників.

Ключові слова: професійна автономність; науково-педагогічні працівники; суб'єктивне благополуччя; психологічні особливості; післядипломна освіта.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В умовах соціальної напруженості, властивих нашому сьогоденню, особливої ваги набуває здатність особистості гнучко адаптуватися до мінливих умов, приймати самостійні адекватні рішення щодо власного позитивного психологічного функціонування у професійній діяльності. Її значущість значно зростає для науково-педагогічних працівників, які забезпечують управління процесом саморозвитку, самовдосконалення, самонавчання учасників освітнього процесу і мусять самі виступати зразком особистості для оточуючих, у контексті академічної мобільності і свободи, що зумовлює особливу роль професійної автономності викладача вищої школи.

Досягнення цього ускладнюється через специфічні особливості професійної діяльності науково-педагогічного працівника, які характеризуються: особливим видом суб'єктної професійної взаємодії; багатофункціональністю та підвищеним ступенем професійної відповідальності; необхідністю неперервного самовдосконалення у педагогічній діяльності й наукових дослідженнях; неоднозначністю критеріїв оцінки ефективності науково-педагогічної діяльності; підвищеними соціальними вимогами до професійних та особистісних якостей викладача тощо.

Натомість, аналіз показників особистісного розвитку викладачів

системи вищої освіти свідчить про те, що така здатність розвинута недостатньо у доволі значної частини освітян (О. Бондарчук [1] та ін.)

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За результатами теоретичного аналізу літератури виявлено підвищений інтерес до проблем суб'єктивного благополуччя, який розглядається в контексті близьких за змістом досліджень щодо щастя, задоволеності життя, якості життя, самовизначення тощо [2], [3], [4]. Так, стає актуальним розширення опису поняття суб'єктивного благополуччя не лише набором певних якостей, оскільки рівень благополуччя оцінюється особистістю у відповідності до індивідуальної системи цінностей і смислів, а й вияви активності, афективні компоненти, підтримуюче середовище [5], [6].

Варто зазначити, що увагу досліджень останніх років зосереджено не лише на виокремленні суб'єктивного благополуччя та інших подібних йому категорій, а й виявленні показників, що його складають, та факторів, які на нього впливають [2], [3], [5], [6], [7], [8].

Так, досить концептуально розробленою є багатофакторна модель благополуччя К. Ріфф, у якій виокремлено декілька психологічних індикаторів, які, на наш погляд, набувають особливої ваги для викладача вищої школи: 1) позитивну оцінку себе й свого минулого життя («Самоприйняття»); 2) почуття подальшого зростання й розвитку як особистості («Особистісне зростання»); 3) переконання, що життя людини є цілеспрямованим і значущим («Ціль у житті»); 4) успішні стосунки з оточуючими («Позитивні стосунки з іншими»); 5) здатність керувати ефективно своїм життям і навколишнім середовищем («Управління середовищем»); 6) почуття самовизначення, здатність виносити власні судження («Автономія») [9]. Причому автономність розглядається як показник особистісної зрілості [10], внутрішній ресурс психологічної безпеки [11], [12], що забезпечує здатність до свідомого вибору [13], [14], до самоуправління та контролю [14].

Разом з тим в умовах вітчизняних реалій проблему взаємозв'язку професійної автономності науково-педагогічних працівників та їх суб'єктивного благополуччя попри її актуальність досліджено недостатньо.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета роботи – емпірично дослідити особливості психологічної автономії науково-педагогічних працівників як індикатору їх професійного суб'єктивного благополуччя.

Завдання роботи: 1) дослідити особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від їхньої статі,

віку та місця в службовій ієрархії; 2) виявити особливості суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників залежно від їхньої професійної автономності; 3) окреслити перспективні напрямки сприяння розвитку професійної автономності науково-педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Дослідження ґрунтується на концептуальних положеннях: 1) теорії самодетермінації (автономності) (Е. Десі, Р. Райан [15] та ін.); 2) підходу щодо суб'єктивного благополуччя особистості (Е. Дінер, В. Пайвот [16], [17] та ін.); 2) багатомірної моделі психологічного благополуччя (К. Ріфф [9] та ін.); 3) концепції про особистісне та психологічне здоров'я (С. Максименко [18] та ін.).

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідження взяли участь 220 науково-педагогічних працівників, з них з різних регіонів України, які проходили підвищення кваліфікації у ЦІПО ДЗВО «Університет менеджменту освіти» протягом 2019–2020 рр.

Було використано ряд методів: теоретичні (аналіз і узагальнення результатів теоретичного аналізу літератури); емпіричні (Шкала професійної автономності (FAS, автори – П. Спектор, С. Фокс, у модифікації Є. Тополова [19]), Шкала задоволеності життям (автори – В. Пейвот та Е. Дінер, в адаптації О. Бондарчук [1], Шкала уникання виробничих завдань (автори – М. Мітчелл, М. Емброуз, у модифікації Є. Тополова [19]); математико-статистичні (пошук первинних статистик, дисперсійний аналіз ANOVA). Обробку даних здійснено з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 17.0).

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Нами було реалізовано емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення професійної автономності науково-педагогічних працівників у співвідношенні з їх професійним суб'єктивним благополуччям.

За результатами емпіричного дослідження встановлено розподіл науково-педагогічних працівників залежно від рівня їх професійної автономності (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл науково-педагогічних працівників за рівнями професійної автономності

Рівні професійної автономності	Кількість досліджуваних у %
низький	16,0
нижчий від середнього	21,9
середній	45,7
вищий від середнього	16,4
високий	0,0

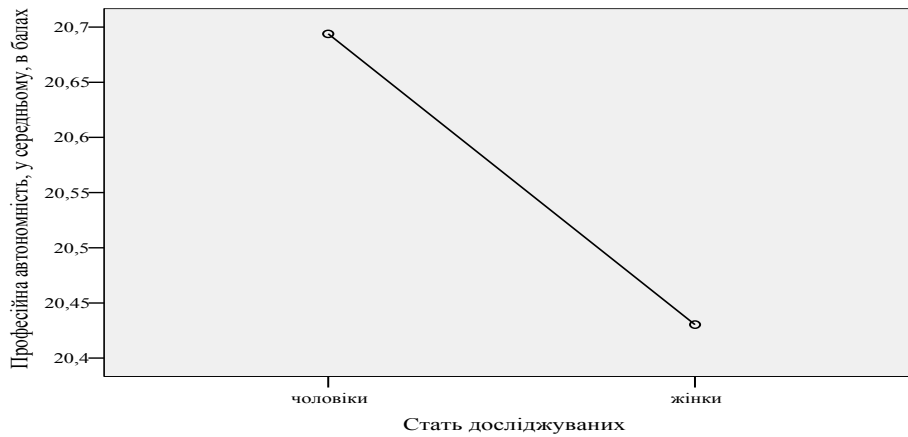
З табл. 1 випливає, що переважна більшість досліджуваних педагогів мають середній рівень професійної автономності (45,7%), третина досліджуваних мають низький та нижчий від середнього рівень професійної автономності (16,0% і 21,9% відповідно), і лише 16,4% викладачів мають вищий за середній рівень автономності. Високого рівня професійної автономності у досліджуваних педагогів виявлено не було.

Тобто, можна зробити висновок, що викладачі вищої школи обмежені у проявах самостійності, упевненості, гнучкості та здатності до швидкого реагування на мінливі умови, готовності виявляти почуття та витримувати емоційні навантаження.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від їхньої статі, віку та місця в службовій ієрархії (керівник, звичайний науково-педагогічний працівник) тощо.

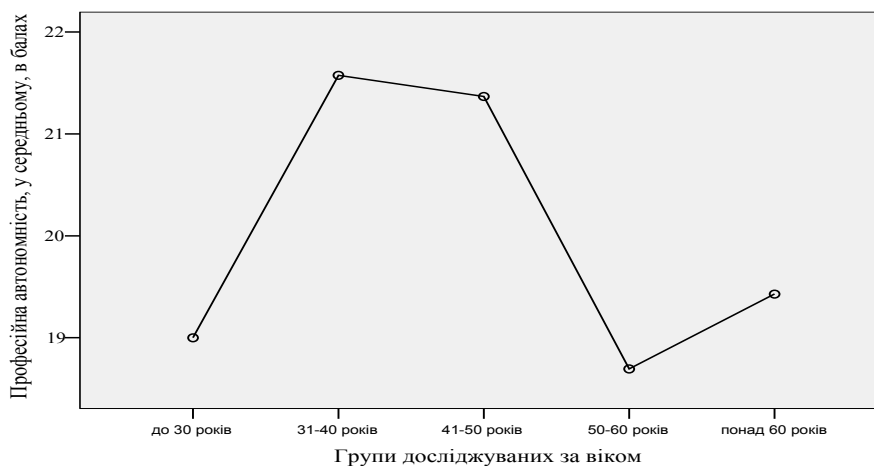
Так, на рівні тенденції ($p = 0,1$) встановлено, що у науково-педагогічних працівників чоловічої статі вищі показники професійної автономності, ніж у їхніх колег-жінок (рис. 1)

На наш погляд, даний факт певною мірою можна пояснити через ситуацію гендерної нерівності, яка наявна в нашому суспільстві й зумовлює надання переваги та підтримку самостійності насамперед у чоловіків. Варто зазначити, що наведені дані збігаються з результатами інших досліджень [6], коли жінкам в переважній більшості доводиться збалансовувати завдання з різних сфер життя, як то сімейні зобов'язання, що обмежує у них відчуття автономності.

Рис. 1 Особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від їхньої статі

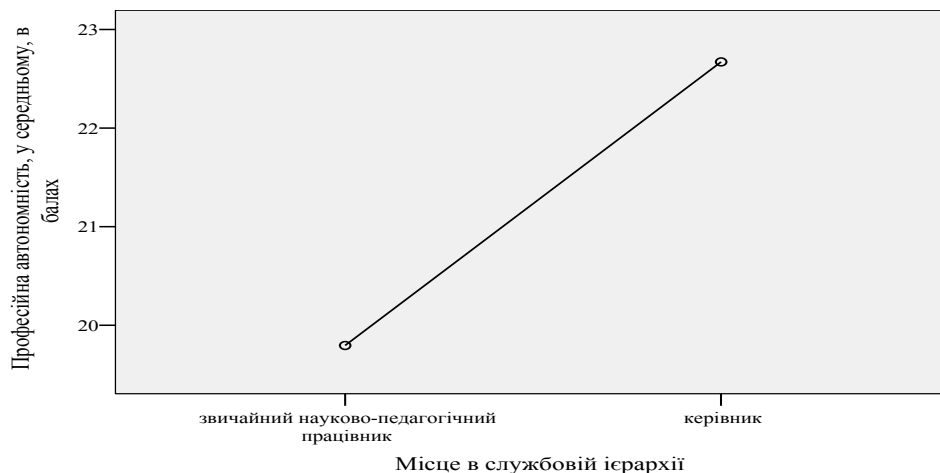
Щодо віку досліджуваних викладачів констатовано найвищий рівень професійної автономності у когорти віком від 30 до 50 років. У молодих за віком науково-педагогічних працівників і старших за віком (особливо понад 60 років) рівень професійної автономності є значно нижчим ($p < 0,01$).

Рис. 2 Особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від їхнього віку

Як впливає з рис. 2, науково-педагогічні працівники віком до 30 років мають відносно нижчі показники професійної автономності, що, на нашу думку, можна пояснити недостатнім розвитком умінь планувати та організовувати власну професійну діяльність через проходження початкових етапів професіоналізації та прагненні знайти власний стиль. Також викладачі вищої школи старшої вікової групи (понад 50 років) мають більш низький рівень розвитку професійної автономності, що може свідчити про певні прояви стагнації, що потребує подальшої експериментальної перевірки ($p < 0,01$).

Стосовно організаційно-професійних чинників науково-педагогічних працівників встановлено статистично значущий зв'язок ($p < 0,01$) між рівнем професійної автономності і посадою.

Рис. 3 Особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників залежно від їхнього місця в службовій ієрархії

Як впливає з рис. 3, науково-педагогічні працівники, що займають керівні посади, мають вищий рівень професійної автономності, ніж звичайні науково-педагогічні працівники. Такий стан речей можна пояснити більшою необхідністю керівникам планувати і організовувати роботу колективу, розподіляти завдання, розставляти пріоритети, брати відповідальність за результати діяльності.

Крім того, виявлено розподіл науково-педагогічних працівників залежно від рівня їх суб'єктивного благополуччя (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл науково-педагогічних працівників за рівнями суб'єктивного благополуччя

Рівні суб'єктивного благополуччя	Кількість досліджуваних у %
низький	17,6
знижений	31
придатний	20,4
високий	31

Так, констатовано, що високий рівень суб'єктивного благополуччя мають 31% досліджуваних. 20,4% науково-педагогічних працівників виявляють придатний рівень благополуччя. Знижений рівень мають близько третини досліджуваних викладачів (31%) і 17,6% – низький рівень суб'єктивного благополуччя. Отже, можна констатувати, що майже половина досліджуваних мають знижений рівень життєвої задоволеності, що може виявлятися у періодичному відчутті апатії, часто негативній оцінці власних якостей, недостатній рішучості у досягненні цілей, деякій неузгодженості між поставленими і реальними цілями тощо.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущий зв'язок ($p < 0,05$) між особливостями суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників та від їхньої професійної автономності залежно від статі.

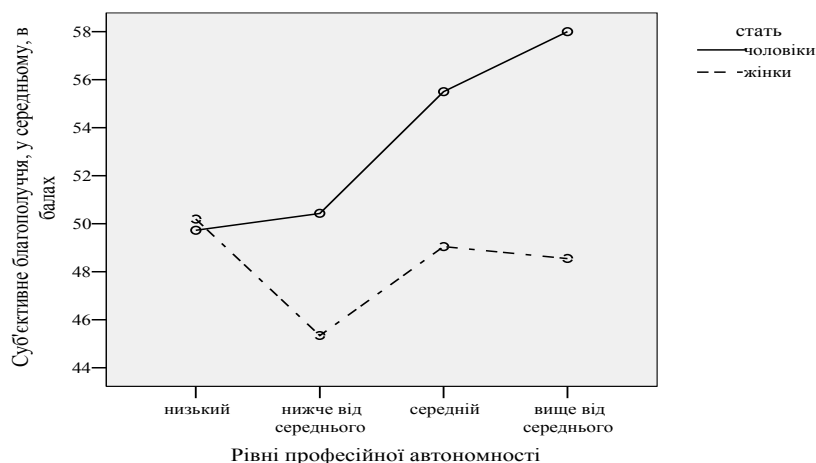

Рис. 4 Особливості суб'єктивного благополуччя залежно від професійної автономності науково-педагогічних працівників

Як показано на рис. 4, вищий рівень професійної автономності у науково-педагогічних працівників чоловічої статі впливає на більшу вираженість показників суб'єктивного благополуччя. Тобто, якщо професійна науково-педагогічна діяльність чоловіків передбачає використання більш самостійних рішень і дій, тим вищою є суб'єктивна оцінка благополуччя. Наведені дані співпадають з результатами інших досліджень, які зазначають що на чоловіків більше впливають робочі завдання, порядок їх виконання та темп роботи [6]. Натомість для жінок така вираженість не є характерною – не зважаючи на ступінь наявності професійної свободи і самостійності, рівень суб'єктивного благополуччя відносно стабільний і порівняно з чоловіками нижчий. Очевидно, що на суб'єктивне відчуття задоволеності і благополуччя жінок можуть впливати інші аспекти життя, що потребує додаткового вивчення у перспективі.

На заключному етапі емпіричного дослідження здійснено дисперсійний аналіз, який показав статистично значущий взаємозв'язок між униканням науково-педагогічними працівниками виконання виробничих завдань та їхньої професійної автономності залежно від статі.

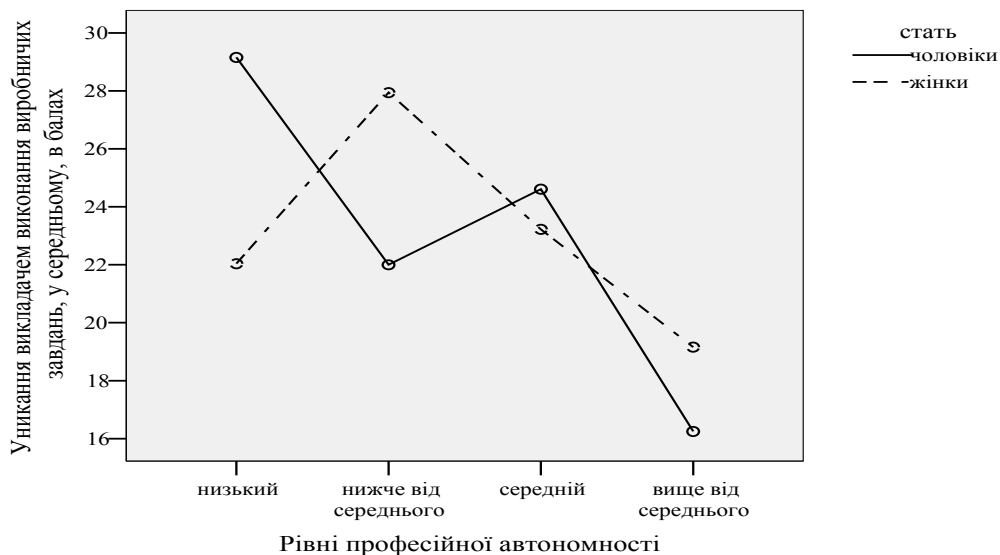

Рис. 5 Особливості уникання науково-педагогічними працівниками виконання виробничих завдань залежно від їхньої професійної автономності

Як впливає з рис. 5, для представників обох статей характерний зворотний кореляційний зв'язок між рівнем їхньої професійної автономності та униканням виконання виробничих завдань. Так, чим більш самостійними та вільними у власному виборі почуваються науково-педагогічні працівники, тим вони виявляються менш схильними до уникання професійних завдань.

Здійснене емпіричне дослідження особливостей взаємозв'язку професійної автономності і суб'єктивного благополуччя доводить необхідність розробки та апробації програми розвитку професійної автономності науково-педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти, що сприятиме використанню стратегій індивідуальної самоорганізації та забезпеченню суб'єктивного благополуччя всіх учасників освітнього процесу.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Установлено, що третина науково-педагогічних працівників характеризується низьким рівнем професійної автономності, близько половини досліджуваних – середнім.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено гендерно-вікові та організаційні особливості професійної автономності науково-педагогічних працівників: більшу автономність виявляють чоловіки, ніж жінки, викладачі вікової категорії від 30 до 50 років, ніж інші вікові групи та досліджувані, що займають керівні посади.

При цьому встановлено статистично значущий зв'язок ($p < 0,05$) між особливостями суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників та від їхньої професійної автономності залежно від статі. Так, вищий рівень професійної автономності у науково-педагогічних працівників чоловічої статі впливає на більшу вираженість показників суб'єктивного благополуччя. Натомість для жінок ступінь наявності професійної свободи і самостійності особливо не впливає на рівень суб'єктивного благополуччя, і порівняно з чоловіками є нижчий.

Констатовано доцільність розробки та апробації програми розвитку професійної автономності науково-педагогічних працівників в умовах післядипломної освіти, що сприятиме розвитку професійної автономності науково-педагогічних працівників, тим самим забезпечуючи індивідуальну самоорганізацію і суб'єктивне благополуччя всіх учасників навчального процесу.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним, на нашу думку, є необхідність створення моделі професійного суб'єктивного благополуччя з метою подальшої розробки програми емпіричного

дослідження професійного суб'єктивного благополуччя науково-педагогічних працівників.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. І. Бондарчук, *Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія*. Київ, Україна: Наук. світ, 2008, 318 с.
- [2] M. Akbağ, and D. Ümmet, «Predictive role of grit and basic psychological needs satisfaction on subjective well-being for young adults», *Journal of Education and Practice*, Vol. 8, no. 26, pp. 127–135, 2017.
- [3] A. Fotiadis, Kh. Abdulrahman, and A. Spyridou, «The mediating roles of psychological autonomy, competence and relatedness on work-life balance and well-being», *Frontier in Psychology*, Vol. 10:1267, May, 2019. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01267>
- [4] N. Shir, B. Nikolaev, and J. Wincent, «Entrepreneurship and well-being: The role of psychological autonomy, competence, and relatedness», *Journal of Business Venturing*, Vol. 34, Issue 5, Sep. 2019. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.05.002>
- [5] R. Díaz, and J. Arroyo, «Personality Factors, Affect, and Autonomy Support as Predictors of Life Satisfaction», *Universitas Psychologica*, Vol. 12, no. 1, Bogotá, Jan./Mar. 2013.
- [6] D. Wheatley, «Autonomy in paid work and employee subjective well-being», *Work and Occupations*, Vol. 44(3), pp. 296–328, Mar. 2017. doi: <https://doi.org/10.1177/0730888417697232>
- [7] K. Sheldon, and B. Bettencourt, «Psychological need-satisfaction and subjective well-being within social groups», *British Journal of Social Psychology*, 41 (Pt 1), pp. 25–38, Mar. 2002. doi: <https://doi.org/10.1348/014466602165036>
- [8] N. Suppa, «Job characteristics and subjective well-being in Australia. A capability approach perspective», *Ruhr Economic Papers*, Vol. 388, 2012. doi: <https://doi.org/10.4419/86788443>
- [9] C. D. Ryff, and C. M. Keyes, «The Structure of Psychological Well-Being», *Revisited Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 69, no. 4, pp. 719–727, 1995.
- [10] А. Д. Похилько, «Социокультурная автономность сознания: философско-антропологическое измерение», дис. д-ра наук: 09.00.13, Ставрополь, 2007.
- [11] О. А. Гаврилюк, «Контроль и автономность деятельности преподавателя ВУЗа», *Вестник Томского гос. пед. ун-та*, № 9(137), с. 71–77, 2013.
- [12] Д. А. Леонтьев, «Психология свободы: к постановке проблемы

самодетермінації личности», *Психологический журнал*, Т. 21, № 1, с. 15–25, 2000.

- [13] Э. Фромм, *Душа человека*. Москва, Россия: Республика, 1992.
- [14] H. Keller, «Psychological autonomy and hierarchical relatedness as organizers of developmental pathways», *Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences*, 371 (1686), pp. 1–9, Jan, 2016. doi: <https://doi.org/10.1098/rstb.2015.0070>
- [15] E. L. Deci, and R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health», *Canadian Psychology*, Vol. 49(3), pp. 182–185, 2008. doi: <https://doi.org/10.1037/a0012801>
- [16] E. Diener, S. Oishi, and R. E. Lucas, «Personality, culture, and subjective well-being: emotional and cognitive evaluations of life», *Annual Review of Psychology*, No. 54(1), pp. 403–425, 2003. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>
- [17] W. Pavot, and E. Diener, «Review of the Satisfaction With Life Scale», in *Social indicators research series. Assessing well-being: The collected works of Ed Diener, E. Diener*, Eds. Springer, Dordrecht, 2009, Vol. 39, pp. 101–117. doi: https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_5
- [18] С. Д. Максименко, «Особливості прогнозування внутрішніх ліній психічного здоров'я особистості», *Проблеми сучасної психології*, № 2, с. 4–14, 2013.
- [19] Є. В. Тополов, *Професійна агресивність особистості: монографія*. Київ, Україна: Видав. Дім «Слово», 2011.

PROFESSIONAL AUTONOMY OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL WORKERS AS AN INDICATOR OF THEIR SUBJECTIVE WELL-BEING

Olena Bondarchuk,

DrSc, Prof, Head of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Nataliia Pinchuk,

PhD, Docent of Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1904-804X>
tacya3@gmail.com

Abstract. The article presents the problem of subjective well-being of scientific and pedagogical workers and its factors, which include, in particular, the professional autonomy of educators. The results of empirical research are shown of features of professional autonomy of scientific and pedagogical workers and specificity of influence of its indicators on professional subjective well-being. The distribution are investigated of scientific and pedagogical workers depending on the level of their professional autonomy is established; the gender-age and organizational-professional features of the manifestation of professional autonomy of scientific and pedagogical workers. The conducted empirical research allowed to state that a significant number of researched scientific and pedagogical workers are characterized by insufficiently expressed professional autonomy, limited in the manifestations of independence, flexibility and emotionality in activity. The results of analysis of variance revealed the features of professional autonomy of research and teaching staff depending on gender, age and organizational and professional characteristics. Relatively higher rates of professional autonomy were found in men than in their female colleagues. At the same time, a higher level of professional autonomy was recorded in cohorts aged 30 to 50 and teachers holding senior positions in the service hierarchy. It is shown that the professional autonomy of male scientific and pedagogical workers has a positive effect on the expression of their subjective well-being. The expediency of development and testing of specially organized psychological training in postgraduate education, which will promote the development of professional autonomy of research and pedagogical workers, thus ensuring individual self-organization and subjective well-being of all participants in the educational process. Prospects for further research are outlined in the context of creating a model of professional subjective well-being in order to further develop a program of empirical research of professional subjective well-being of research and pedagogical workers.

Keywords: professional autonomy; scientific and pedagogical workers; subjective well-being; psychological features; postgraduate education.

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ АВТОНОМНОСТЬ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ КАК ИНДИКАТОР ИХ СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОПОЛУЧИЯ

Бондарчук Елена Ивановна,

доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой психологии управления
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>
bei.07@ukr.net

Пинчук Наталия Ивановна,

кандидат психологических наук, доцент,
доцент кафедры психологии управления
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1904-804X>
tacya3@gmail.com

Аннотация. В статье освещена проблема субъективного благополучия научно-педагогических работников и их факторов, к которым отнесены, в частности, профессиональная автономность педагогов. Приведены результаты эмпирического исследования особенностей профессиональной автономности научно-педагогических работников и специфики воздействия ее показателей на профессиональное субъективное благополучие. Установлено распределение научно-педагогических работников в зависимости от уровня их профессиональной автономности; исследовано гендерно-возрастные и организационно-профессиональные особенности проявления профессиональной автономности научно-педагогических работников. Проведенное эмпирическое исследование позволило констатировать, что значительное количество исследуемых научно-педагогических работников характеризуются недостаточно выраженной профессиональной автономностью, ограничены в проявлениях самостоятельности, гибкости и эмоциональности в деятельности. По результатам дисперсионного анализа выявлены особенности профессиональной автономности научно-педагогических работников в зависимости от гендерно-возрастных и организационно-профессиональных характеристик. Установлено

сравнительно высокие показатели профессиональной автономности у мужчин, чем у их коллег-женщин. Вместе с тем, зафиксировано высокий уровень профессиональной автономности в когорте в возрасте от 30 до 50 лет и преподавателей, занимающих руководящие должности в служебной иерархии. Показано, что профессиональная автономность научно-педагогических работников мужского пола положительно влияет на выраженность их субъективного благополучия. Констатировано целесообразность разработки и апробации специально организованного психологического обучения в условиях последипломного образования, что будет способствовать развитию профессиональной автономности научно-педагогических работников, тем самым обеспечивая индивидуальную самоорганизацию и субъективное благополучие всех участников учебного процесса. Определены перспективы дальнейших исследований в контексте создания модели профессионального субъективного благополучия с целью дальнейшей разработки программы эмпирического исследования профессионального субъективного благополучия научно-педагогических работников.

Ключевые слова: профессиональная автономность, научно-педагогические работники, субъективное благополучие; психологические особенности; последипломное образование.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. I. Bondarchuk, Sotsialno-psykholohichni osnovy osobystisnoho rozvytku kerivnykiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv u profesiinii diialnosti: monohrafiia. Kyiv, Ukraina: Nauk. svit, 2008, 318 s.
- [2] M. Akbağ, and D. Ümmet, «Predictive role of grit and basic psychological needs satisfaction on subjective well-being for young adults», Journal of Education and Practice, Vol. 8, no. 26, pp. 127–135, 2017.
- [3] A. Fotiadis, Kh. Abdulrahman, and A. Spyridou, «The mediating roles of psychological autonomy, competence and relatedness on work-life balance and well-being», Frontier in Psychology, Vol. 10:1267, May, 2019. doi: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01267>
- [4] N. Shir, B. Nikolaev, and J. Wincent, «Entrepreneurship and well-being: The role of psychological autonomy, competence, and relatedness», Journal of Business Venturing, Vol. 34, Issue 5, Sep. 2019. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2018.05.002>

- [5] R. Díaz, and J. Arroyo, «Personality Factors, Affect, and Autonomy Support as Predictors of Life Satisfaction», *Universitas Psychologica*, Vol. 12, no. 1, Bogotá, Jan./Mar. 2013.
- [6] D. Wheatley, «Autonomy in paid work and employee subjective well-being», *Work and Occupations*, Vol. 44(3), pp. 296–328, Mar. 2017. doi: <https://doi.org/10.1177/0730888417697232>
- [7] K. Sheldon, and B. Bettencourt, «Psychological need-satisfaction and subjective well-being within social groups», *British Journal of Social Psychology*, 41 (Pt 1), pp. 25–38, Mar. 2002. doi: <https://doi.org/10.1348/014466602165036>
- [8] N. Suppa, «Job characteristics and subjective well-being in Australia. A capability approach perspective», *Ruhr Economic Papers*, Vol. 388, 2012. doi: <https://doi.org/10.4419/86788443>
- [9] C. D. Ryff, and C. M. Keyes, «The Structure of Psychological Well-Being», *Revisited Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 69, no. 4, pp. 719–727, 1995.
- [10] A. D. Pohil'ko, «Sociokul'turnaya avtonomnost' soznaniya: filosofsko-antropologicheskoe izmerenie», dis. d-ra nauk: 09.00.13, Stavropol', 2007.
- [11] O. A. Gavrilyuk, «Kontrol' i avtonomnost' deyatel'nosti prepodavatelya VUZa», *Vestnik Tomskogo gos. ped. un-ta*, № 9(137), s. 71–77, 2013.
- [12] D. A. Leont'ev, «Psihologiya svobody: k postanovke problemy samodeterminacii lichnosti», *Psihologicheskij zhurnal*, T. 21, № 1, s. 15–25, 2000.
- [13] E. Fromm, *Dusha cheloveka*. Moskva, Rossiya: Respublika, 1992.
- [14] H. Keller, «Psychological autonomy and hierarchical relatedness as organizers of developmental pathways», *Philosophical Transactions of The Royal Society B Biological Sciences*, 371 (1686), pp. 1–9, Jan, 2016. doi: <https://doi.org/10.1098/rstb.2015.0070>
- [15] E. L. Deci, and R. M. Ryan, «Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health», *Canadian Psychology*, Vol. 49(3), pp. 182–185, 2008. doi: <https://doi.org/10.1037/a0012801>
- [16] E. Diener, S. Oishi, and R. E. Lucas, «Personality, culture, and subjective well-being: emotional and cognitive evaluations of life», *Annual Review of Psychology*, No. 54(1), pp. 403–425, 2003. doi: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.54.101601.145056>
- [17] W. Pavot, and E. Diener, «Review of the Satisfaction With Life Scale», in *Social indicators research series. Assessing well-being: The collected works of Ed Diener*, E. Diener, Eds. Springer, Dordrecht, 2009, Vol. 39, pp. 101–117. doi: https://doi.org/10.1007/978-90-481-2354-4_5

- [18] S. D. Maksymenko, «Osoblyvosti prohnozuvannia vnutrishnikh liniy psykhichnoho zdorovia osobystosti», Problemy suchasnoi psykholohii, № 2, s. 4–14, 2013.
- [19] Ye. V. Topolov, Profesiina ahresyvnist osobystosti: monohrafiia. Kyiv, Ukraina: Vydav. Dim «Slovo», 2011.

*Стаття надійшла до редакції
16 вересня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-71-84](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-71-84)
УДК 159. 923.2:330.33.01

Єрмакова Аліса Сергіївна,

аспірант кафедри диференціальної спеціальної психології
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Одеса, Україна.

aliasm@gmail.com

ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті описано теоретико-методологічне дослідження проблем сексуального здоров'я людини з позицій системної методології. Здійснено теоретичний аналіз проблеми сексуального здоров'я в науковій літературі, розкрити специфічні особливості цього феномену. Обрано методологічну основу психологічного дослідження проблем сексуального здоров'я, яка дозволила систематизувати та узагальнити знання із різних галузей психології та суміжних дисциплін. Показано недостатність вивчення у психологічній науці та суміжних дисциплінах проблем сексуального здоров'я з конструктивного погляду, а саме, спрямованих на позитивні риси статевої взаємодії. Це пов'язано з тим, що увага в наукових дослідженнях частіше зосереджена на характері патологічних аспектів сексуальної взаємодії. Узагальнено та систематизовано теоретичні концепції, положення, негативні та позитивні підходи до вирішення проблем сексуального здоров'я. Представлено проблемні зони сексуального здоров'я людини, що пов'язані з цілісністю тіла та сексуальною безпекою, з еротизмом, із статтю, із сексуальною орієнтацією, з емоційною прихильністю, з відтворенням та актуальні потреби, які необхідно задовольнити, щоб вирішити ці проблеми. Показано, що сучасна людина, що виражає свої потреби, яка здатна встановлювати та задовольняти сексуальні відносини, що благотворно впливають на її психіку і поведінку, має спрямованість на збереження і зміцнення сексуального здоров'я. Для профілактики та подолання невротичних сексуальних розладів: необхідно не тільки враховувати індивідуальність партнера, але і зберігати свою особову індивідуальність; в процесі здорового сексуального розвитку і статевого дозрівання особистості невідокремлення сексуальних почуттів сприяє збереженню цілісності та індивідуальності особистості.

Ключові слова: психологія сексуальності; сексуальне здоров'я; сексуальна поведінка; сексуальні дисгармонії; психологічне благополуччя.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблеми сексуального здоров'я людини у сучасному світі актуальні, тому всесвітня асоціація сексуального здоров'я (WAS), яка почала свою діяльність із 1978 р. і сьогодні об'єднує тисячі регіональних, національних та міжнародних лікарів-сексологів більш ніж 50 країн світу, в 2010 р. оголосила 4 вересня Міжнародним днем сексуального здоров'я.

Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO) визначає сексуальне здоров'я як стан повного соматичного, емоційного, інтелектуального та соціального благополуччя щодо сексуальності, а не тільки відсутність хвороби, або будь-яких інших порушень. Сексуальне здоров'я передбачає позитивне відношення до сексуальності та статевим стосункам, можливість безпечно вести статеве життя, що приносить задоволення, відсутність примусу, а також дискримінації і насильства [16].

Поняття сексуального здоров'я за WHO включає наступні елементи:

1. Здатність до насолоди і контролю сексуальної і дітородної поведінки відповідно до норм соціальної й особистої етики.
2. Свобода від страху, почуття провини і сорому, помилкових уявлень і інших психологічних факторів, що пригнічують сексуальну реакцію і порушують сексуальні взаємини.
3. Відсутність органічних розладів, захворювань станів, що заважають здійсненню сексуальної і дітородної функцій [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні аспекти сексуальності, сексуальної поведінки, сексуальних проявів у широкому плані; гендерних відмінностей зокрема вивчали Н. Дмитрієва, К. Імелінський, Г. Келлі, І. Кон, Ц. Короленко, Г. Кочарян, У. Мастерс, Т. Чернявська та ін.

Психологічні особливості сексуальних дисгармоній, статевих розладів досліджували Г. Вагнер, Г. Васильченко, Р. Грін, В. Доморацький, С. Лібих, В. Стасенко та ін.

Психологічному здоров'ю присвячені роботи таких дослідників як Г. Васильченко, С. Григорян, К. Імелінський, В. Кришталь, С. Лібих, Б. Мартель, Г. Никифоров, В. Франкл та ін.

Сексуальне здоров'я людини – це біолого-психолого-соціальний феномен, що охоплює безліч взаємопов'язаних викликів та проблем. У

зв'язку з вказаною неоднорідністю сексуальності особливу проблему складає вивчення сексуального здоров'я в цілому і проблем сексуального здоров'я зокрема.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у розкритті проблемних зон щодо сексуального здоров'я людини та визначення актуальних потреб задоволення цих проблем у сучасному світі.

Відповідно до зазначеної мети поставлено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми сексуального здоров'я в науковій літературі, розкрити специфічні особливості цього феномену.
2. Обрати методологічну основу психологічного дослідження проблем сексуального здоров'я, яка дозволить систематизувати та узагальнити знання із різних галузей психології та суміжних дисциплін.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретико-методологічне дослідження проблем сексуального здоров'я показує, що є різні підходи до вирішення цих проблем у сучасному науковому просторі.

Розглядаючи проблеми сексуального здоров'я ми стикаємося з тим, що вони недостатньо вивчені з точки зору саме здоров'я. Фокус уваги наукових досліджень фахівців-сексологів, психотерапевтів, дослідників психологічних аспектів сексуальності частіше спрямований на природу невротичних особливостей та патологічних аспектів сексуальної взаємодії (Г. Вагнер, Р. Грін, В. Доморацький, Г. Келлі, Г. Кочарян, С. Лібіх, В. Франкл, Н. Карпан, D. Renshaw та ін.).

Більш того, питання дисгармонії сексуально-еротичної функції традиційно розглядалися, як неспроможні подолати психосоматичні порушення, психосексуальні розлади; тривоги та страхи, пов'язані з невпевненістю у взаємній любові тощо.

Про сексуальні розлади с позиції екзистенціальної психології В. Франкл говорить, що «сексуальне лібідо нагнітається тільки в умовах екзистенціального вакууму» [12, с. 19]. На думку автора, гіпертрофоване лібідо може виступати в якості причини сексуальних розладів, та «ступінь ризику розвитку сексуальних розладів прямо пропорційна ступеню зосередження людини на своїх сексуальних відчуттях» [12, с. 19]. Психотерапевтичний досвід лікування сексуальних розладів В. Франклом підтверджує, що пацієнти-чоловіки, які сприймають статевий акт як

виклик, як відповідальне завдання, з яким вони повинні впоратися, намагаються часом надмірно демонструвати свою чоловічу силу; пацієнтки-жінки, які хочуть доказати собі, що вони не фригідні і можуть відчувати оргазм демонструють досить домінуючу поведінку. Ці приклади свідчать, що сексуальні контакти в таких випадках мають «імперативний характер» [12, с. 20].

Г. Вагнер і Р. Грін описують такі особистісні фактори зниження сексуального потягу, як боязнь коїтусу, страх відсутності любові з боку партнера, боязкість, невпевненість в собі, сором, відраза, ревності, ненависть, занепокоєння, страх і нерішучість [1].

Г. Кочарян, досліджуючи різні аспекти порушень сексуальної взаємодії, описує особливості формування синдрому тривожного очікування невдачі у чоловіків, виділяє класифікацію патернів поведінки хворих з сексуальними розладами, описує проблему психічної саморегуляції сексуальних функцій у чоловіків з сексуальними порушеннями, характеризує патогенні детермінанти мастурбації і специфіку їх патогенного впливу, а також проводить аналіз проблем еякуляції і формує розуміння про різні моделі виникнення сексуальних розладів у хворих з хронічним простатитом [6].

Г. Келлі розглядає проблему впливу сексуальних фрустрацій (розчарувань, досад, фізичного дискомфорту та ін.) у жінок на втрату інтересу до сексуальних контактів і зниження збудження від них [4].

D. Renshaw висуває схожі припущення в рамках дослідження поведінки жінок, які уникають сексуальних контактів з партнерами [15].

Основним вектором наукових досліджень С. Лібіха є питання про жіночі сексопатології такі як фригідність, вагінізм, німфоманія та ін., де в центрі уваги знаходиться ідея про гендерну специфіку сексуальних порушень у жінок в силу принципових відмінностей у функціонуванні їх статевої системи на відміну від чоловіків [8].

В. Доморацький з сучасних позицій розглядає різні аспекти людської сексуальності. Досліджуючи порушення сексуального функціонування у чоловіків, як в рамках фізіологічних аспектів розладів сексуальної сфери, так і з боку дисфункцій психогенної природи, він розробив авторську модель інтегративної психотерапії сексуальних дисфункцій у чоловіків [2].

Н. Kaplan висвітлює питання порушень міжособистісних і сексуальних відносин парного характеру. Авторка фокусує увагу на особливостях дисфункцій сексуальної взаємодії в подружніх парах. Основним постулатом її дослідницького підходу є ідея про те, що симптоми психосексуальних порушень є результатом деструктивних

ментальних і емоційних процесів і проявів психологічного захисту особистості [14].

Рідкісним науковим дослідженням в області нормальної сексуальності та позитивного підходу до сексуального здоров'я людини присвячені праці вчених таких, як Г. Васильченко, С. Григорян, Н. Дмитрієва, К. Імелінський, Ц. Короленко, В. Кришталь, С. Лібих, Б. Мартель, В. Франкл та ін.

Продовжуючи теоретико-методологічний аналіз проблем сексуального здоров'я людини в сучасному світі з позицій системної методології можна відзначити, що оскільки сексологія представляє собою міждисциплінарну науку, то і сексологічна норма повинна представляти собою поєднання норм усіх відповідних наук [11].

Ц. Короленко і Н. Дмитрієва [5] з позицій біолого-психолого-соціально-культурній парадигми досліджують різні аспекти чоловічої та жіночої сексуальності в умовах постмодерністського суспільства. Автори стверджують, що постмодернізм є фактором формування нової гендерної ідентичності. На їх думку, «в умовах постмодерністського суспільства проблема трансформації ідентифікації (особистісної, соціальної, гендерної, сексуальної та ін.) стає однією з актуальних, у зв'язку з тим, що суспільні кризи детермінують появу особистісних криз» [5, с. 27]

С. Лібих пропонує в якості критеріїв сексуального здоров'я використовувати рівень статевого потягу і сексуальну задоволеність. На думку автора, достатній рівень статевого потягу і наявність сексуальної задоволеності свідчать про сексуальне здоров'я людини, тоді, як недостатній або надмірний рівень статевого потягу і відсутність сексуальної задоволеності свідчать про сексуальне нездоров'я [8].

Що стосується безпосередньо сексуального здоров'я в розумінні норми Г. Васильченко вказує на те, що до сексуальної норми можна відносити потенційну здатність особистості виконувати всі три її функції: психологічну (насолада, задоволення), біологічну (прокреації) і соціальну (реалізація потреби в міжлюдських контактах) [10].

В. Кришталь і С. Григорян пропонують розглядати сексуальну норму з опорою на різні блоки сексуальності, визначаючи сексуальну норму як оптимальне поєднання анатоμο-фізіологічних, соціальних, психологічних і соціально-психологічних проявів сексуальності людини. Автори визначають сексуальне здоров'я, як інтегральний комплекс взаємодіючих компонентів сексуальності: біологічного (анатоμο-фізіологічного), соціального, психологічного, соціально-психологічного, які забезпечують сексуальну поведінку людини, складну систему сексуальних

взаємовідносин, що призводять до оптимальної сексуальної адаптації до протилежної статі, сексуальної гармонії [7].

Досліджуючи межі норми і патології сексуальності, К. Імелінській виділяє три категорії сексуальної норми: оптимальну; прийнятну; сексуальні дії, оцінка яких може бути різною з точки зору норми або патології. До оптимальної норми автор відносить сексуальні дії і сексуальну поведінку, найбільш бажані з індивідуального і соціального погляду. До прийнятої норми він відносить такі сексуальні дії і форми поведінки, які хоча і не є оптимальними, але не обмежують індивідуального розвитку людини і не заважають їй налагоджувати тісні міжлюдські контакти. До третій категорії норми дослідник відніс такі сексуальні дії і таку сексуальну поведінку, оцінка яких може бути різною з точки зору норми або патології і залежить від особистісного, ситуаційного і партнерського контексту [3].

Прагматичною представляється концепція, запропонована Б. Мартель [9], в якій сексуальне здоров'я розглядається з точки зору особистісної зрілості. У даному випадку сексуальне здоров'я визначається через психологічну гнучкість і здатність вибирати, і включає в себе такі критерії, як: 1) здатність за власним рішенням пройти весь цикл сексуальної взаємодії або перервати його за власним бажанням; 2) гнучкість в прояві ніжності, близькості і агресивності, як трьох складових сексуальних відносин. Гештальт-терапевт, вивчаючи різні аспекти сексуального життя людини від найпоширеніших до самих складних і нетипових, вважає, що важливою складовою сексуального здоров'я є здатність людини переживати близькість, інтимність. На погляд авторки, відкритися для близькості означає прийняти іншого на своїй власній території і зануритися в цій людині, не втрачаючи свого власного буття. Вона підкреслює, що здатність прийняти іншого на своїй території передбачає наявність у особистості внутрішньої впевненості і автономії. Дослідниця зазначає, що в разі, коли перший сексуальний досвід може виявитися невдалим, це може відбитися на майбутньому сексуальному житті, підриваючи впевненість людини в собі або створюючи негативний образ сексуальності в цілому [9].

У контексті нашого дослідження важливою є думка В. Франкла, що сексуальність становиться складовою частиною особистості людини в процесі її здорового сексуального розвитку і статевого дозрівання. Автор стверджує, що коли людина відокремлює свої сексуальні почуття, тобто вириває їх із контексту міжособистісних відносин, вона вступає на шлях деградації [12].

Тому профілактика здорової сексуальності включає відношення до сексуальних відносин, як до відносин, які не відокремлюють сексуальні почуття, що в свою чергу не порушує цілісність особистості та зберігає її індивідуальність, що сприяє сексуальному здоров'ю.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження проводилося із використанням принципів системної методології.

У теоретико-методологічному дослідженні проблем сексуальності людини в цілому та сексуального здоров'я зокрема використовувалися такі методи: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація теоретичних концепцій і положень щодо проблем сексуального здоров'я людини у сучасному світі.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Методологічною основою психологічного дослідження проблем сексуального здоров'я було обрано системний підхід, який дозволив інтегрувати та систематизувати накопичені знання із різних галузей психології (психології відносин, гендерної психології, гештальт-терапії та ін.) та знайти спільну мову між психологією та суміжними дисциплінами. Для сучасних наукових досліджень в цілому, і для психологічних досліджень зокрема, характерне уявлення про сексуальність, як про різноплановий, багатоаспектний, багаторівневий, поліфункціональний феномен.

Сексуальне здоров'я – це широке поняття, яке позначає: шанобливе ставлення людини до своєї і чужої сексуальності; можливість отримувати задоволення від статевої близькості; знання і повагу, захист та облік своїх прав у галузі сексуальних відносин та сексуальних прав всіх людей.

Відповідно зі складною структурою сексуального здоров'я його порушення та розлади являють собою інтеграційне, соціально-психолого-біологічне явище, підсумок зіткнення патогенних факторів з захисно-приспосувальними механізмами організму, що включають заходи фізіологічного, соціального, психологічного захистів і реакцію особистості на захворювання.

З огляду на динамічний характер сексуальності, не всі сексуальні відхилення слід кваліфікувати як хворобу, деякі з них можливо розглядати як девіації, фізіологічні коливання або акцентуації (особливу виразність того чи іншого компонента сексуального здоров'я).

Системний підхід до теоретико-методологічного дослідження

передбачає, що для точного визначення проблем сексуального здоров'я людини необхідна наявність критеріїв, на основі яких ці проблеми можна виділити з навколишнього середовища інших проблем.

Основними критеріями для такого виділення ми визначили проблемні зони сексуального здоров'я та відповідні актуальні потреби їх задоволення.

У таблиці представлено результати узагальнення та систематизації теоретичних концепцій і положень щодо проблем сексуального здоров'я людини та потреб, які необхідно задовольнити, щоб вирішити ці проблеми [2], [3], [4], [5], [6], [10], [12], [14], [15].

Таблиця

Проблеми сексуального здоров'я (СЗ) людини

Проблемні зони СЗ	Потреби, які необхідно задовольнити, щоб вирішити проблеми
1	2
Проблеми СЗ, пов'язані з цілісністю тіла та сексуальною безпекою	<ul style="list-style-type: none"> • потреба у формуванні здорового образу життя для раннього виявлення сексуальних проблем; • потреба свободи від усіх форм сексуального примусу та сексуального насильства
Проблеми СЗ, що пов'язані з еротизмом	<ul style="list-style-type: none"> • потреба в знанні про тіло, що пов'язано із сексуальною реакцією і задоволенням; • потреба визнання цінності сексуального задоволення, яким ви насолоджуєтеся впродовж усього життя, безпечним та відповідальним чином в рамках ціннісних рамок, що поважають права інших; • потреба просування сексуальних відносин, що практикуються у безпечних і відповідальних манерах; • потреба заохочувати практику і використання взаємних, що не експлуатують, чесних, взаємно приємних відносин
Проблеми СЗ, що пов'язані із статтю	<ul style="list-style-type: none"> • потреба гендерної рівності; • потреба свободи від усіх форм дискримінації за ознакою статті; • потреба поваги та прийняття гендерних відмінностей
Проблеми СЗ, пов'язані із сексуальною орієнтацією	<ul style="list-style-type: none"> • потреба свободи від дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації; потреба вільно виражати сексуальну орієнтацію безпечним та відповідальним чином в рамках ціннісних рамок, що поважають права інших
Проблеми СЗ, що пов'язані з емоційною прихильністю	<ul style="list-style-type: none"> • потреба звільнитися від експлуаторських, примусових, насильницьких або маніпулятивних відносин;

Продовження табл.

1	2
	<ul style="list-style-type: none"> • потреба в навиках: прийняття рішень, спілкування, впевненість в собі, переговори, які покращують особисті відносини; • потреба шанобливого і відповідального вираження любові і розлучення
Проблеми СЗ, що пов'язані з відтворенням	<ul style="list-style-type: none"> • потреба приймати відповідальні рішення і практику щодо репродуктивної поведінки незалежно від віку, статі і сімейного стану; • потреба у доступі до охорони репродуктивного здоров'я; • потреби у доступі до безпечного материнства

З позицій системного підходу принцип структурного аналізу проблем сексуального здоров'я дозволив визначити проблемні зони сексуального здоров'я людини (у зв'язку з цілісністю тіла та сексуальною безпекою, з еротизмом, із статтю, із сексуальною орієнтацією, з емоційною прихильністю, з відтворенням) та відповідні актуальні потреби їх задоволення.

Отже, викладені в даній таблиці узагальнені та систематизовані проблеми сексуального здоров'я людини та потреби їх задоволення можна вважати найбільш адекватним забезпеченням сексуального благополуччя людини у сучасному світі, що надає можливість спрогнозувати динаміку розвитку кожної з цих проблемних зон, обрати можливі напрями їх оптимізації та необхідної корекції.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Теоретико-методологічний аналіз проблеми сексуального здоров'я людини у сучасному світі, проведений з позицій системної методології, дає можливість стверджувати, що досліджена проблема є актуальною і недостатньо вивченою у сучасній психологічній науці та у суміжних наукових галузях. Актуальність дослідженої проблеми полягає ще і у тому, що трансформація особистісної, соціальної, гендерної, сексуальної ідентичності в постмодерністській культурі надає нові змісти цим феноменам та має динамічний характер.

Показано, що значна більшість наукових психологічних, біологічних, соціологічних досліджень проблем сексуального здоров'я спрямовані на негативні особливості сексуальної взаємодії, на питання дисгармонії

сексуально-еротичної функції, які розглядаються, як неспроможні подолати тривоги і страхи, почуття провини і сорому, пригнічення сексуальної реакції, психосоматичні порушення, сексуальні розлади, порушення сексуальних взаємовідносин.

Показано, що сучасний підхід до дослідження проблем сексуального здоров'я з позицій системного підходу передбачає вивчення біологічної, психологічної та соціальної складових статевого життя, статевих відносин. Представлено результати узагальнення та систематизації теоретичних концепцій та підходів щодо проблем сексуального здоров'я та актуальних потреб, які необхідно задовольнити, щоб вирішити ці проблеми.

Виявлені проблемні зони сексуального здоров'я (у зв'язку з цілісністю тіла та сексуальною безпекою, з еротизмом, із статтю, із сексуальною орієнтацією, з емоційною прихильністю, з відтворенням) та критерії, які дозволили виділити проблемні зони серед інших проблем, а саме відповідні потреби задоволення проблем сексуального здоров'я. Адекватне задоволення актуальних сексуальних потреб забезпечує сексуальне благополуччя людини. Показано, що сучасна людина, що приймає свою сексуальність як невід'ємну і важливу частину життя, що виражає свої потреби і бажання та здатна встановлювати та задовольняти сексуальні відносини, що благотворно впливають на її психіку і поведінку, має спрямованість на збереження і зміцнення сексуального здоров'я, яке в свою чергу, є значущим компонентом психологічного здоров'я. Психологічне забезпечення сексуального здоров'я визначається роллю індивідуально-психологічних особливостей особистості в розвитку і прояві сексуальності і психічних процесів (усвідомлюваних і неусвідомлюваних).

Для профілактики та подолання невротичних сексуальних розладів необхідно не тільки брати до уваги індивідуальність партнера, але й зберігати свою особисту індивідуальність. В процесі здорового сексуального розвитку і статевого дозрівання особистості невідокремлення сексуальних почуттів сприяє збереженню цілісності та індивідуальності особистості. Соціально-психологічне забезпечення сексуального здоров'я людини обумовлено: парним характером сексуальної функції, формуванням сім'ї або партнерської пари, диференціацією чоловічих і жіночих соціальних ролей. Культура взаємовідносин також має великий вплив на сексуальне здоров'я і гармонію між чоловіками та жінками.

Перспективи подальшого дослідження проблеми сексуального здоров'я людини у сучасному світі вбачаємо у вивченні гендерних особливостей даної проблематики.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Г. Вагнер, Р. Грин, *Импотенция. Физиология, психология, хирургия, диагностика, лечение*. Москва, Россия: Медицина, 1985, 240 с.
- [2] В. А. Доморацкий, *Медицинская сексология и психотерапия сексуальных расстройств*. Москва, Россия: Академ. проект, 2009, 470 с.
- [3] К. Имелинский, *Сексология и сексопатология*. Москва, Россия: Медицина, 1986, 424 с.
- [4] Г. Ф. Келли, *Основы современной сексологии*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2000, 896 с.
- [5] Ц. П. Короленко, Н. В. Дмитриева, *Сексуальность в постсовременном мире*. Москва, Россия: Академ. проект, 2011, 326 с.
- [6] Г. С. Кочарян, *Современная сексология*. Киев, Украина: Ника-Центр, 2007, 400 с.
- [7] В. В. Кришталь, С. Р. Григорян, *Сексология*. Москва, Россия: ПЕР СЭ, 2002, 880 с.
- [8] С. С. Либих, *Руководство по сексологии*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2001, 480 с.
- [9] Б. Мартель, *Сексуальность, любовь и Гештальт*. Санкт-Петербург, Россия: Речь, 2006, 192 с.
- [10] *Общая сексопатология*; Г. С. Васильченко, Ред. Москва, Россия: Медицина, 1977, 488 с.
- [11] *Психология здоровья*; Г. С. Никифорова, Ред. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2006, 607 с.
- [12] В. Франкл, *Страдания от бессмысленности жизни. Актуальная психотерапия*. Новосибирск, Россия: Сиб. унив. изд-во, 2011, 105 с.
- [13] Т. П. Чернявская, «Личностные особенности собственников и несобственников бизнеса: гендерный аспект», *Наука і освіта*, № 4, с. 29–33, 2013. [Электронный ресурс].
Доступно: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7008/1/Chernyavska%20Tetyana%20%20Pavlivna%202013%204.pdf>
- [14] H. S. Kaplan, *Sexual Desire Disorders: Dysfunctional Regulation of Sexual Motivation*. N.Y., USA: Routledge, 1995, 352 p.
- [15] D. Renshaw, «Women Coping with a Partner's Sexual Avoidance», *Family Journal*, 9, 2001.
- [16] Sexual health issues. Available, *World Health Organization*. [Online]. Available: <https://www.who.int/sexual-and-reproductive-health/sexual-health-issues/>

SEXUAL HEALTH PROBLEMS IN THE MODERN WORLD

Alica Yermakova,

graduate student of the Department
of Differential and Special Psychology
Odessa National University named after I. I. Mechnikov.
Odessa, Ukraine.
alisasm@gmail.com

Abstract. The article describes a theoretical and methodological approach to the problems of sexual health's people with a posited systemic methodology. A theoretical analysis of the problem of sexual health in science literature, a specificity of a particular phenomenon has been recognized. The methodological basis of the psychological attainment of the problems of sexual health has been laid down, which allowed the systematization of the knowledge of the open and higher galaxies of psychological and total disciplines. It is shown that there is a lack of vivchency in psychology on the basis of the total disciplines of sexual health problems with a constructive look, and itself, which is hidden on the positive side of the article. This is due to the fact that respect in the science of science is often focused on the nature of the pathological aspects of sexual intercourse. That systematized theoretical conception, position, negative and positive approach to addressing the problems of sexual health. The problematic areas of sexual health's people are presented, which are related to sexual security, eroticism, social security, sexual intercourse, urgent needs, and social problems. It has been shown that ludin is right now, bending one's bend over, and I'm very good at satisfying sexual interests, beneficially investing in mental health and behavior, and preserving sexual health. For prophylaxis and the increase in neurotic sexual disorders: not necessarily only the need for a partner's indivisibility, but for their specialty and indivisibility; in the process of healthy sexual development and statutory maturity of particularity, non-sexual enhancement of sexual relations, preservation of sexual integrity and special features.

Key words: sexuality psychology; sexual health; sexual behavior; sexual disharmony; psychological well-being.

ПРОБЛЕМЫ СЕКСУАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Ермакова Алиса Сергеевна,

аспирант кафедры дифференциальной и специальной психологии

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

Одесса, Украина.

alisasmm@gmail.com

Анотація. В статті описано теоретико-методологічне дослідження проблем сексуального здоров'я (СЗ) людини з позицій системної методології. Мета статті заключається в розкритті проблемних зон сексуального здоров'я людини і визначення актуальних потреб задоволення цих проблем в сучасному світі. Теоретико-методологічне дослідження сексуальності людини в цілому і сексуального здоров'я в частині здійснювалось з використанням таких методів: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення і систематизація теоретичних концепцій і положень про сексуальність і сексуальне здоров'я людини в сучасному світі. Автор здійснив теоретичний аналіз підходів і концепцій вивчення проблем сексуального здоров'я людини. Показано недостатність вивчення в психологічній науці і суміжних дисциплінах проблем сексуального здоров'я з конструктивного погляду, а саме, направлених на позитивні риси статевих взаємодій. Це пов'язано з тим, що увага в наукових дослідженнях частіше зосереджена на характері патологічних аспектів сексуального взаємодія. Узагальнені і систематизовані теоретичні концепції, положення, підходи до проблем сексуального здоров'я. Представлені проблемні зони сексуального здоров'я людини (в зв'язі з цілісністю тіла і сексуальною безпекою, з еротизмом, з полом, з сексуальною орієнтацією, з емоційною прив'язаністю, з виробництвом) і актуальні потреби, які необхідно задовольнити, щоб вирішити ці проблеми. Для профілактики і подолання невротических сексуальних розладів: необхідно не тільки враховувати індивідуальність партнера, але і зберігати свою особисту індивідуальність; в процесі здорового сексуального розвитку і статевих дозрівання особистості неотделенності сексуальних почуттів сприяє збереженню цілісності і індивідуальності особистості.

Ключевые слова: психология сексуальности; сексуальное здоровье; сексуальное поведение; сексуальные дисгармонии; психологическое благополучие.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] G. Vagner, R. Grin, Impotenciya. Fiziologiya, psihologiya, hirurgiya, diagnostika, lechenie. Moskva, Rossiya: Medicina, 1985, 240 s.
- [2] V. A. Domorackij, Medicinskaya seksologiya i psihoterapiya seksual'nyh rasstrojstv. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2009, 470 s.
- [3] K. Imelinskij, Seksologiya i seksopatologiya. Moskva, Rossiya: Medicina, 1986, 424 s.
- [4] G. F. Kelli, Osnovy sovremennoj seksologii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2000, 896 s.
- [5] C. P. Korolenko, N. V. Dmitrieva, Seksual'nost' v postsovremennom mire. Moskva, Rossiya: Akadem. proekt, 2011, 326 s.
- [6] G. S. Kocharyan, Sovremennaya seksologiya. Kiev, Ukraina: Nika-Centr, 2007, 400 s.
- [7] V. V. Krishtal', S. R. Grigoryan, Seksologiya. Moskva, Rossiya: PER SE, 2002, 880 s.
- [8] S. S. Libih, Rukovodstvo po seksologii. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2001, 480 s.
- [9] B. Martel', Seksual'nost', lyubov' i Geshtal't. Sankt-Peterburg, Rossiya: Rech', 2006, 192 s.
- [10] Obshchaya seksopatologiya; G. S. Vasil'chenko, Red. Moskva, Rossiya: Medicina, 1977, 488 s.
- [11] Psihologiya zdorov'ya; G. S. Nikiforova, Red. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2006, 607 s.
- [12] V. Frankl, Stradaniya ot bessmyslennosti zhizni. Aktual'naya psihoterapiya. Novosibirsk, Rossiya: Sib. univ. izd-vo, 2011, 105 s.
- [13] T. P. Chernyavskaya, «Lichnostnye osobennosti sobstvennikov i nesobstvennikov biznesa: gendernyj aspekt», Nauka i osvita, № 4, s. 29–33, 2013. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <http://www.dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/7008/1/Chernyavska%20Tetyana%20%20Pavlivna%202013%204.pdf>
- [14] H. S. Kaplan, Sexual Desire Disorders: Dysfunctional Regulation of Sexual Motivation. N.Y., USA: Routledge, 1995, 352 p.
- [15] D. Renshaw, «Women Coping with a Partner's Sexual Avoidance», Family Journal, 9, 2001.
- [16] Sexual health issues. Available, *World Health Organization*. [Online]. Available: <https://www.who.int/sexual-and-reproductive-health/sexual-health-issues/>

Стаття надійшла до редакції
06 липня 2020 року

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-85-98](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-85-98)
УДК 159,942:613.86-057.87(043.3)

Кічук Антоніна Валеріївна,

кандидат психологічних наук, доцент

кафедри загальної та практичної психології

Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Ізмаїл, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2657-661X>

tonya82kichuk@gmail.com

ДЕЯКІ ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ПСИХОЕМОЦІЙНОГО ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТІВ

Анотація. З огляду на багатоаспектність і складність проблеми розробки основ психоемоційного здоров'я студентів закладу вищої освіти (ЗВО), природний інтерес становлять відповідні параметри віддзеркалення її прикладних аспектів через дані, отримані в результаті пілотного дослідження. Виходячи з цього, базою пілотного експерименту слугували шість вітчизняних ЗВО, де здійснюється підготовка майбутніх фахівців, уподобання яких пов'язані із типами професій «людина-людина», «людина-техніка», «людина-знак», «людина-природа», «людина-художній образ». У результаті коректного використання опитувальників та проведення анкетування, встановлено оцінки судження опитувальних відносно змістового наповнення поняття «психоемоційне здоров'я» та характеру ставлення до власного здоров'я у психоемоційній сфері; діагностовано своєрідність вияву сучасним студентством емоцій за параметром їх модальності; визначено детермінанти психоемоційного здоров'я студентської молоді та ступінь їхньої підготовленості до адекватного емоційного оцінювання діяльності й поведінки оточуючих. У результаті проведеного аналізу наукового фонду, де безпосередньо або опосередковано висвітлюються проблемні питання, пов'язані із здоров'ям особистості у психологічній сфері, видається за можливе стверджувати, про те, що психологічне здоров'я сучасної студентської молоді й дотепер складає зону психолого-педагогічних втрат. Це зумовлено як відсутністю теорії психологічного здоров'я у віковий період ранньої дорослості, так і недооцінкою своєрідності емоційного складника здоров'я сучасного студентства у психологічній сфері. На підґрунті узагальнення оцінних суджень респондентів, окреслено причини відхилень у психоемоційному здоров'ї саме сучасного

студентства. Закцентовано, зокрема, що важливим чинником збереження психоемоційного здоров'я особистості за сучасних стресогенних екологічних реалій виступає екологічна освіта. У цілому результати проведеного пілотного дослідження сприяють розробці наукових основ психоемоційного здоров'я особистості у віковий період раннього дорослішання.

Ключові слова: студентство; здоров'я; психоемоційне здоров'я; здобувач вищої освіти; пілотне дослідження.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Реалії сьогодення детермінують прискорення і ускладнення психоемоційної діяльності сучасної людини. Особливо молоді, адже обмежений доступ до повноцінного простору життєдіяльності на тлі природної схильності до динаміки, підвищена емоційна залежність від мас-медіа загострюють проблему емоційної складової її здоров'я в психологічній сфері, актуалізують здатність до конструктивної самопрезентації в стресових та постстресових умовах буття. Чисельні інформаційні джерела констатують, що COVID-19 виявив суттєвий додатковий тиск на психоемоційне здоров'я особистості. Чому акцентуємо саме на здоров'ї як самоцінності? Насамперед через визначальний вплив цього явища в умовах довготривалого (а не короткотривалого) часового виміру життєдіяльності особистості. З огляду ж на чисельні чинники стресового характеру, що підвищують афектогенність життєвого простору саме у віковий період раннього дорослішання особистості, котрий збігається, як правило, із набуттям нею студентського статусу – важко переоцінити значущість цього спектру питань, які складають проблемне поле психоемоційного здоров'я студентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового фонду з проблеми здоров'я особистості студента у психологічній сфері [1], [2], [3] доводить, що у науковій психології вже склалась позиція відносно розгляду переживання в якості базової характеристики психічного стану, розмежування таких явищ, якими постають «переживання», «емоції», «почуття», доцільності осмисляти детермінацію психічних станів у ракурсі трьохланцюжкової системи «особистість – ситуація – особистісний смисл», де першопричиною є ситуація життєдіяльності, котра й детермінує психічний стан. Учені визнали правомірним ті проблеми, що пов'язані із емоційним складником здоров'я у психологічній сфері, узагальнювати конструктом «психологічні симптоми», констатувати таку тенденцію: кожний третій студент має підстави бути віднесений до групи ризику психологічної дезадаптації. Встановлено, що саме емоційна складова

здоров'я особистості в психологічній сфері є ресурсом життєстійкості сучасного студентства [3]. Попри доведеного психологами факту, що «складовим предикатом» у багатовимірності здоров'я у студентів є показник, котрий виражається в емоційній стійкості особистості [4], ще й донині бракує емпіричного матеріалу у зазначеній площині, який би спрямував дослідницький пошук щодо поглиблення наукових уявлень про психоемоційне здоров'я студентів.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – представити деякі результати пілотного експерименту, котрий був проведений на етапі моделювання концепції, спрямованої на поглиблення наукових уявлень про основи психоемоційного здоров'я студентів низки закладів вищої освіти, де вони набувають фах у розрізі визнаної у науковій психології типології професій («людина-людина», «людина-техніка», «людина-знак», «людина-природа», «людина-художній образ»).

Мету дослідження було конкретизовано у наступних **завданнях**: уточнити своєрідність емоційної сфери на ранньому віковому етапі дорослішання та окреслити детермінуючі фактори; виявити сукупність тих чинників, котрі складають причини відхилень у психоемоційному здоров'ї сучасного студентства задля спрямування практико-орієнтовних заходів щодо зміцнення та самовідновлення.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Нами врахувалось, що психологічна категорія «переживання» віддзеркалює афективно-спонукальний аспект оточуючого, його значимість для особистості. Отож, емоційні явища саме й виявляються у ставленні особистості не лише до навколишнього, інших людей, а й до себе; в емоційних переживаннях фіксується конкретика ставлення, що є передумовою переходу до перетворювально-розвивальної трансформації, тобто відповідних особистісних змін [5], [6]. Виходячи із вищезазначеного у процесі емпіричного дослідження ми намагались з'ясувати якісну характеристику особливостей ставлення респондентів до власного здоров'я. Проведене пілотне дослідження базувалося на діагностувальному інструментарії, котрий включав анкетування, модифікаційний варіант опитувальника та результати саморефлексії досвіду фахової діяльності у ЗВО. Було використано й опитувальник, розроблений і апробований фахівцями в аспекті дослідження психології способу життя [7]. Принагідно

зауважимо, що передбачені ним питання, були розподілені по шкалах (когнітивна, емоційна, поведінкова, ціннісно-мотиваційна), а тому характер ставлення до власного здоров'я видалось за можливе визначити в розрізі окреслених маркерів. Заповнюючи опитувальник, респонденти надавали інформовану згоду. Отже, зібрані у такий спосіб і проаналізовані дані дозволили зробити певні узагальнення. По-перше, студенти, зокрема першого курсу, здебільшого виявили позитивно-активне відношення до ідеї оцінити власне ставлення до здоров'я. Це дає підстави припустити, що ними розуміється і усвідомлюється самоцінність здоров'я у реальному житті та життєдіяльності. По-друге, аналіз даних у межах певної із шкал та інтерпретація тверджень, що включені опитувальником до кожної з них, засвідчує що найбільш прискіпливе ставлення фіксується за «ціннісно-мотиваційним параметром» – визнається висока значущість здоров'я в індивідуальній ієрархії цінностей та наявність мотивації щодо його збереження і зміцнення; найнижчою виявилась шкала «поведінкова», що віддзеркалює ступінь відповідності дій і вчинків особистості вимогам здоров'язбереження. По-третє, узагальнені дані щодо самооцінки респондентами власного ставлення до здоров'я саме за емоційною шкалою дозволяють припустити, що у першокурсників (а респондентами були 70 осіб) домінує підвищений рівень тривожності відносно стану здоров'я, не сформованість умінь насолоджуватися, радіти йому. По-четверте, якщо розглядати ставлення студентів до власного здоров'я в цілому, то в розрізі відповідних шкал ціннісно-мотиваційна посідає перше рангове місце (36,5%), друге – емоційна (30,8%), третє – когнітивна (18,1%), четверта – поведінкова (14,6%).

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Методологія та методи дослідження віддзеркалює комплексне використання методів теоретичного і емпіричного рівнів: аналізу наукових підходів і концепцій, наявних у психології з проблематики здоров'я особистості у психологічній сфері; використана сукупність діагностувальних методик представлена анкетуванням, опитувальниками та саморефлексією набутого досвіду професійної діяльності у ЗВО – основи психологічних спостережень.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Метою визначення особливостей суто емоційної складової психологічного здоров'я студентів базу пілотного дослідження, було розширено: у ньому взяли участь студенти бакалаврату та магістратури

деяких закладів вищої освіти (1197 осіб). До того ж під час формування вибірки ми намагались дотримати вимоги до її еквівалентності щодо загально визнаної типології професій Є. Клімова, а також змісту, підпорядкованому специфіці мети дослідження та окреслених завдань. Отже, респондентами, котрі орієнтуються на вибір професій типу «людина-людина», (406 осіб), а також ті, уподобання яких пов'язані з типом професій «людина-природа» (168 осіб), були здобувачі вищої освіти Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка, Ізмаїльського державного гуманітарного університету та ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського»; студенти, професійні уподобання яких пов'язані з професіями типу «людина-техніка» (327 осіб) та респондентів, орієнтованих на вибір професій «людина-знак» (82 особи), – Дунайського інституту Національного університету «Одеська морська академія» та Дунайського факультету морського і річкового транспорту Державного університету інфраструктури і технологій; здобувачів орієнтованих на вибір професій типу «людина-художній образ» (82 особи) представляло студентство інституту мистецтв ім. А. Авдієвського Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

У результаті проведеної аналітичної роботи видалось за можливе зробити певні узагальнення. Схарактеризуємо їх більш докладно.

Психоемоційне здоров'я здебільшого розуміється сучасним студентством наближено до таких явищ, як «стриманість», «стійкість», «щастя», «контроль над своїми почуттями», «наявність внутрішнього стрижня», «здатність протидіяти зовнішнім негативним подразникам», «стан гармонії із собою», «рівновага між позитивом і негативом».

Про самооцінні судження респондентів відносно стану власного психоемоційного здоров'я засвідчують, зокрема, такі усереднені емпіричні дані: переважна більшість з них стверджує про «середній» рівень (51%), 9,7% – про «низький» і лише 7,4% (89 осіб) вважає наявний рівень психоемоційного здоров'я «максимально можливим». Це дозволяє припустити, що здобувачі вищої освіти здебільшого відчують потребу у збереженні і примноженні означеної особистісної властивості. До того ж, згідно проведеного анкетування, встановлено таке: на етапі раннього дорослішання особистість здатна, з одного боку, серйозно замислюватися над детермінантами власного психоемоційного здоров'я (згідно узагальнених даних, до першорядних чинників впливу на цю властивість студентська молодь відносить «екологічні проблеми світу», «сімейні негаразди» та «здоров'язбережувальну політику в державі»), а, з іншого –

самокритично реагувати на той тиск, котрий негативно позначається на емоційному складникові їхнього здоров'я у психологічній сфері (про це опосередковано засвідчують самооцінні судження респондентів відносно частотності такого тиску – «дуже часто» – 72%, «рідко» – 10%).

Водночас привертає увагу ще й таке: прописуючи свої дії, спрямовані на зміцнення психоемоційного здоров'я (а одним із завдань було завершення фрази «дбаючи про зміцнення власного психоемоційного здоров'я, я...»), респонденти (59%) здебільшого ухилилися від відповіді; кожний четвертий зазначив, що нічого не робить; типова ж відповідь решти опитуваних зводилось до «намагання стримувати емоції», «створювати супротив тому, щоб емоції керували поведінкою», «вчитися знаходити аргументи на користь саме правильності поведінки в ситуації вибору». Про підготовленість особистості у віковий період раннього дорослішання до адекватної емоційної оцінки діяльності і поведінки оточуючих можна розмірковувати, взявши до уваги самооцінні судження респондентів такого змісту «високий ступінь» власної підготовленості у цьому ракурсі констатують 7% з них, на «достатній ступінь» зауважує 51%, на «середній – 17%, а на «низький» – кожний четвертий здобувач вищої освіти.

Якщо за зазначеними параметрами принципової відмінності в емпіричних даних у розрізі професійних уподобань респондентів не виявлено, то відносно самооцінних суджень щодо стану задоволення власним психоемоційним здоров'ям установлені певні розбіжності за шкалою «не задоволений». А саме: студенти з орієнтиром на тип професій «людина-людина» посіли перше рангове місце (а такими виявилися судження кожного третього з них), а останню позицію посіли ті, хто здійснив вибір професій за типом «людина-знак» (9,4%). Припускаємо, що така ситуація пов'язана із активним використання останніми у квазіпрофесійній діяльності інтернет-технологій та інтернет-ресурсів, наближеністю їхньої життєдіяльності до інтернет-середовища, недостатньо критичним аналізом впливу мультимедіа на емоційну сферу психологічного здоров'я або небажанням замислюватися над означеним. Аргументації додають і такі емпіричні дані: переважна більшість опитаних (59,7%, а це 715 осіб) оцінила своє ставлення до власного психоемоційного здоров'я як «більш невідповідальне, ніж відповідальне»; натомість (мабуть, ще й спираючись на «студентський стереотип») 73% оцінили свій стан психоемоційного здоров'я як «задовільний».

Вищезазначений емпіричний матеріал, звісно, має відносну суто наукову цінність, адже ж базувався на анкетуванні – методі збору первісних даних, де запитання сформульовані як у прямій, так і непрямої

формі, мають відкритий або закритий характер, представлені у письмовому вигляді за допомогою вже підготовлених бланків.

Тим не менш начний дослідницький інтерес становили емпіричні дані, узагальнення яких сприяє розширенню уявлень про емоційну складову психологічного здоров'я особистості у віковий період раннього дорослішання. Так за результатами аналізу матеріалів, котрі в контексті завдань пілотного дослідження були набуті через використання опитувальника, розробленого О.Чебикіним [8] та використаного в авторській модифікації, вдалось за можливе визначити ранг частоти прояву сучасним студентством певних емоцій. Відповідно до отриманих результатів виконання респондентами інструкції (котрою передбачалось оцінка ним за шкалою мінімум – 1 бал, максимум – 5 балів» ступеня відчуття наведених емоцій, що є різними за модальністю) встановлено таку картину (рис. 1, 2).

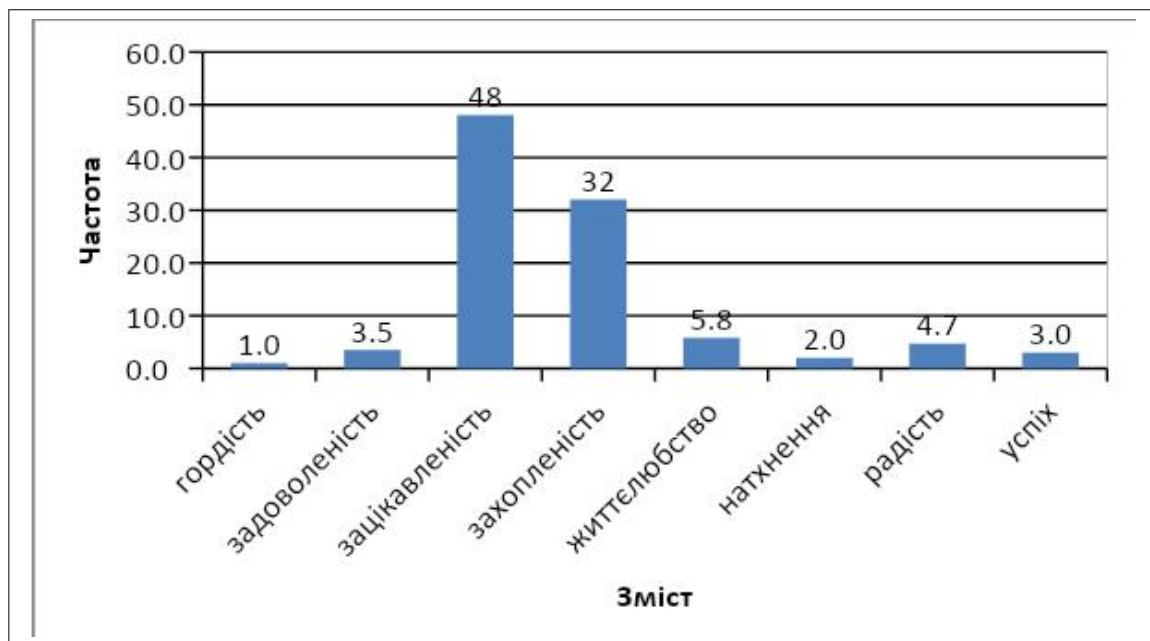

Рис. 1 До характеристики вияву сучасним студентством позитивних емоцій (за матеріалами самооцінних суджень)

Вочевидь, не випадковим є надання респондентами найбільшої ваги зацікавленості (48%) та захопленості (32%), адже це збігається із своєрідністю життєдіяльності особистості у віковий період раннього дорослішання та роллю вищої школи в особистісно-професійному становленні. Натомість частота виявлення ними гордості, натхнення, успіху, задоволеності спонукає до осмислення ресурсів у цьому ракурсі

пізнавально-розвивального простору сучасного ЗВО, а також слугує опосередкованим свідченням загострення проблеми розробки основ психоемоційного здоров'я студентів.

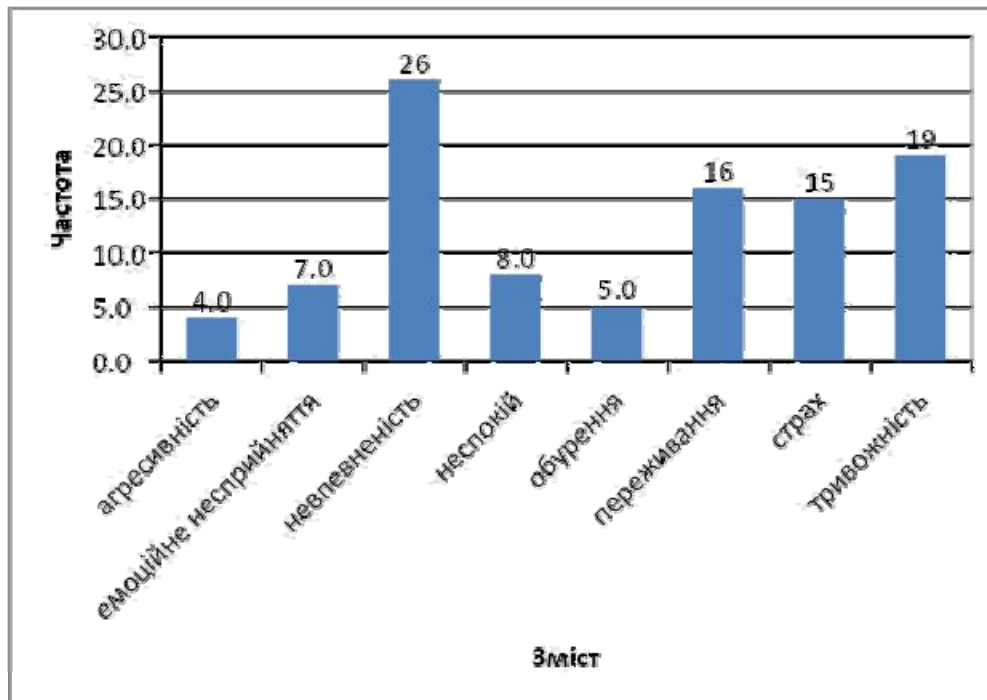

Рис. 2 До характеристики вияву сучасним студентством негативних емоцій (за матеріалами самооцінних суджень)

Відповідно до емпіричних даних (рис. 2) створюється можливість уточнити характер найбільш частих і типових для сучасної студентської молоді негативних емоцій; йдеться про невизначеність (26%) і тривожність (19%). Навіть незважаючи на досить широкий спектр проведених у цьому плані досліджень, вочевидь, не втрачає гостроти проблематика психоемоційного здоров'я та актуальності, потреба ґрунтовного наукового її аналізу. До того ж набуті у процесі пілотного дослідження дані є суголосними із висновками, зробленими на основі вже проведених фундаментальних досліджень [9], [10].

Зауважимо й на деяких узагальненнях, що базувалися на отриманих результатах, пов'язаних із виконанням респондентами завдання такого змісту: за шкалою семантичної диференціації визначити рівень значущості поданого твердження («Я розумію вкрай важливе значення психоемоційного здоров'я у власному виборі стратегії поведінки»), скориставшись при цьому окресленою шкалою (мінімальний оцінний бал

– одиниця, максимальний – десять) та за бажанням надати коментар. У результаті аналітичної роботи встановлено, що 19,7% респондентів ідентифіковано із низьким рівнем (1–3 бали), відповідно 60% – з високими (8–10 балів).

Отримані дані дозволяють уважати, що на часі розв'язання практико-орієнтовних питань, пов'язаних із визначенням і впровадженням програмних заходів, спрямованих на формування у здобувачів вищої освіти основ психоемоційного здоров'я. До того ж абрис у цьому відношенні відтворює змістове наповнення суджень опитуваних, зокрема, на таке запитання: «Якими, на ваш погляд, є три найсуттєвіші причини відхилень у психоемоційному здоров'ї саме сучасного студентства?». До таких причин здобувачами вищої освіти, котрі взяли участь у пілотному дослідженні, віднесено: «соціальну неспроможність бути успішним в сучасних змінних умовах, включно із проблемами, пов'язаними із навчальними досягненнями», «невизначеність у життєвих орієнтирах», «інтимно-особистісні переживання у зв'язку із матеріальним станом і його вірогідною нестабільністю у майбутньому».

Вищезазначене, з одного боку, засвідчує про актуалізацію сукупності проблемних питань, пов'язаних із здоров'язбереженням студентської молоді, з іншого ж – про загострення потреби врахування динаміки самосвідомості особистості юнацького віку у процесі розробки основ психоемоційного здоров'я у студентів [11].

Слід зауважити, що класична психологічна наука по-різному пояснює природне бажання людини до «збереження внутрішнього спокою». Наприклад, у ракурсі біхевіоризму (зокрема, ідеї Кларка Халла), йдеться про доречність центрувати увагу на оптимальному стані організму – гомеостазі, тобто природній властивості підтримки незмінності внутрішнього середовища, оптимального балансу, не враховуючи вплив «підкріплюючих стимулів» на редукцію потреб; розроблена ж концепція редукції потреб не надає вичерпної відповіді, чому саме людина обирає відповідну модель поведінки.

Дбаючи про розробку основ психоемоційного здоров'я студентської молоді за сучасних умов актуалізації, зокрема, екологічної проблематики, не аби якого значення набуває і теорія морального розвитку, засновником якої є Л. Кольберг. Сучасні науковці зауважують на її конструктивності через пояснювальну потужність щодо ваги духовно-морального змісту [12]. Йдеться, з одного боку, про трактування морального розвитку особистості як процесу, котрий відбувається впродовж її життя, тобто визнання значущості кожного вікового періоду. Виходячи із

запропонованого Л. Кольбергом підходу щодо ідентифікування певних стадій при цьому («внутрішній план», «підтримка громадського порядку» і стадії «суспільної домовленості та прав особистості»), уможлиблюється віднаходження особистістю стимулів. Зокрема, посилення мотивації особистості відносно утвердження у діяльності імператива екології за сучасних реалій наявності різних переконань серед окремих верств соціуму задля збереження узгоджених стандартів екоосвіти. Зазначене набуває важливе значення, адже саморефлексія досвіду фахової діяльності у ЗВО доводить правомірність розглядати екоосвіту в якості чинника збереження психоемоційного здоров'я, зокрема, студентства, за сучасних стресогенних екологічних реалій.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, результати пілотного дослідження вказують не лише на необхідність пошуку механізмів студентоцентрованого підходу, а й окреслюють його вектори при розробці основ психоемоційного здоров'я здобувачів вищої освіти. Набуті данні вимагають ґрунтовного наукового аналізу вимірів такого явища, яким постає психоемоційне здоров'я, підтверджуючи, що означене явище може розглядатися в якості детермінанти успішного особистісно-професійного самоздійснення майбутнього фахівця.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи бачимо й у поглибленні наукових уявлень про діагностувальний інструментарій щодо системного визначення основ психоемоційного здоров'я студентів ЗВО.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] А. О. Прохоров, М. Е. Вамулина, В. Д. Менделевич, *Психология состояний*. Москва, Россия: Когито-центр, 2011, 623 с.
- [2] В. Войтенко, В. Карпенко, Ю. Мединський, М. Миколайчук, «Сучасний стан психічного здоров'я студентської молоді: емоційна, міжособистісна та рольова сфери», *Практична психологія та соціальна робота*, № 11, с. 2–7, 2012.
- [3] О. Мірошниченко, Н. Світлічна, І. Табачник, «Психолого-педагогічні засоби формування позитивно-дієвого ставлення до власного здоров'я студентів», *Наука і освіта*, № 3, с. 40–46, 2019.
- [4] М. А. Кузнецов, Л. Н. Зотова, *Жизнестойкость и образ здоровья студентов*. Харьков, Україна: Диска плюс, 2017, 398 с.

- [5] Т. Кириленко, «Емоційна сфера особистості: вектори вивчення», *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*, № 1(8), с. 26–29, 2018.
- [6] В. Н. Мясищев, Психология отношений, А. А. Бодалева, Ред; 4-е изд. Москва, Россия: МОДЭК, 2011, 398 с.
- [7] А. А. Токман, Н. В. Немченко, *Психологія способу життя*. Київ, Україна: ДП Вид. дім «Персонал», 2015, 344 с.
- [8] О. Я. Чебикін, І. Г. Павлова, Становлення емоційної зрілості: монографія. Одеса, Україна: СВД Черкасов, 2009, 230 с.
- [9] Т. М. Титаренко, *Психологічне здоров'я особистості: засоби допомоги в умовах тривалої травматизації: монографія*. Кропивницький, Україна: Умекс-ЛТД, 2018, 160 с.
- [10] М. В. Савчин, *Здоров'я людини: духовний, особистісний і тілесний виміри: монографія*. Дрогобич, Україна: «ПОСВІТ», 2019, 232 с.
- [11] А. Кічук, «Психоемоційне здоров'я сучасного студентства як ресурс життєстійкості», *Problems and perspectives of modern science and practice. Abstracts of international scientific and practical conference*. Gras; Austria, 2020, p. 258–261.
- [12] П. Клейман, *Психология. Люди, концепции, эксперименты*; пер. с англ. О. Медведь, В. Шульпин, Ред. Москва, Россия: Манн. Иван и Фебер, 2019, 272 с.

SOME APPLIED ASPECTS OF THE PROBLEM OF FORMING THE FOUNDATIONS OF STUDENTS' PSYCHO-EMOTIONAL HEALTH

Antonina Kichuk,

Candidate of Psychological Sciences,

PhD in Psychology, Associate Professor Department of General and Practical Psychology Izmail State University of Humanities.

Izmail, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2657-661X>

tonya82kichuk@gmail.com

Abstract. Given the multifaceted nature and complexity of the problem of developing the basics of psycho-emotional health of students in higher education institutions, the natural parameters are the relevant parameters to reflect its applied aspects through the data obtained from the pilot study. Based on this, the basis of the pilot experiment were six domestic higher education institutions, which train future professionals, whose preferences are related to the types of professions «man-man», «man-technician», «man-sign», «man-nature», «man-artistic image». As a result

of the correct use of questionnaires and conducting questionnaires, establishing evaluative judgments of respondents regarding the content of the concept of «psycho-emotional health», and the nature of the attitude to their own health in the psycho-emotional sphere; diagnosed the originality of the manifestation of modern students of emotions on the parameter of their modality; the determinants of psycho-emotional health of student youth and the degree of their readiness for adequate emotional assessment of the activities and behavior of others are determined. The result of the analysis of science foundation where problematic issues concerning personality's psychological health are being directly or indirectly interpreted makes it possible to state that modern students' psychological health forms the area of psychological and pedagogical losses. It is determined by both the absence of psychological health theory of a person in a period of young adulthood and underestimation of emotional constituent peculiarity of modern students' health in psychological sphere. Based on the generalization of the evaluative judgments of the respondents, the reasons for deviations in the psycho-emotional health of modern students are outlined. It is emphasized, in particular, that an important factor in maintaining the psycho-emotional health of the individual in modern stressful environmental realities is environmental education. In general, the results of a pilot study contribute to the development of scientific foundations of psycho-emotional health of the individual in the age period of early adulthood.

Keywords: students; health; psycho-emotional health; higher education seeker; pilot study.

НЕКОТОРЫЕ ПРИКЛАДНЫЕ АСПЕКТЫ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОСНОВ ПСИХОЭМОЦИОНАЛЬНОГО ЗДОРОВЬЯ СТУДЕНТОВ

Кичук Антонина Валерьевна,

кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и практической психологии Измаильского государственного гуманитарного университета.

Измаїл, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2657-661X>
tonya82kichuk@gmail.com

Аннотация. Учитывая многоаспектность и сложность проблемы разработки основ психоэмоционального здоровья у студентов высшего учебного заведения (ВУЗ), естественный интерес представляют соответствующие параметры отражения ее прикладных аспектов

через данные, полученные в результате пилотного исследования. Исходя из этого, базой пилотного эксперимента служили шесть отечественных ВУЗов, где осуществляется подготовка будущих специалистов, предпочтения которых связаны с типами профессий «человек-человек», «человек-техника», «человек-знаковая система», «человек-природа», «человек художественный образ». В результате корректного использования некоторых диагностических методик, были установлены оценочные суждения респондентов, относительно содержательного наполнения понятия «психоэмоциональное здоровье» и характера отношения к собственному здоровью в психоэмоциональной сфере; диагностировано своеобразие проявления современным студенчеством эмоций по параметру их модальности; определены детерминанты психоэмоционального здоровья студенческой молодежи и степень их подготовленности к адекватной эмоциональной оценки деятельности и поведения окружающих. Результат анализа научного фонда данной проблематики, в котором прямо или косвенно интерпретируются проблемные вопросы психологического здоровья личности, позволяет констатировать, что психологическое здоровье современных студентов является зоной психолого-педагогических потерь. Это обусловлено как отсутствием теории психологического здоровья человека в юношеском возрасте, так и недооценкой эмоциональной составляющей особенности здоровья современных студентов в психологической сфере. На основе обобщения оценочных суждений респондентов, определены причины отклонений в психоэмоциональном здоровье именно современного студенчества. Акцент сделан, в частности, на том, что важным фактором сохранения психоэмоционального здоровья личности в современных стрессогенных экологических реалиях выступает экологическое образование. В целом результаты проведенного пилотного исследования способствуют разработке научных основ психоэмоционального здоровья личности в возрастной период раннего взросления.

Ключевые слова: студенчество; здоровье; психоэмоциональное здоровье; соискатель образовательного уровня; пилотное исследование.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] A. O. Prohorov, M. E. Vamullina, V. D. Mendelevich, Psihologiya sostoyanij. Moskva, Rossiya: Kogito-centr, 2011, 623 s.

- [2] V. Voitenko, V. Karpenko, Yu. Medynskiy, M. Mykolaichuk, «Suchasnyi stan psykhičnoho zdorov'ia studentskoi molodi: emotsiina, mizhosobystisna ta rolova sfery», *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, № 11, s. 2–7, 2012.
- [3] O. Miroshnychenko, N. Svitlichna, I. Tabachnyk, «Psykhologo-pedahohichni zasoby formuvannia pozytyvno-diievoho stavlennia do vlasnoho zdorov'ia studentiv», *Nauka i osvita*, № 3, s. 40–46, 2019.
- [4] M. A. Kuznecov, L. N. Zotova, *ZHiznestojkost' i obraz zdorov'ya studentov*. Har'kov, Ukraina: Disa plyus, 2017, 398 s.
- [5] T. Kyrylenko, «Emotsiina sfera osobystosti: vektory vyvchennia», *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. H. Shevchenka*, № 1(8), s. 26–29, 2018.
- [6] V. N. Myasishchev, *Psihologiya otnoshenij*, A. A. Bodaleva, Red; 4-e izd. Moskva, Rossiya: MODEK, 2011, 398 s.
- [7] A. A. Tokman, N. V. Nemchenko, *Psykhologhiia sposobu zhyttia*. Kyiv, Ukraina: DP Vyd. dim «Personal», 2015, 344 s.
- [8] O. Ya. Chebykin, I. H. Pavlova, *Stanovlennia emotsiinoi zrilosti: monohrafiia*. Odesa, Ukraina: SVD Cherkasov, 2009, 230 s.
- [9] T. M. Tytarenko, *Psykhologichne zdorov'ia osobystosti: zasoby dopomohy v umovakh tryvaloï travmatyzatsii: monohrafiia*. Kropyvnytskyi, Ukraina: Umeks-LTD, 2018, 160 s.
- [10] M. V. Savchyn, *Zdorov'ia liudyny: dukhovnyi, osobystisnyi i tilesnyi vymiry: monohrafiia*. Drohobych, Ukraina: «POSVIT», 2019, 232 s.
- [11] A. Kichuk, «Psykhoemotsiine zdorov'ia suchasnoho studentstva yak resurs zhyttiistykosti», *Problems and perspectives of modern science and practice. Abstracts of international scientific and practical conference*. Gras; Austria, 2020, p. 258–261.
- [12] P. Klejman, *Psihologiya. Lyudi, koncepcii, eksperimenty; per. s angl.* O. Medved', V. SHul'pin, Red. Moskva, Rossiya: Mann. Ivan i Feber, 2019, 272 s.

*Стаття надійшла до редакції
14 вересня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-99-114](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-99-114)
УДК 159.942:316.3

Фурман Вікторія Вікторівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології особистості
та соціальних практик Інституту людини
Київського університету імені Бориса Грінченка.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9733-0791>
v.furman@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА КРЕАТИВНОСТІ СТУДЕНТА

Анотація. У статті окреслено психологічні особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студентської молоді. Розглянуто дефініцію ключових понять і проаналізовано результати теоретичних та емпіричних наукових розвідок представленої проблематики. Підкреслено, що на етапі свого розвитку сучасне українське суспільство перебуває у трансформаційному стані, переживаючи вплив різноманітних тригерів: політичної нестабільності, економічної кризи, пандемії COVID-19. У таких нестабільних умовах особистість намагається уникнути впливу цих тригерів, прагне стабільності існування та збереження власного психічного здоров'я. Зазначено, що ключовими аспектами позитивних трансформацій студентської молоді та її швидкої адаптації до мінливих умов сьогодення є психологічна готовність до змін, розвинутий емоційний інтелект, особистісна креативність, прагнення до збереження психічного здоров'я тощо. Все це є необхідним для успішного виконання життєвих та навчальних завдань студента. Охарактеризовано актуальність підтримки та розвитку взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студента. У результаті теоретичного та практичного аналізу встановлено, що інтелектуальна здібність є основою для нових ідей, бачення проблеми з різних кутів, подолання меж повсякденної свідомості, уміння переконувати інших у цінності своєї ідеї, і інструментом цього інтелектуального процесу є креативний та емоційний потенціал особистості. Визначено, що студенти мають основу для розвитку креативного потенціалу через переживання нових емоційних станів та генерування нових емоцій та нових креативних ідей. Зазначено, що рівень такої здатності залежить від

ступеня новизни, змін форм стандартних емоцій, які переживає студент в процесі навчання в університеті.

Ключові слова: емоційний інтелект; креативність; рефлексивність; інтегративний рівень EQ; парціальний рівень EQ; емоційна обізнаність; саморегуляція.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. В межах наукових розвідок було зосереджено увагу на припущенні щодо наявності психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студента. Емоційний інтелект (EQ) відіграє одну із провідних ролей в процесі навчання студента в університеті. Саме під час навчання студент може вплинути на розвиток власної емоційної сфери, беручи активну участь у різноманітних тренінгових програмах, обираючи дисципліни (курси за вільним вибором студента), які будуть спрямовані на розвиток EQ, що у майбутньому позитивно проявиться на високому рівні їхньої професійної відповідальності, інтенсивними міжособистісними відносинами, стресостійкістю, знизиться особистісна та реактивна тривожність, що вимагає ефективної емоційно-вольової регуляції.

Отже, в проекції, це позитивно вплине на адаптаційну реакцію особистості щодо зовнішніх суспільних змін й актуальних тригерів сьогодення. З цього наукового підґрунтя «креативність» особистості розглядаємо як інтегрований інструмент, що може бути задіяним на всіх освітніх рівнях, та є показником інтеграції попереднього інтелектуального досвіду, який трансформується в нові ідеї з оригінальним вирішенням раніше нерозв'язаної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. у процесі професійного становлення студента одну з провідних ролей відіграє емоційний інтелект (EQ). Сучасні дослідники емоційного інтелекту (EQ) – В. Зарицька [1], Т. Шиян [2], С. Дерев'янка [3], Г. Кошонько [4] та інші, рекомендують звернути увагу на розвиток емоційного інтелекту саме в студентські роки, оскільки на цьому етапі відбувається формування фахівця, який повинен володіти не лише професійними навичками, а й мати розвинене креативне мислення, навички ефективної комунікації, високий рівень адаптаційних властивостей до суспільних змін та професійних вимог.

Науковці досліджують емоційний інтелект (EQ) з різних аспектів, а саме:

- емоційний інтелект (EQ) безпосередньо досліджували Д. Гоулман [5], Р. Бар-Он [6], Дж. Мейер [7], П. Саловей [8] та ін., і розуміли його як групу ментальних здібностей;

- емоційна компетентність досліджувалась К. Саарні [9] і розглядалась як набір особистісних здібностей та вмінь (усвідомлення власних емоцій; здібність розрізняти емоції інших; здібність використовувати словник емоцій і різні форми їх вираження, прийняті в даній культурі; здібність до симпатичного та емпатичного включення в переживання інших людей; здібність справлятися з негативними емоційними переживаннями; здібність до адекватних емоційних проявів та прийняття власних емоцій; усвідомлювати та аналізувати вплив емоцій на міжособистісні стосунки;

- дослідженням соціального інтелекту як сукупності здібностей, що визначає успішність соціальної взаємодії, займались Е. Торндайк [10] та Дж. Гілфорд [11];

- емоційна грамотність за К. Штайнером [12], полягає в розумінні власних почуттів і почуттів інших людей за допомогою діалогу і самоконтролю, що позитивно впливає на міжособистісні відносини;

- Г. Гарднер [13] поділяє емоційний інтелект на міжособистісний (MI) та внутрішньо особистісний (VI).

Слід зазначити, що більшість наукових досліджень сфокусовані на дослідженні поведінкового рівня функціонування емоційного інтелекту (EQ), при цьому майже нівелюються базові емоційні установки, сценарії, система ціннісних орієнтацій, які формуються на ранніх стадіях онтогенезу і використовуються в процесі конструювання особистістю власного життєвого простору.

Утім, наразі наукова спільнота популяризує саме класичний погляд на емоційний інтелект (EQ). І в нашому дослідженні емоційний інтелект (EQ) розглядаємо – як групу ментальних здібностей, яка зумовлена поєднанням афекту та інтелекту через взаємодію емоційних, конативних, когнітивних і мотиваційних особливостей та спрямована на розуміння власних емоцій, емоційних переживань інших людей та забезпечує також управління емоційним станом, сприяє самопізнанню та самореалізації через збагачення емоційного та соціального досвіду (Д. Гоулман [5], Р. Бар-Он [6], Дж. Мейер [5], П. Саловей [5]).

Суспільна значущість емоційного інтелекту (EQ) та креативності постійно зростає і супроводжується науковим інтересом до прикладних питань розвитку цих аспектів. У цьому контексті студентська молодь виступає як показник розвитку емоційної та креативної компетентності, що вдосконалюються у майбутній професійній діяльності і формують конкурентоспроможного фахівця.

Наукові дослідження креативності також ґрунтуються на різних

психологічних аспектах:

- Дж. Гілфорд [11] та П. Торренс [14] визначають креативність як здатність до творчого (дивергентного) мислення;
- Ф. Баррон [15] розглядає креативність як внутрішній процес, який спонтанно продовжується в дії;
- Р. Стернберг [16] акцентує увагу на важливості здібності до створення «продуктивних метофор»;
- С. Меднік [17] зазначає, що в основі креативності особистості лежить здатність виходити за рамки стереотипів, працювати з широким семантичним полем.

Узагальнюючи вищезазгадані аспекти, в наших наукових розвідках під креативністю розуміємо інтегративну здатність особистості, яка забезпечує продуктивні перетворення в різних сферах діяльності та задовольняє потреби у пошуковій активності особистості.

Таким чином, для сучасного студента є важливим розвиток емоційного інтелекту та креативного потенціалу. Одним із загальних компонентів які об'єднують ці поняття є соціально-психологічна адаптація. Наскільки швидко студент пристосується до суспільних трансформацій, зовнішніх тригерів, керуючи власним емоційним станом – за це відповідатиме емоційний інтелект (EQ). І питання, як він це зробить, якими креативними, можливо нестандартними методами він буде керуватись – це вже поле креативності. Креативність у цьому контексті виступатиме адаптаційним резервом організму – фактором, що забезпечує ефективно та стабільно виконання діяльності.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі та емпіричному визначенні психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту (EQ) та креативності студентської молоді.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сучасні підходи до вивчення та наукового розуміння категорій емоційного інтелекту та креативності загалом, також емпірично визначити й обґрунтувати психологічні особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту (EQ) та креативності студентської молоді.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В основі теоретичного аналізу дослідження розглянуто наукові доробки Г. Гарднера [13], Дж. Мейера [5], П. Саловея [8], Д. Гоулмана [5],

Р. Стернберга [16], Е. Торндайка [10] та ін. Засередимо увагу на теорії Р. Бар-Она [6], в якій емоційний інтелект (EQ) представлений як такий, що забезпечує можливість для особистості успішно діяти в будь-яких ситуаціях. Р. Бар-Он виділив п'ять субкомпонентів, які характеризують структуру емоційного інтелекту (EQ):

- саморозуміння – розглядаємо як усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, розвиває самоповагу та самоактуалізацію;
- комунікативний потенціал – представлений емпатією та соціальною самовідповідальністю;
- адаптаційні здібності – проявляються в умінні вирішувати проблеми, долати труднощі та в емоційній лабільності;
- антистресовий потенціал – характеризується стійкістю до стресів та проявляється у вигляді самоконтролю;
- загальний настрій – пояснюється оптимістичною направленістю особистості загалом.

Отже, люди з високим рівнем емоційного інтелекту (EQ) розуміють свої емоції та почуття інших, диференціюють їх, можуть ефективно керувати своєю емоційною сферою та контролювати її. Отже, їхня поведінка у суспільстві більш адаптивна та вони легше досягають своїх цілей у взаємодії з оточуючими.

У 1983 році Говард Гарднер у роботі «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту» (Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligence) запропонував ідею множинного інтелекту, окремо диференціюючи міжособистісний інтелект (MI) та внутрішньо особистісний інтелект (BI). Внутрішньо особистісний інтелект він розуміє як усвідомлення особистістю власних почуттів і емоцій, уміння їх диференціювати, висловлювати в символічній формі і користуватися ними. А міжособистісний інтелект науковець пояснює як уміння помічати і розуміти відмінності між навколишніми людьми, бачити різницю між їх настроями, темпераментом, мотивами та намірами. Слід зазначити, що на думку Г. Гарднера, традиційні показники, такі як IQ, не в змозі повністю обґрунтувати та пояснити когнітивні здібності та особливості людини [13].

Також близькою до розуміння природи емоційного інтелекту (EQ) для нашого дослідження є теорія Д. Гоулмана.

У 90-х роках Деніель Гоулман (Daniel Goleman) [5] та Д. Макклеланд [18] досліджували мозок та поведінку людини і поставили під сумнів інформативність когнітивних тестів, щодо показника успішності людини на життєвому шляху особистісної реалізації.

Отже, у 1995 році Д. Гоулман довів у своїй науковій праці «Емоційний

інтелект» (Emotional Intelligence / Daniel Goleman), що особистісний успіх гарантує не когнітивний, а саме емоційний інтелект (EQ). Особистість з розвиненим емоційним інтелектом (EQ) він описував так:

- на рівні «самосвідомості» особистість розуміє власні емоції;
- на рівні «самоконтролю» особистість контролює емоційну сферу;
- на рівні «соціального розуміння» особистість проявляє емпатію та розуміння природи емоцій інших людей;
- на рівні «управління взаємовідносинами» особистість справляється з емоціями інших людей.

З теоретичного аналізу бачимо, що емоційний інтелект (EQ) розглядається науковцями як не вузько направлене поняття, а він, на їх думку, виконує більш широкоформатні функції, а саме:

- інтерпретативну функцію – дає змогу особистості продуктивно здійснювати розшифрування емоційної інформації: емоційні вирази обличчя, голосові інтонації тощо, сприяє накопиченню та систематизує отримані знання, формує власний емоційний досвід;
- регулятивну функцію – сприяє стану емоційної комфортності та забезпечує адекватність зовнішніх проявів емоцій особистості;
- адаптивно-стресозахисну функцію – полягає в актуалізації та стимулюванні психічних резервів особистості в складних життєвих ситуаціях;
- активізуючу функцію – забезпечує гнучку спроможність до конгруентного спілкування [5].

І завдяки можливості емпірично виміряти емоційний інтелект (EQ) науковці можуть оцінити ступінь його впливу на досягнення особистості, зокрема це стосується предмету нашого дослідження – аналізу психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту (EQ) та креативності студентської молоді.

Досліджуючи креативність особистості науковці акцентують увагу на діяльності як на креативному процесі. Вони наголошують, що творчі продукти є результатом випадкових змін стадій креативного процесу (за С. Тейлором [19], Д. Фельдманом [20] та ін.), який має такі складові: концентрацію, захопленість, емпатійний зв'язок, особистісну унікальність, образне мислення, критичне мислення, емоційний інтелект (IQ).

Інша точка зору науковців відводить несвідомим процесам головну роль. Зокрема, Р. Джонс та П. Ленглі «ставлять у главу кута» несвідомі елементи у контексті активації пам'яті, яка відповідає творчому натхненню і робить доступною ту інформацію, яка свідомо не використовується [21].

В результаті аналізу наукових підходів до дослідження особистісної креативності можемо виокремити її складові:

- рефлексивність – як інтегрована здатність особистості до спрямування власної діяльності на саму себе, що забезпечує можливість саморозвитку та самодетермінації;
- цілеспрямованість або інтенційність – дозволяє пережити досвід «всередині та зовні організму»;
- володіння способами трансформації та реорганізації, які пропонуються культурою й зумовлюють індивідуальні відмінності.

Отже, особистісна креативність повинна бути зумовлена інтелектом, знаннями, стилем мислення, емоційною сферою, індивідуальними рисами, мотивацією та зовнішнім середовищем.

У нашому дослідженні особистісну креативність конкретизуємо як складне особистісне утворення, що охоплює не тільки сферу інтелекту, а й емоційну сферу, моральні цінності особистості та уможлиблює на інтегративному рівні перенесення набутих компетентностей з однієї галузі життєдіяльності в іншу з метою досягнення нового результату в діяльності та її виконання на новому більш якісному рівні.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні та емпіричні методи наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній та спеціальній літературі, діагностичну методика «Оцінка рівня емоційного інтелекту» Н. Холла [22], визначення типу мислення та рівня креативності за методикою Дж. Брунера [23], визначення рівня особистісної креативності за методикою О. Тунік [24].

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

У результаті теоретичного аналізу було проведене емпіричне дослідження психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студента. Дослідження проводилось на базі Київського університету імені Бориса Грінченка впродовж 2019–2020 рр. Репрезентативна вибірка становила 88 осіб, I–II курсів.

Студентам було запропоновано діагностичну методика «Оцінка рівня емоційного інтелекту» за Н. Холлом [22]. Результати методики дають змогу визначити парціальний та інтегративний рівні емоційного інтелекту (EQ). До парціального рівня емоційного інтелекту за Н. Холлом відносимо – «емоційну обізнаність», «керування власними емоціями»,

«самотивацію», «емпатію» та «розпізнавання емоцій інших людей». Інтегративний рівень емоційного інтелекту представлено як окрему загальну шкалу.

Таблиця 1

Результати діагностики за методикою Н. Холла

Шкали	низький рівень, %	середній рівень, %	високий рівень, %
Емоційна обізнаність	38	42	20
Керування власними емоціями	81	15	4
Самотивація	56	38	6
Емпатія	41	51	8
Розпізнавання емоцій інших людей	51	39	10
Інтегративний рівень EI	61	38	1

Проаналізуємо найбільш виражені показники. За результатами шкали «емоційна обізнаність» 42% студентів мають середній рівень прояву показника і 38% мають достатньо низький рівень, а лише 20% мають високий рівень прояву цього компоненту. Це свідчить про те, що в переважній більшості студенти на середньому рівні емоційно обізнані та диференціюють емоції. За школою «керування власними емоціями» студенти мають виражений низький рівень прояву цього компоненту, а саме – 81%. Припускаємо, що тут відіграють роль саме особливості віку студентської молоді, юнацький максималізм, відсутність багатого життєвого досвіду керування емоційною сферою тощо. За результатами шкали «самотивація» 56% студентів мають низький рівень її прояву. Зазначаємо, що низький рівень прояву самотивації впливає на розвиток емоційної обізнаності та керування власною емоційною сферою. За шкалою «емпатія» 51% студентів має середній рівень прояву і 41%, має низький рівень прояву показника. Шкала «розпізнавання емоцій інших людей» також виражена низьким рівнем прояву показника у 51% респондентів.

Отже, парціальний емоційний інтелект у більшості респондентів представлений на низькому рівні прояву компонентів, але, майже половина респондентів – 42% емоційно обізнані на середньому рівні.

Можемо припустити, що студентська молодь знаходиться на етапі розвитку компонентів парціального емоційного інтелекту. Слід зазначити, що на емпатійному рівні підключені рефлексивні механізми розвитку емоційної сфери, а на інтегративному рівні розвитку емоційного інтелекту не вистачає пускового механізму самотивації студента, щодо

узгодженості та розвитку зовнішньої та внутрішньої сторін цього конструкту.

Визначення типу мислення та рівня креативності проводилось за методикою Дж. Брунера.

На думку Дж. Брунера [23], знаючи свій тип мислення, можна прогнозувати успішність в конкретних видах професійної діяльності. Незалежно від типу мислення особистість може характеризуватися певним рівнем креативності, тобто творчих здібностей.

Таблиця 2

Результати діагностики за методикою Дж. Брунера (I)

Шкали	низький рівень, %	середній рівень, %	високий рівень, %
Рівень креативності/творчих здібностей	3	35	62

Отримані дані респондентів свідчать, що 62% студентів мають високий рівень прояву креативності, а саме творчих здібностей за Дж. Брунером. Науковець виділив чотири види базових типів мислення, які мають специфічні характеристики:

- предметне мислення – ідея, що втілена в новий конструкт;
- образне мислення – ідея втілена в образ;
- знакове мислення – інформація перетворюється на основі умовиводів, та набуває форму понять, висловлювань та міжпредметних зв'язків;
- символічне мислення – ідея реалізується за допомогою символів та знаків.

Отже, отримані результати свідчать, що знаковим типом мислення володіють 32% респондентів, образним типом – 58%, а предметним типом мислення – 10% респондентів.

Таблиця 3

Результати діагностики за методикою Дж. Брунера (II)

Типи мислення	Знакове	Образне	Предметне
Відсоткове значення	32%	58%	10%

За методикою Дж. Брунера 62% респондентів отримали високий рівень креативності, з них 58% мають образний тип мислення. Таким

чином, респонденти видозмінюють отриману ззовні інформацію за допомогою образів, ідей та не мають умовних фізичних перешкод для їх реалізації. Кожен новий образ – це ідея, творча та креативна.

Методика діагностики особистісної креативності, розроблена О. Тунік [24], дозволяє визначити чотири особливості творчої особистості: допитливість, уяву, складність і схильність до ризику та рівень загальної креативності.

Таблиця 4

Результати діагностики за методикою О. Тунік

Шкали	низький рівень, %	середній рівень, %	високий рівень, %
Допитливість	9	76	15
Уява	23	69	8
Складність	33	66	1
Схильність до ризику	16	71	13
Загальна креативність	20	80	–

За цією методикою усі компоненти виражені на середньому рівні, а саме: шкала «допитливість» – 76% респондентів, шкала «уява» – 69%, шкала «складність» – 66%, шкала схильність до ризику – 71%, рівень загальної креативності – 80%.

Проаналізуємо найбільш значимі для нас показники. Респонденти мають високий рівень креативності або творчих здібностей (за методикою Дж. Брунера), середній рівень прояву та розвитку особистісної креативності (за методикою О. Тунік) та середній рівень розвитку емоційної обізнаності, на низькому рівні керують власними емоціями та слабо мотивовані до розвитку компонентів інтегративного та парціального рівнів емоційного інтелекту (за методикою Н. Холла).

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного та емпіричного аналізу встановлено, що дослідження проблеми психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студентської молоді, зокрема на етапі суспільних трансформацій, обумовлено тим, що інтелектуальна здібність є основою для нових ідей, бачення проблеми з різних кутів, подолання меж повсякденної свідомості, уміння переконувати інших у цінності своєї ідеї. І інструментом цього інтелектуального процесу є креативний та емоційний потенціал особистості. Про це свідчать

результати нашого дослідження: студенти мають основу для розвитку креативного потенціалу через переживання нових емоційних станів та генерування нових емоцій. Рівень такої здатності залежить від ступеня новизни, змін форм стандартних емоцій, які переживає студент в процесі навчання в університеті.

Отже, розвиток емоційного інтелекту (EI) та креативності студента відбувається не лише в повсякденному житті, а й в студентському середовищі, в освітньому процесі, за рахунок впровадження навчальних креативних кейсів та практико-орієнтованих дисциплін («Психологія емоційного інтелекту», «Психологія творчості з арт-практиками» тощо).

Отже, емоційний інтелект за своєю суттю виконують дещо різні функції, але прагнення до їх оптимального поєднання і є одним із завдань психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати дослідження не вичерпують всі аспекти досліджуваної проблеми та є проміжною ланкою у розробленні моделі розвитку психологічних особливостей взаємозв'язку емоційного інтелекту та креативності студентської молоді.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. В. Зарицька, «Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності», *Вісник Харківського нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди, Психологія*. Харків, Україна: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Вип. 49, с. 80–85, 2014.
- [2] Т. В. Шиян, «Розвиток емоційного інтелекту студентів молодших курсів засобами дисципліни "Англійська мова за професійним спрямуванням"», *Наукові праці Чорноморського держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія», Педагогіка*, Т. 199, вип. 187, с. 92–95, 2012.
- [3] С. П. Дерев'янку, «Емоційний інтелект як чинник соціально-психологічної адаптації особистості до студентського середовища», автореф. дис. канд. наук. Київ, Україна, 2009, 51 с.
- [4] Г. А. Кошонько, «Розвиток емоційного інтелекту студентів-психологів», *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України, Педагогічні та психологічні науки*, Вип. 4, с. 341–350, 2013.
- [5] Д. Гоулман, *Емоційний інтелект*; пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків, Україна: Віват, 2018, 512 с.

- [6] R. Bar-On, J. G. Maree, M. J. Elias, *Educating People to Be Emotionally Intelligent*. Portsmouth, NH: Heinemann Educational Publishers, 2005, 344 p.
- [7] J. D. Mayer, A. T. Panter & D. R. Caruso, «Does personal intelligence exist? Evidence from a new ability-based measure», *Journal of Personality Assessment*, p. 124–140, 2012.
- [8] P. Salovey, D. Sluyter, *Emotional Development and Emotional Intelligent: Educational Implications*. New York, USA: Basic Books, 1997, 288 p.
- [9] C. Saarni, R. Thompson, *The Development of Emotional Competence*. The Guilford Press Paperback, 1999, 381 p.
- [10] E. Thorndike, *Educational Psychology*. Edition Paperback, 2015, 186 p.
- [11] Дж. Гилфорд, «Три стороны интеллекта», *Психология мышления*. Москва, Россия: Прогресс, 1969, с. 433–456.
- [12] К. Штайнер, *Эмоциональная грамотность: интеллект с сердцем. Руководство по улучшению личных и профессиональных отношений*. Киев, Украина: ТОВ «НВП «Интерсервис», 2016, 303 с.
- [13] Г. Гарднер, *Структура раз ума: теория множественного интеллекта*. Москва, Россия: ООО «И. Д. Вильямс», 2007, 215 с.
- [14] E. Torrance, «Scientific views of creativity and factors affecting its growth», *Daedalus: Creativity and Learning*, 1965, p. 663–679.
- [15] F. Barron, *Creative person and creative process*. Holt, Rinehart and Winston, 1969, 212 p.
- [16] R. Sternberg, «Culture and intelligence», *American psychologist*, 59(5), p. 325–338, 2004.
- [17] S. Mednick, «The associative basis of the creative process», *Psychol. Review*, № 2, p. 220–232, 1969.
- [18] Д. Макклеланд, *Мотивация человека*. Санкт-Петербург, Россия, 2007, 672 с.
- [19] C. Taylor, «Cultivating multiple creative talents in students», *Journal for the Education of the Gifted*, Vol. 8, p. 187–198, 1985.
- [20] D. Feldman, «Creativity: Dreams, insights, and transformations», *The Nature of creativity: Contemporary psychological perspectives*. Cambridge University Press, 1988, p. 271–297.
- [21] Е. П. Ильин, *Психология творчества, креативности, одаренности*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2009, 448 с.
- [22] Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, «Диагностика «эмоционального интеллекта» (Н. Холл)», *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва, Россия: Изд-во Ин-та Психотерапии, 2002, с. 57–59.

- [23] И. В. Белянина, М. М. Крекова, Л. М. Фомичева, *Теоретические основы психодиагностики*. Москва, Россия, ООО ДиректМедиа, 2020, 181 с.
- [24] Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, «Диагностика личностной креативности (Е. Е. Туник)», *Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп*. Москва, Россия, 2002, с. 59–64.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND STUDENT CREATIVITY

Viktoriia Furman,

PhD in Psychology, Associate Professor of the
Department of Psychology of Personality and Social Practices
Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University.
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9733-0791>
v.furman@kubg.edu.ua

Abstract. This article outlines the psychological characteristics of the relationship of emotional intelligence and creativity of students. The definition of key concepts is considered and the results of theoretical and empirical scientific investigations of the presented problems are analyzed. It is emphasized that at the stage of its development modern Ukrainian society is in a state of transformation, experiencing the influence of various triggers: political instability, economic crisis, the COVID-19 pandemic. In such unstable conditions, the individual tries to avoid the influence of these triggers, seeks to maintain the existence and maintain their own mental health. It is noted that the key aspects of positive transformations of student youth and their rapid adaptation to the changing conditions of today are psychological readiness for change, developed emotional intelligence, personal creativity, critical thinking, the desire to maintain mental health and more. All this is necessary for the successful completion of life and educational tasks of the student. The relevance of maintaining and developing the relationship between emotional intelligence and student creativity is described. Theoretical and practical analysis shows that intellectual ability is the basis for new ideas, seeing the problem from different angles, overcoming the boundaries of everyday consciousness, the ability to convince others of the value of their ideas, and the tool of this intellectual process is creative and emotional potential. It is determined that students have a basis for the development of creative potential through experiencing new emotional states and generating new emotions and new creative ideas. It is noted that the level of such ability depends on the degree of novelty, changes in the forms of standard emotions

that the student experiences in the process of studying at the university.

Keywords: emotional intelligence; creativity; reflexivity; integrative level of EQ; partial level of EQ; emotional awareness; self-regulation.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОСВЯЗИ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА И КРЕАТИВНОСТИ СТУДЕНТА

Фурман Виктория Викторовна,
кандидат психологических наук,
доцент кафедры психологии личности
и социальных практик Института человека
Киевского университета имени Бориса Гринченко.
Киев, Украина.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9733-0791>
v.furman@kubg.edu.ua

Аннотация. В этой статье обозначены психологические особенности взаимосвязи эмоционального интеллекта и креативности студенческой молодежи. Рассмотрена дефиниция ключевых понятий, проанализированы результаты теоретических и эмпирических научных исследований представленной проблемы. Подчеркнуто, что на этапе своего развития современное украинское общество находится в трансформационном состоянии, переживая влияние различных триггеров: политической нестабильности, экономического кризиса, пандемии COVID-19. В таких нестабильных условиях личность старается избежать влияния этих триггеров, стремится к стабильности существования и сохранения собственного психического здоровья. Отмечено, что ключевыми аспектами позитивных трансформаций студенческой молодежи и ее быстрой адаптации к меняющимся условиям современности является психологическая готовность к изменениям, развитый эмоциональный интеллект, личностная креативность, критическое мышление, стремление к сохранению психического здоровья и т. д. Все это необходимо для успешного выполнения жизненных и учебных задач студента. Охарактеризованы актуальность поддержки и развития взаимосвязи эмоционального интеллекта и креативности студента. В результате теоретического и практического анализа установлено, что интеллектуальная способность является основой для новых идей, видения проблемы с разных углов, преодоления границ обыденного сознания, умение убеждать других в ценности своей идеи, и инструментом этого интеллектуального процесса является креативный и эмоциональный потенциал личности.

Определено, что студенты имеют основу для развития креативного потенциала через переживания новых эмоциональных состояний и генерирования новых эмоций и новых креативных идей. Отмечено, что уровень такой способности зависит от степени новизны, изменений форм стандартных эмоций, которые переживает студент в процессе обучения в университете.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект; креативность; рефлексивность; интегративный уровень EQ; парциальный уровень EQ; эмоциональная осведомленность; саморегуляция.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. V. Zarytska, «Emotsiinyi intelekt yak skladova hotovnosti osobystosti do profesiinoi diialnosti», Visnyk Kharkivskoho nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody, Psykholohiia. Kharkiv, Ukraina: KhNPU im. H. S. Skovorody, Vyp. 49, s. 80–85, 2014.
- [2] T. V. Shyian, «Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv molodshykh kursiv zasobamy dystsypliny "Anhliiska mova za profesiinym spriamuvanniam"», Naukovi pratsi Chornomorskoho derzh. un-tu im. Petra Mohyly kompleksu «Kyievo-Mohylianska akademiia», Pedahohika, T. 199, vyp. 187, s. 92–95, 2012.
- [3] S. P. Derevianko, «Emotsiinyi intelekt yak chynnyk sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii osobystosti do studentskoho seredovyshcha», avtoref. dys. kand. nauk. Kyiv, Ukraina, 2009, 51 s.
- [4] H. A. Koshonko, «Rozvytok emotsiinoho intelektu studentiv-psykholohiv», Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Pedahohichni ta psykholohichni nauky, Vyp. 4, s. 341–350, 2013.
- [5] D. Houlman, Emotsiinyi intelekt; per. z anhl. S. L. Humetskoi. Kharkiv, Ukraina: Vivat, 2018, 512 s.
- [6] R. Bar-On, J. G. Maree, M. J. Elias, Educating People to Be Emotionally Intelligent. Portsmouth, NH: Heinemann Educational Publishers, 2005, 344 p.
- [7] J. D. Mayer, A. T. Panter & D. R. Caruso, «Does personal intelligence exist? Evidence from a new ability-based measure», Journal of Personality Assessment, p. 124–140, 2012.
- [8] P. Salovey, D. Sluyter, Emotional Development and Emotional Intelligent: Educational Implications. New York, USA: Basic Books, 1997, 288 p.
- [9] C. Saarni, R. Thompson, The Development of Emotional Competence. The Guilford Press Paperback, 1999, 381 p.

- [10] E. Thorndike, Educational Psychology. Edition Paperback, 2015, 186 p.
- [11] Dzh. Gilford, «Tri storony intellekta», Psihologiya myshleniya. Moskva, Rossiya: Progress, 1969, s. 433–456.
- [12] K. Shtajner, Emocional'naya gramotnost': intellekt s serdцем. Rukovodstvo po uluchsheniyu lichnyh i professional'nyh otnoshenij. Kiev, Ukraina: TOV «NVP «Interservis», 2016, 303 s.
- [13] G. Gardner, Struktura raz uma: teoriya mnozhestvennogo intellekta. Moskva, Rossiya: OOO «I. D. Vil'yams», 2007, 215 s.
- [14] E. Torrance, «Scientific views of creativity and factors affecting its growth», Daedalus: Creativity and Learning, 1965, p. 663–679.
- [15] F. Barron, Creative person and creative process. Holt, Rinehart and Winston, 1969, 212 p.
- [16] R. Sternberg, «Culture and intelligence», American psychologist, 59(5), p. 325–338, 2004.
- [17] S. Mednick, «The associative basis of the creative process», Psychol. Review, № 2, p. 220–232, 1969.
- [18] G.D. Makleland, Motivaciya cheloveka. Sankt-Peterburg, Rossiya, 2007, 672 s.
- [19] C. Taylor, «Cultivating multiple creative talents in students», Journal for the Education of the Gifted, Vol. 8, p. 187–198, 1985.
- [20] D. Feldman, «Creativity: Dreams, insights, and transformations», The Nature of creativity: Contemporary psychological perspectives. Cambridge University Press, 1988, p. 271–297.
- [21] E. P. Il'in, Psihologiya tvorchestva, kreativnosti, odarennosti. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2009, 448 s.
- [22] N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, G. M. Manujlov, «Diagnostika «emocional'nogo intellekta» (N. Holl)», Social'no-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp. Moskva, Rossiya: Izd-vo In-ta Psihoterapii, 2002, s. 57–59.
- [23] I. V. Belyanina, M. M. Krekova, L. M. Fomicheva, Teoreticheskie osnovy psihodiagnostiki. Moskva, Rossiya: OOO DirektMedia, 2020, 181 s.
- [24] N. P. Fetiskin, V. V. Kozlov, G. M. Manujlov, «Diagnostika lichnostnoj kreativnosti (E. E. Tunik)», Social'no-psihologicheskaya diagnostika razvitiya lichnosti i malyh grupp. Moskva, Rossiya, 2002, s. 59–64.

*Стаття надійшла до редакції
13 серпня 2020 року*

ЕКОНОМІКА, МЕНЕДЖМЕНТ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-115-138](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-115-138)

УДК 1+32+33+34+35

Кураташвили Альфред Анзорович,

доктор економічних, філософських і юридических наук,

професор в області суспільних наук,

Основатель и Президент Международной Академии социально-экономических наук,

Основатель и Президент Международной Академии Политического менеджмента,

Основатель и Президент Международной Академии Юридических наук,

Действительный член Нью-Йоркской Академии наук,

Академик Академии политических наук США,

Основатель и Главный редактор Международного

научного журнала «Прогресс» и Международного

научного журнала «Проблемы Юриспруденции»,

Член Федерации журналистов.

Тбилиси, Грузия.

alfred.kuratashvili@mail.ru

ЕКОНОМІЧЕСКИЙ ФАШИЗМ И ЕГО ПРОЯВЛЕНИЯ В ВИДЕ АЗАРТНЫХ «ИГР» И ДРУГИХ ПРЕСТУПНЫХ ДЕЯНИЙ В ГОСУДАРСТВЕ

Аннотация. В научном труде экономический фашизм и его проявление в виде азартных «игр» и других преступных деяний в обществе и в государстве рассматривается – как проявление господства «чисто» экономической цели, как проявление господства денег, рынка, прибыли капитала над человеком в обществе и в государстве, как проявление сущностной природы истинного капитализма, как преступление против человечности. Притом, автор обоснованно утверждает, что глубокие «научные» корни, связанные с экономическим фашизмом, следует искать еще во взглядах одного из основателей классической политэкономии – Адама Смита, и, в частности, в его «главной идее», названной самим Адамом Смитом – «Невидимой рукой» (?!). Автор выражает категорическое несогласие с пониманием и трактовкой так называемой «Невидимой руки» Адама Смита, согласно которому, будто бы получение максимальной прибыли автоматически решает проблемы реализации интересов народа. В научном труде автор отмечает, что рынок, безусловно, имеет свои законы и закономерности, которые необходимо учитывать в процессе управления экономическими процессами, в процессе управления обществом и государством. Однако, с точки зрения необходимости реализации верховенства интересов

народа, которой должна служить государственная власть, автор считает категорически недопустимым подчиняться рынку, ибо если руководствоваться так называемой «Невидимой рукой» рынка, и если подчиняться идее самоорганизации рынка, сформулированной Адамом Смитом, то получим «слепое» и «тупое» государство – в действительности получим фиктивное государство, антисоциальное государство, служащее «чисто» экономической цели – служащее господству денег, рынка, прибыли капитала над человеком и способствующее ограблению и порабощению народа, т.е. получим – экономический фашизм, являющийся наихудшим проявлением сущностной природы истинного капитализма. По обоснованному утверждению автора, принципиально важно, чтобы государственная власть управляла исходя из интересов народа и в интересах народа, чтобы государственная власть не находилась в подчинении рынка и рыночного самоуправления, что неминуемо означает господство «Невидимой руки» рынка – означает господство денег, рынка, прибыли капитала над человеком, означает существование экономического фашизма в обществе и в государстве. Следовательно, несмотря на общепризнанность во всем мире Адама Смита, и, несмотря на его безусловные заслуги в экономической науке, наряду с этим Адам Смит, по утверждению автора, своей главной «научной» идеей так называемой «Невидимой руки», фактически является и одним из основателей и «научным» «интерпретатором» экономического фашизма. Касаясь опять-таки проблемы служения «чисто» экономической цели – проблемы служения деньгам, рынку, прибыли, капиталу, автор отмечает, что это категорически недопустимо и преступно, ибо ограбление и порабощение огромного количества людей имеет место в тех государствах, в которых господствует «чисто» экономическое мышление. В качестве примера проявления «чисто» экономического мышления – проявления экономического фашизма, автор приводит допущение и функционирование в обществе и в государстве азартных «игр» – так называемого «игорного» (явно преступного) бизнеса, а также допущение и функционирование других преступных деяний в обществе и в государстве – ради получения денег, ради получения все большей прибыли, ради достижения «чисто» экономической цели – за счет мошеннического ограбления и уничтожения огромного количества людей. Именно в результате всего вышеотмеченного, автор утверждает, что экономическая наука, политика и практика на службе «чисто» экономической цели – это

экономический фашизм и преступление против человечности. Притом, по обоснованному утверждению автора, решение отмеченной проблемы возможно лишь на основе созданных им же принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных Теорий – на основе Философии социальной цели, на основе Теории верховенства интересов народа и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

Ключевые слова: экономический фашизм; азартные «игры»; «Невидимая рука» Адама Смита; господство в обществе и в государстве рынка, прибыли, денег, капитала над человеком; преступление против человечности; философии социальной цели; теория верховенства интересов народа; теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

1. ВВЕДЕНИЕ / ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблемы. В современном мире весьма актуальной является проблема исследования экономического фашизма и его проявления в виде азартных «игр» и других преступных деяний в обществе и в государстве – как проявления господства «чисто» экономической цели, как проявления господства денег, рынка, прибыли капитала над человеком, как проявления сущностной природы истинного капитализма, как преступления против человечности.

Притом, необходимо особо отметить, что разработка теоретических основ экономического фашизма непосредственно связана с деятельностью Адама Смита – как не только одного из главных основателей, но и «научного» «интерпретатора» экономического фашизма, на научных идеях которого основывается функционирование современного капитализма.

Следовательно, глубокие «научные» корни, связанные с экономическим фашизмом – с господством денег, рынка, прибыли капитала над человеком в обществе и в государстве, следует искать еще во взглядах одного из основателей классической политэкономии – Адама Смита, и, в частности, в его «главной идее», названной самим Адамом Смитом – «Невидимой рукой» (?!).

Принципиально важно отметить, что данная проблема не только актуальна с точки зрения современных проявлений капитализма, но и с учётом «оголтелого» господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, которое имеет место в некоторых постсоветских государствах в результате произошедшего контрреволюционного переворота от псевдосоциализма – в дикий

капіталізм, путем оплодотворення дикого капіталізму на почве псевдосоціалізму (?!).

Главной проблемой научного исследования является именно раскрытие современных проявлений капитализма – как экономического фашизма, особенно имеющих место в некоторых государствах в постсоветском пространстве после развала – после разрушения – Советского Союза, которое имело место в результате и путем искусственного оплодотворения дикого капитализма на почве псевдосоциализма, что является проявлением «Невидимой руки» Адама Смита [1, с. 332], является проявлением господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком в обществе и в государстве, является безусловным проявлением господства экономического фашизма (?!).

В качестве примера проявления «чисто» экономического мышления – проявления экономического фашизма, можно привести наглядный пример допущения и функционирования в обществе и в государстве азартных «игр» – так называемого «игорного» (явно преступного) бизнеса, а также допущение и функционирование других преступных деяний в обществе и в государстве – ради получения денег, ради получения все большей прибыли, ради достижения «чисто» экономической цели – за счет мошеннического ограбления и уничтожения огромного количества людей.

Исходя из вышеотмеченного, становится объективной необходимостью решение данной антисоциальной, антигуманной, антинравственной проблемы, что возможно лишь на основе созданной мной Философии социальной цели [2], [3; и др.], а также на основе созданных мной же – Теории верховенства интересов народа [4], [5; и др.] и Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [6], [7; и др.].

Именно отмеченной объективной необходимостью обосновывается актуальность данной темы исследования и ее принципиальная значимость в интересах достижения и утверждения справедливости в обществе и в государстве – в интересах реализации интересов народа.

Анализ последних исследований и публикаций. Научный анализ последних исследований и углублённый анализ имеющихся научных исследований вообще, свидетельствует о том, что, *за исключением созданных и неоднократно опубликованных мной научных трудов*, невозможно найти научные исследования, в которых бы радикально ставился и обосновывался вопрос о необходимости преодоления и искоренения господства в обществе и в государстве «чисто» экономической цели – господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком, господства экономического фашизма, являющихся

проявленням ідей знаменитого Адама Смита – являючихся проявленням його ідеї «Невидимої руки» ринка, і виражаючоїся, *наприклад*, в допущенні і в функціонуванні в обществі і в державстві азартних «ігор», в шахрайському нав'язуванні людям мікрозаймов комерційними банками і іншими фінансово-кредитними організаціями при явній або завуальованій підтримці державства, в протизаконному «узаконенні» економічного знасилування представителів сфери науки, шляхом їх примусу публікувати свої статті в визначених журналах за шахрайську і грабительську оплату їх публікацій, і т.д.

Все вищеотмічене підтверджує особу необхідність викоренення економічного фашизму.

2. ЦЕЛЬ И ЗАДАЧИ / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Целью данного наукового дослідження являється досягнення викоренення господства в обществі і в державстві «чисто» економічної цілі – досягнення викоренення господства грошей, ринка, прибутку, капітала над людиною, досягнення викоренення економічного фашизму, досягнення викоренення злочинних діянь проти людськості, проявлюючихся в формі азартних «ігор» і інших злочинних діянь в обществі і в державстві, і являючихся відображенням ідеї так званої «Невидимої руки» Адама Смита (?!).

Следовательно, з метою викоренення економічного фашизму, необхідністю являється радикальне – революційне – змінення цільової спрямованості функціонування общества і державства від «чисто» економічної – до соціальної (до гуманносоціальної) цільової спрямованості, на основі створених мною принципово нових наукових напрямків і принципово нових наукових теорій – на основі Філософії соціальної цілі [2], [3; і др.], на основі Теорії верховенства інтересів народу [4], [5; і др.] і на основі Теорії збалансованості прав і відповідальності посадових осіб [6], [7; і др.].

Задачей же данного наукового дослідження являється наукове обґрунтування необхідності викоренення господства в обществі і в державстві – «чисто» економічної цілі, необхідності викоренення господства грошей, ринка, прибутку капітала над людиною, обґрунтування необхідності викоренення економічного фашизму, теоретичним основоположником і «отбілювачем» якого являється Адам Смит, обґрунтування необхідності викоренення злочинних діянь проти людськості, а також, поряд з цим, задачею даного дослідження

является научное обоснование необходимости революционного изменения целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической цели – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, на основе созданных мной принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных теорий – на основе Философии социальной цели, на основе Теории верховенства интересов народа и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

3. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Данное научное исследование основывается, с одной стороны, на критический анализ результатов научной деятельности Адама Смита и на проявления результатов научной деятельности Адама Смита в качестве экономического фашизма, и, с другой стороны, на созданных мной революционно новых научных направлениях и революционно новых научных теориях – на Философии социальной цели, на Теории верховенства интересов народа и основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц, которые представляют собой радикальную – революционную – альтернативу экономического фашизма.

4. НАУЧНАЯ НОВИЗНА / НАУКОВА НОВИЗНА / SCIENTIFIC NOVELTY

Главной новизной научного исследования является раскрытие и обоснование глубинных «теоретических» основ господства в обществе и в государстве «чисто» экономической цели – раскрытие основ господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком, раскрытие и обоснование глубинных «научных» основ экономического фашизма – как проявления сущностной природы истинного капитализма, как преступления против человечности. Притом, в качестве «теоретических» основ экономического фашизма и всего вышеотмеченного рассматривается «Невидимая рука» Адама Смита, проявлением которой являются криминальные деяния, имеющие место в обществе и в государстве.

Вместе с тем, принципиально важной новизной исследования является научное обоснование необходимости искоренения господства в обществе и в государстве – «чисто» экономической цели, обоснование необходимости искоренения господства денег, рынка, прибыли капитала над человеком, обоснование необходимости искоренения экономического фашизма, необходимости искоренения преступных деяний против человечности.

Осуществление же отмеченной объективной необходимости возможно лишь через радикальное изменение целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической цели – к социальной (к гуманносоциальной) цели, на основе созданных принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных теорий – на основе Философии социальной цели, на основе Теории верховенства интересов народа и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

5. РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Принципиально важно отметить, что исследование проблем экономического фашизма и его проявлений в виде азартных «игр» и других преступных деяний в обществе и в государстве имеет особое значение вообще, и, *в частности*, с точки зрения защиты интересов народа, ибо господство «чисто» экономической цели, господство денег, рынка, прибыли капитала над человеком в обществе и в государстве – это проявление сущностной природы истинного капитализма, и это преступление против человечности.

Считаю необходимым, *прежде всего*, отметить, что исследование проблемы современных проявлений капитализма – как экономического фашизма, *безусловно*, имеет принципиальное значение.

Притом, глубокие «научные» корни, связанные с экономическим фашизмом, следует искать еще во взглядах одного из основателей классической политэкономии – Адама Смита, и, в частности, в его «главной идее», названной самим Адамом Смитом – «Невидимой рукой» [1, с. 332].

Заслуживает особого внимания тот факт, что данная проблема имеет принципиальное значение не только с учетом особенностей функционирования современного развитого капитализма, что вообще-то, *безусловно*, также очень важно, но, *прежде всего*, имеет принципиальное значение с точки зрения «специфических» проявлений капитализма в современных условиях, характерных в основном для некоторых постсоветских «независимых» государств, «сформировавшихся» и функционирующих в результате контрреволюционного переворота, осуществленного от псевдосоциализма – в дикий капитализм, путем искусственного оплодотворения дикого капитализма на почве псевдосоциализма (?!).

В связи с данной проблемой, здесь может возникнуть вопрос: «В чём же заключается особый интерес к исследованию и решению проблемы

современных проявлений капитализма – в основном применительно к государствам в постсоветском пространстве, имеющих место после развала, *точнее же*, после разрушения – Советского Союза, осуществленного путем искусственного оплодотворения дикого капитализма на почве псевдосоциализма ?!»

В ответ, считаю необходимым отметить следующее: «Важно, *прежде всего*, обратить внимание на то, что получив государственную независимость, *что вообще-то, несомненно, очень важно*, отмеченные государства – лидеры этих государств – будто бы (или как бы) подражая странам развитого капитализма, называемым цивилизованным миром, в действительности – либо из-за некомпетентности, либо из-за своих корыстных интересов, либо же одновременно из-за некомпетентности и из-за своих корыстных интересов – фактически способствовали созданию экономического фашизма в обществе и в государстве для огромного количества людей, что является преступлением против человечности (?!)».

Исходя из вышеотмеченного, заслуживает особого внимания то, что несмотря опять-таки на безусловную важность независимости государства, *во-первых*, как я неоднократно и вполне обоснованно подчеркивал: «Реально независимым является лишь покойник в гробу».

И, *во-вторых*, если о независимости государства рассуждать более научно и углубленно, то независимость государства оправдана и ценна лишь тогда, когда она служит независимости и интересам каждого человека в этом государстве.

Именно в связи с проблемой независимости государства и необходимостью отражения этой независимости на независимость и интересы каждого человека, а не лишь отражения на независимость государственных должностных лиц, еще в 2000 году я писал: «Независимость лишь тогда имеет смысл и ценность, когда она распространяется на каждого члена общества и служит интересам народа, ибо независимость должностных лиц не есть независимость нации» [8, с. 160].

В создавшейся обстановке необходимо учесть, что без радикального – без эволюционного по форме, но революционного по своему содержанию – переворота в целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической цели – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, на основе созданных мной принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных теорий – на основе Философии социальной цели [2], [3; и др.], на основе Теории верховенства интересов народа [4], [5; и др.] и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [6],

[7; и др.], никакая «говорильня» со стороны политиков в стиле «Горбачёвской Перестройки» в поддержку несуществующей и неосуществимой так называемой «Демократии», и никакая «традиционная» и «шаблонная» «писанина» представителей сферы науки, порой переписывающих и повторяющих «модные» термины – наподобие того, как «инновации», «глобализация» и т.д., не приведёт к коренному изменению уродливого общественно-государственного строя, служащего «чисто» экономической цели – служащего господству денег, рынка, прибыли капитала над человеком, служащего экономическому фашизму.

А значит, без революционного переворота в целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической цели (от господства в обществе и в государстве денег, рынка, прибыли капитала над человеком) – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, не будет решена проблема искоренения экономического фашизма, не будет решена проблема достижения и утверждения верховенства интересов народа, не будет решена проблема утверждения справедливости, не будет решена проблема реализации интересов каждого человека – не будет решена проблема реализации интересов всех членов общества.

Следовательно, представителям сферы политики, если они действительно служат интересам человека, если они служат интересам своего народа, а не интересам других государств, и если они «не больны» идеей своего обогащения за счет ограбления народа, то им необходимо осознать и претворить в жизнь революционно новые идеи, нацеленные на реализацию интересов каждого человека, вместо их подчинения господству в обществе и в государстве «чисто» экономической цели – вместо подчинения господству денег, рынка, прибыли, капитала над человеком, свойственному сущностной природе истинного капитализма.

Представителям же сферы науки необходимо заниматься не бессмысленным подражанием и повторением «модных» терминов – таких как «инновации», «глобализация» и т.д., истинный смысл которых нередко не совсем понимают даже те, кто об этом говорит и пишет, а необходимо им самим быть авторами «инноваций», необходимо им самим создавать принципиально новые идеи, *если, конечно, они способны на это.*

Вместе с тем, с учётом того, что чрезмерно редко кто способен творить принципиально новое в науке, представители сферы общественных наук должны попытаться хотя бы осознавать и использовать в своих трудах уже созданные другими – истинными учёными – революционно новые идеи, способные изменить мир в

интересах Человека, в интересах достижения и утверждения в обществе и в государстве справедливости и верховенства интересов народа [4], [5; и др.], в интересах построения и функционирования Истинно человеческого – Гуманносоциального – общества и государства, теории которых созданы мной ранее [9], [10], [11; и др.], и которые призваны служить интересам каждого человека и человечества в целом.

Именно для искоренения уродливой целевой направленности общественно-государственного строя, и для революционного движения по пути построения и функционирования Гуманносоциального – Истинно человеческого общества и Истинно человеческого государства, мной еще много лет назад созданы отмеченные выше необходимые теоретические основы – Философия социальной цели, Теория верховенства интересов народа и Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

В связи с экономическим фашизмом, необходимо особо отметить, что одним из наглядных примеров проявления «чисто» экономического мышления – примером господства «чисто» экономической цели в обществе и в государстве, примером проявления экономического фашизма, является допущение и функционирование в обществе и в государстве азартных «игр» – так называемого «игорного» (явно преступного) бизнеса – ради получения денег, ради получения все большей прибыли, ради достижения «чисто» экономической цели – за счет мошеннического ограбления и уничтожения огромного количества людей.

Ведь не может подлежать сомнению то, что допущение функционирования азартных так называемых «игр» и их «узаконение» в государстве, которое приводит к грубому ущемлению **главнейшего права человека – права на жизнь**, представляет собой беспощадное орудие экономического, морально-психологического и физического уничтожения людей (?!).

Исходя из вышеотмеченного, как с логической, так и с политико-правовой точек зрения следует научно обоснованный вывод, заключающийся в следующем: Допущение и «узаконение» функционирования азартных «игр», т.е. так называемого «игорного» бизнеса в государстве, безусловно, является антиконституционным деянием, ибо противоречит сущностной природе Конституции государства (Конституций государств), так как является грубым ущемлением конституционных прав и коренных интересов человека, приводящим к геноциду людей.

Соответственно, допущение и «узаконение» функционирования азартных «игр» представляет собой уголовно наказуемое преступление (?!).

Однако, видимо, под влиянием тех должностных лиц и/или представителей бизнеса (а точнее, видимо, и тех, и других), которые находятся в плену – в рабстве – денег, рынка, прибыли, капитала, под влиянием тех лиц, которые являются апологетами капитализма и руководствуются чисто капиталистической идеологией, которые руководствуются стремлением к получению максимальной прибыли – как движущей цели капитализма, которые руководствуются «принципами» капиталистической «свободы» – руководствуются необходимостью свободы рынка, забывая при этом о Человеке – как о главной ценности и о высшей цели общества и государства, государствами – законодательными властями государств – были приняты законы, допускающие (не запрещающие) функционирование азартных «игр», что является показателем того, что люди с их потребностями, с их истинно человеческими интересами, с их стремлениями – представляют собой ничтожество для сущностной природы капиталистической государственной системы, ибо капиталистическая государственная система может заботиться о людях лишь настолько, насколько эти люди нужны данной системе – как средства, необходимые для дальнейшего обогащения капиталистов, как средства, необходимые лишь для их экономического изнасилования (?!).

Следовательно, если сказать более точно: Для лиц, находящихся в рабстве денег, в рабстве рынка, в рабстве прибыли, в рабстве капитала, обычные люди – люди, не являющиеся должностными лицами и бизнесменами – представляют собой только средства, которые могут использоваться капиталистической государственной системой в основном для достижения своих «чисто» экономических целей – для обогащения отдельных лиц за счёт ограбления народа (?!).

Такова сущностная природа капитализма – как экономического фашизма, движение к которому некоторым представителям сферы науки и сферы политики казалось и, видимо, кажется «движением вперед» (?!).

В связи опять-таки с преступным допущением и «узаконением» функционирования азартных «игр», т.е. в связи с допущением и «узаконением» так называемого «игорного» бизнеса в государстве, как я многократно отмечал и ранее, считаю необходимым отметить следующее: Должностные лица не имеют никакого права на то, чтобы допустить возможность функционирования в государстве азартных так называемых «игр», должностные лица не имеют никакого права на то, чтобы «создать» соответствующие преступные – будто бы «правовые» основы их функционирования, так как всем должно быть понятно, что

осуществленное должностными лицами любое противозаконное – *противозаконно «узаконенное»* – преступное деяние, или противозаконное преступное бездействие – представляет собой превышение ими своих служебных (должностных) полномочий и злоупотребление ими своими служебными (должностными) полномочиями, а значит, представляет собой криминальное деяние с их стороны, что должно приводить к соответствующей уголовной ответственности в отношении этих должностных лиц [12, Ст. 332; 333].

Что касается имеющегося у должностных лиц иммунитета, то этот иммунитет является – противозаконно «узаконенным» деянием, ибо, *во-первых*, в соответствии с Международными правовыми актами и Конституциями государств – все равны (все должны быть равны) перед законом, независимо от занимаемой должности и т.д., и, *во-вторых*, иммунитет может и должен иметь каждый человек, но лишь против болезни, а не против преступных деяний и/или преступных бездействий должностных лиц, что требует неотложного задействия имеющегося законодательства на основе созданной мной политико-правовой Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц [6], [7; и др.].

Следовательно, не подлежит сомнению, что допущение и «узаконение» функционирования азартных так называемых «игр», т. е. так называемого «игорного» бизнеса, в любом государстве – это международное преступление [13], это преступление против человечества [14], это преступление против человечности [12, Ст. 408], [14], это фактический терроризм в завуалированной форме ради экономической выгоды и обогащения отдельных лиц за счет ограбления, морально-психологического порабощения и физического уничтожения огромного количества людей, под «маской» несуществующей и неосуществимой так называемой «демократии» и под «маской» «свободы бизнеса» (?!).

Азартные «игры», т.е. так называемый «игорный» «бизнес» – это преступная так называемая «игра» судьбами народа, служащая обогащению отдельных лиц, и/или даже пополнению государственного бюджета путем ограбления, порабощения и уничтожения огромного количества людей, что является невыносимым и явно преступным деянием, и что не может иметь место в обществе и в государстве, реально служащем интересам народа (?!).

Исходя из вышеотмеченного, не подлежит сомнению, что функционирование в государстве азартных «игр» – это экономический фашизм, это уголовное преступление, требующее немедленного и полного искоренения этих так называемых «игр» (в том числе, требующее

искоренения их функционирования и в режиме онлайн) в международном масштабе, ибо, *в противном случае*, невозможно будет спасти огромное количество людей от экономического фашизма, от репрессий и геноцида, вызванных функционированием азартных так называемых «игр».

В связи с острой проблемой функционирования азартных – так называемых – «игр», т.е. в связи с проблемой так называемого «игорного» «бизнеса», являющегося «вершиной» – «высшим достижением» – криминального бизнеса, являющегося «высшим достижением» господства в обществе и в государстве – денег, рынка, прибыли капитала над человеком, являющегося «высшим достижением» экономического фашизма, основанного на так называемой «Невидимой руке» Адама Смита, считаю необходимым обратить внимание на совершенно необоснованные преступные «старания» отдельных должностных лиц – как бы «оправдать» и «замаскировать» азартные – так называемые – «игры», и сделать так называемый «игорный» «бизнес» будто бы «безопасным» и «безобидным», что не только глубоко ошибочно, но и преступно (?!).

В этой связи, хочу, прежде всего, обратить внимание на то, что вместо искоренения преступных деяний, «ласково» называемыми азартными «играми» и/или «игорным» «бизнесом», некоторые должностные лица нередко говорят лишь о нужности (но даже не о необходимости) внесения как бы «косметических» поправок в законодательство, которым можно будет «чуть-чуть» ограничить рекламу этих так называемых «игр» (?!).

Нередко говорится и о том, что можно ограничить возраст участников этих преступных так называемых «игр» и т. д. (?!).

Высказывается и мнение, согласно которому, если увеличить количество рабочих мест, т.е. занятость населения, то будто бы большие «игроманией» перестанут заниматься преступными так называемыми азартными «играми» (?!).

Все вышеприведённые и другие подобные высказывания подтверждают лишь то, что авторы этих «идей», хотя, *возможно*, они руководствуются благими намерениями, но, *к сожалению*, осознанно или неосознанно – выступают в качестве сторонников экономического фашизма, ибо фактически являются сторонниками господства денег, рынка, прибыли капитала над человеком, фактически являются сторонниками экономического геноцида народа, являются сторонниками экономического изнасилования народа, являются сторонниками «оправдания» преступления против человечности (?!).

Следовательно, авторы приведённых выше высказываний серьёзно

не думают о неотложной необходимости защиты интересов человека – интересов народа, серьёзно не думают о необходимости спасения тысяч и миллионов больных «игроманией» людей и их семей от экономического, морально-психологического и физического уничтожения, ибо не сокращение рекламы, не ограничение возраста участников азартных «игр», не увеличение количества рабочих мест в государстве и т.д., не могут и не смогут способствовать решению данной проблемы (?!).

Необходимо особо учесть, что при поддержке государственной власти (при поддержке государственных властей) фактически происходит криминально «узаконенное» целенаправленное ограбление и уничтожение огромного количества больных «Игроманией» людей, имеющих «психическое расстройство, в основе которого лежит болезненное влечение к азартным играм» [15].

Ведь как известно: «Международная конференция по Десятому пересмотру Международной классификации болезней, проведенная Всемирной Организацией Здравоохранения в Женеве в 1989, присвоила код F63.0 болезни Игромания – патологическая склонность к азартным играм; заключается в частых повторных эпизодах участия в азартных играх, которые доминируют в жизни человека и ведут к снижению социальных, профессиональных, материальных и семейных ценностей: такой человек не уделяет должного внимания своим обязанностям в этих сферах» [16].

Притом, необходимо и принципиально важно учесть, что «Игроманией» могут болеть и болеют не только молодые, но и люди в любом возрасте, а значит, имеет место не только ограбление и уничтожение больных «Игроманией» и их родителей, но и многих других членов их семей, родственников и их близких (?!).

Поэтому, единственное спасение от преступных деяний по отношению к больным «игроманией» людей – это полное искоренение азартных «игр» (в том числе, искоренение их функционирования и в режиме онлайн) в международном масштабе. Таким образом, допущение и «узаконение» функционирования азартных так называемых «игр» – это экономический фашизм, это терроризм, направленный против своего народа и против человечества в целом (?!).

Поэтому, должна быть объявлена беспощадная борьба против допущения, против преступного «узаконения» и практического осуществления геноцида народа (народов) с использованием этих изощренных форм ограбления, порабощения и уничтожения народа, осуществляемого с использованием функционирования азартных «игр» – с

использованием функционирования так называемого «игорного» «бизнеса».

Кроме азартных «игр» – кроме так называемого «игорного» (явно преступного) бизнеса, государственная власть обязана беспощадно бороться и с другими преступными деяниями, также являющимися проявлением экономического фашизма. Именно проявлением экономического фашизма является также имеющее место мошенническое навязывание людям микрозаймов коммерческими банками и другими финансово-кредитными организациями при явной или завуалированной поддержке государства (?!).

Безусловным проявлением экономического фашизма является и противозаконно «узаконенное» ограбление – *экономическое изнасилование* – представителей сферы науки, которых для допущения к защите диссертации и т.д., вынуждают публиковать свои статьи в определённых журналах (*в частности, в журналах индексированных в «Scopus» и/или «Web of Science»*) за мошенническую и грабительскую оплату их публикаций ради получения криминалами все большей прибыли, ради достижения ими «чисто» экономической цели, ради обогащения отдельных лиц за счет мошеннического ограбления и уничтожения огромного количества людей.

Вместе с тем, ведь главное не то, в каком журнале опубликована статья (*хотя важно, чтобы научная статья была опубликована в любом международном научном журнале, в том числе, и на одном из международных языков, и чтобы аннотации статьи были доступны в интернете*), а главное то, чтобы были опубликованы принципиально новые – творческие – научные идеи автора, имеющие международное значение, ибо именно лишь отмеченные идеи являются истинно научными, в отличие от многих статей, опубликованных «в знаменитых журналах» «под давлением» экономического фашизма, но часто не имеющих никакой научной ценности.

6. ВЫВОДЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДАЛЬНЕЙШИХ ИССЛЕДОВАНИЙ / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Главными результатами научного исследования являются следующие научно обоснованные выводы:

Во-первых, в научном исследовании раскрываются и обосновываются глубинные «теоретические» основы господства в обществе и в государстве «чисто» экономической цели – господства денег, рынка, прибыли, капитала над человеком.

Следовательно, раскрываются и обосновываются глубинные

«научные» основы экономического фашизма – как проявления сущностной природы истинного капитализма, как преступления против человечности.

Притом, в качестве «теоретических» основ вышеотмеченного рассматривается «Невидимая рука» Адама Смита, проявлением которой являются допущение и функционирование азартных «игр» – так называемого «игорного» (явно преступного) бизнеса, и других криминальных деяний в обществе и в государстве.

Во-вторых, в научном исследовании обосновывается необходимость искоренения господства в обществе и в государстве – «чисто» экономической цели, обосновывается необходимость искоренения господства денег, рынка, прибыли капитала над человеком, обосновывается необходимость искоренения экономического фашизма, необходимость искоренения преступных деяний против человечности.

В-третьих, для решения вышеотмеченных проблем – в качестве революционной альтернативы так называемой «Невидимой руки» Адама Смита, предлагается целевая направленность функционирования общества и государства, призванного служить и служащего не господству экономического фашизма, а реализации господства (верховенства) интересов человека – интересов народа.

Следовательно, предлагается и обосновывается необходимость осуществления радикальных изменений в целевой направленности функционирования общества и государства от «чисто» экономической цели – к социальной (к гуманносоциальной) целевой направленности, на основе созданных мной принципиально новых научных направлений и принципиально новых научных Теорий – на основе Философии социальной цели, на основе Теории верховенства интересов народа и на основе Теории сбалансированности прав и ответственности должностных лиц.

7. СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Адам Смит, *Исследование о природе и причинах богатства народов*. Москва Россия: «Соцэкгиз», 1962, 684 с.
- [2] Альфред А. Кураташвили, *Философия цели – альтернатива философии средств* (монография на грузинском и русском языках). Тбилиси, Грузия: «Мецниереба», 1997, 100 с.
- [3] Альфред А. Кураташвили, *Философия социальной цели. Принципиально новое научное направление – исходная теоретическая основа формирования и функционирования истинно человеческого общества и государства* (монография на грузинском, английском и

- русском языках). Тбилиси, Грузия: Междунар. изд-во «Прогресс», 2003, 352 с.
- [4] Альфред А. Кураташвили, *Теория диктатуры интересов народа. Определяющее научное направление социально-экономического развития истинно человеческого общества и государства* (монография на грузинском и русском языках). Тбилиси, Грузия: «Мецниереба», 1997, 76 с.
- [5] Альфред А. Кураташвили, *Теория верховенства интересов народа. Принципиально новое научное направление и системообразующая теория управленческого права, правовой системы истинно человеческого общества и социально-экономических наук в целом* (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси, Грузия: Международ. изд-во «Прогресс», 2003, 336 с.
- [6] Альфред А. Кураташвили, *Сбалансированность прав и ответственности должностных лиц – политико-правовая теория эффективного функционирования общества* (монография на грузинском и русском языках). Тбилиси, Грузия: «Мецниереба», 1997, 76 с.
- [7] Альфред А. Кураташвили, *Теория сбалансированности прав и ответственности должностных лиц. Принципиально новое научное направление – необходимая научная основа защиты интересов человека и социально-экономического прогресса* (монография на грузинском, английском и русском языках). Тбилиси, Грузия: Международ. изд-во «Прогресс», 2003, 256 с.
- [8] Альфред А. Кураташвили, «Конституционные права человека и необходимость радикальной перестройки системы аттестации научных кадров», *Периодический научный журнал «Интеллект»*, № 1(7), 2000. Тбилиси, Грузия: Изд-во «Интеллект», 2000.
- [9] Альфред А. Кураташвили, «Теория истинно человеческого – классического (образцового) – общества», *Труды Грузинского технического университета*, № 3(419), 1998. Тбилиси, Грузия: «Технический университет», 1998.
- [10] Альфред А. Кураташвили, «Социально-экономическая теория будущего – истинно человеческого общества», *Известия Академии наук Грузии. Серия экономическая*, Т. 7, № 1/2, 1999. Тбилиси, Грузия: «Мецниереба», 1999.
- [11] Альфред А. Кураташвили, «Альтернативное представление об ориентации общества и государства», *Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New»* («Новости медицины, науки, инновации и бизнеса – голос профессионалов и бизнесменов США, СНГ и других

- стран мира»), Vol. 6, Numb. 10(60), October, 1999. New York, USA.
- [12] Уголовный кодекс Грузии. Принят 22 июля 1999 года. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
- [13] Международное преступление. [Электронный ресурс].
Доступно: <https://fb.ru/article/231381/mejdunarodnyie-prestupleniya-ponyatie-i-vidyi>
- [14] «Преступление против человечества», *Википедия: свободная энциклопедия*. [Электронный ресурс].
Доступно: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2_%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0
- [15] Игромания. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://lektsia.com/1x6b11.html>
- [16] Игромания. *Powered by Warp Theme Framework*. [Электронный ресурс]. Доступно: <http://security.mosmetod.ru/internet-zavisimosti/4-igrovye-zavisimosti>

ECONOMIC FASCISM AND ITS MANIFESTATIONS AS A GAMBLING «GAMES» AND OTHER CRIMINAL ACTIONS IN THE STATE

Alfred Kuratashvili,

Doctor of Economic Sciences, Doctor of Sciences in Philosophy & Law,
Professor in the field of Social Studies, Founder and President
of the International Academy of Social-Economic Sciences,
Founder and President of the International Academy of Political Management,
Founder and President of the International Academy of Juridical Sciences,
Full Member of the New York Academy of Sciences, Academician
of the Academy of Political Sciences of the USA, Founder
and Editor-in-Chief of the International Scientific Journal
«Progress» and the International Scientific Journal
«Problems of Jurisprudence», Member of the Federation of Journalists.
Tbilisi, Georgia.
alfred.kuratashvili@mail.ru

Abstract. In scientific work, economic fascism and its manifestations in the form of gambling «games» and other criminal actions in society and in the state is considered as a manifestation of the dominance of a «purely» economic goal, as a manifestation of the dominance of money, the market, the profit of capital over a person in society and in the state, as a manifestation of the essential nature of true capitalism, as a crime against humanity. Moreover, the author reasonably argues that the deep «scientific» roots associated with economic fascism should be sought in the views of Adam Smith, one of the founders of classical political economy, and, in particular, in his «main idea», called by Adam Smith

himself, «invisible hand» (?!). The author expresses a categorical disagreement with the understanding and interpretation of the so-called «invisible hand» of Adam Smith, according to which, as if obtaining maximum profit automatically solves the problems of realizing the interests of the people. In scientific work, the author notes that the market certainly has its own laws and laws that must be taken into account in the process of managing economic processes, in the process of governing society and the state. However, from the point of view of the need to implement the supremacy of the interests of the people, which the state power should serve, the author considers it absolutely impermissible to obey the market, because if we are guided by the so-called «invisible hand» of the market, and if we follow the idea of Adam Smith's self-organization of the market, «blind» and «stupid» state – in effect we get a fictitious state, antisocial state serving a «purely» economic goal – serving the domination of money, the market, capital gains on man and promoting robbery and enslavement of the people, i.e., we get – economic fascism, which is the worst manifestation of the essential nature of true capitalism. According to the author's substantiated statement, it is of fundamental importance that the state power governs proceeding from the interests of the people and in the interests of the people, so that the state power is not subordinate to the market and market self-government, which inevitably means the domination of the «invisible hand» of the market, means the dominance of money, market, profit capital over man, means the existence of economic fascism in society and in the state. Therefore, in spite of Adam Smith's universality in the whole world, and despite his unconditional merits in economics, Adam Smith, in the author's assertion, by his main «scientific» idea of the so-called «invisible hand» is actually one of the founders and «scientific» «interpreter» of economic fascism. Referring again to the problem of serving a «purely» economic goal – the problems of serving money, the market, profits, capital, the author notes that this is absolutely unacceptable and criminal, for the robbery and enslavement of a huge number of people takes place in those states in which «purely» economic thinking is dominating. As an example of the manifestation of «purely» economic thinking – manifestations of economic fascism, the author cites the assumption and functioning in society and in the state of gambling «games» – the so-called «gambling» (obviously criminal) business, as well as the assumption and functioning of other criminal actions in society and in the state – for the sake of getting money, for the sake of achieving a «purely» economic goal – through fraudulent robbery

and the destruction of a huge number of people. It is as a result of all of the above that the author claims that economic science, policy and practice in the service of a «purely» economic goal are economic fascism and a crime against humanity. Moreover, according to the author's substantiated statement, the solution of the mentioned problem is possible only on the basis of fundamentally new scientific directions created by him and fundamentally new scientific Theories – on the basis of the Philosophy of the Social Goal, on the basis of the Theory of the Supremacy of Interests of the People and on the basis of The Theory of Balance of the Rights and Responsibility of Officials.

Keywords: economic fascism; gambling «games»; the «invisible hand» of Adam Smith; dominance in society and in the state – of money, market, profit, capital over a person; crime against humanity; Philosophy of social goal; The Theory of supremacy of the interests of the people; The theory of balance of the rights and responsibilities of officials.

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАШИЗМ І ЙОГО ПРОЯВИ У ВИГЛЯДІ АЗАРТНИХ «ІГОР» ТА ІНШИХ ЗЛОЧИННИХ ДІЯНЬ В ДЕРЖАВІ

Кураташвілі Альфред Анзорович,

доктор економічних, філософських і юридичних наук,

професор у галузі суспільних наук,

Засновник і Президент Міжнародної Академії соціально-економічних наук,

Засновник і Президент Міжнародної Академії Політичного менеджменту,

Засновник і Президент Міжнародної Академії Юридичних наук,

дійсний член Нью-Йоркської Академії наук,

Академік Академії політичних наук США,

засновник і головний редактор Міжнародного наукового журналу «Прогрес»

і Міжнародного наукового журналу «Проблеми Юриспруденції»,

Член Федерації журналістів.

Тбілісі, Грузія.

alfred.kuratashvili@mail.ru

Анотація. У науковій праці економічний фашизм і його прояв у вигляді азартних «ігор» та інших злочинних діянь в суспільстві і в державі розглядається – як прояв панування «чисто» економічної мети, як прояв панування грошей, ринку, прибутку капіталу над людиною в суспільстві і в державі, як прояв сутнісної природи істинного капіталізму, як злочин проти людяності. Притому, автор обґрунтовано стверджує, що глибокі «наукові» коріння, пов'язані з економічним фашизмом, слід шукати ще в поглядах одного із

засновників класичної політекономії – Адама Сміта, і, зокрема, в його «головній ідеї», названої самим Адамом Смітом – «Невидимою рукою» (?!). Автор висловлює категоричну незгоду з розумінням і трактуванням так званої «невидимої руки» Адама Сміта, згідно з яким, нібито одержання максимального прибутку автоматично вирішує проблеми реалізації інтересів народу. У науковій праці автор зазначає, що ринок, безумовно, має свої закони і закономірності, які необхідно враховувати в процесі управління економічними процесами, в процесі управління суспільством і державою. Однак, з погляду необхідності реалізації верховенства інтересів народу, якій повинна служити державна влада, автор вважає категорично неприпустимим підкорятися ринку, бо якщо керуватися так званою «невидимою рукою» ринку, і якщо підкорятися ідеї самоорганізації ринку, сформульованої Адамом Смітом, то отримаємо «сліпу» і «тупу» державу – насправді отримаємо фіктивну державу, антисоціальну державу, що служить «чисто» економічній мети – служить пануванню грошей, ринку, прибутку капіталу над людиною і сприяє пограбуванню і поневоленню народу, тобто отримаємо – економічний фашизм, який є найгіршим проявом сутнісної природи істинного капіталізму. Згідно обґрунтованого твердження автора, принципово важливо, щоб державна влада управляла виходячи з інтересів народу і в інтересах народу, аби державна влада не перебувала у підпорядкуванні ринку і ринкового самоврядування, що неминуче означає панування «невидимої руки» ринку – означає панування грошей, ринку, прибутку капіталу над людиною, означає існування економічного фашизму в суспільстві і в державі. Отже, незважаючи на загальне визнання у всьому світі Адама Сміта, і незважаючи на його безумовні заслуги в економічній науці, поряд з цим Адам Сміт, за твердженням автора, зі своєю головною «науковою» ідеєю так званої «невидимої руки», фактично є і одним із засновників, і «науковим» «інтерпретатором» економічного фашизму. Торкаючись знову-таки проблеми служіння «чисто» економічній мети – проблеми служіння грошей, ринку, прибутку, капіталу, автор зазначає, що це категорично неприпустимо і злочинно, бо пограбування і поневолення величезної кількості людей має місце в тих державах, в яких панує «чисто» економічне мислення. Як приклад, прояв «чисто» економічного мислення – прояв економічного фашизму, автор наводить припущення і функціонування в суспільстві та в державі азартних «ігор» – так

званого «грального» (явно злочинного) бізнесу, а також допущення і функціонування інших злочинних діянь в суспільстві та в державі – заради отримання грошей, заради отримання все більшого прибутку, заради досягнення «чисто» економічної мети – за рахунок шахрайського пограбування і знищення величезної кількості людей. Саме в результаті всього вищезазначеного, автор стверджує, що економічна наука, політика і практика на службі «чисто» економічної мети – це економічний фашизм і злочин проти людяності. При цьому, на підставі обґрунтованого твердження автора, рішення зазначеної проблеми можливе лише на основі створених ним же принципово нових наукових напрямів і принципово нових наукових Теорій – на основі Філософії соціальної мети, на основі Теорії верховенства інтересів народу і на основі Теорії збалансованості прав і відповідальності посадових осіб.

Ключові слова: економічний фашизм; азартні ігри; «Невидима рука» Адама Сміта; панування в суспільстві та державі – грошей, ринку, прибутку, капіталу над людиною; злочин проти людяності; філософія соціальної мети; теорія верховенства інтересів народу; теорія збалансованості прав і відповідальності посадових осіб.

ТРАНСЛИТЕРАЦІЯ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Adam Smit, Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov. Moskva Rossiya: «Socekgiz», 1962, 684 s.
- [2] Al'fred A. Kuratashvili, Filosofiya celi – al'ternativa filosofii sredstv (monografiya na gruzinskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruzija: «Mecniereba», 1997, 100 s.
- [3] Al'fred A. Kuratashvili, Filosofiya social'noj celi. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie – iskhodnaya teoreticheskaya osnova formirovaniya i funkcionirovaniya istinno chelovecheskogo obshchestva i gosudarstva (monografiya na gruzinskom, anglijskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruzija: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 352 s.
- [4] Al'fred A. Kuratashvili, Teoriya diktatury interesov naroda. Opredelyayushchee nauchnoe napravlenie social'no-ekonomicheskogo razvitiya istinno chelovecheskogo obshchestva i gosudarstva (monografiya na gruzinskom i russkom yazykah). Tbilisi, Gruzija: «Mecniereba», 1997, 76 s.

- [5] Al'fred A. Kuratashvili, Teoriya verhovenstva interesov naroda. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie i sistemoobrazuyushchaya teoriya upravlencheskogo prava, pravovoj sistemy istinno chelovecheskogo obshchestva i social'no-ekonomicheskikh nauk v celom (monografiya na gruzinskom, anglijskom i rusском yazykah). Tbilisi, Gruzija: Mezhdunarod. izd-vo «Progress», 2003, 336 s.
- [6] Al'fred A. Kuratashvili, Sbalansirovannost' prav i otvetstvennosti dolzhnostnyh lic – politiko-pravovaya teoriya effektivnogo funkcionirovaniya obshchestva (monografiya na gruzinskom i rusском yazykah). Tbilisi, Gruzija: «Mecniereba», 1997, 76 s.
- [7] Al'fred A. Kuratashvili, Teoriya sbalansirovannosti prav i otvetstvennosti dolzhnostnyh lic. Principial'no novoe nauchnoe napravlenie – neobhodimaya nauchnaya osnova zashchity interesov cheloveka i social'no-ekonomicheskogo progressa (monografiya na gruzinskom, anglijskom i rusском yazykah). Tbilisi, Gruzija: Mezhdunar. izd-vo «Progress», 2003, 256 s.
- [8] Al'fred A. Kuratashvili, «Konstitucionnye prava cheloveka i neobhodimost' radikal'noj perestrojki sistemy attestacii nauchnyh kadrov», Periodicheskij nauchnyj zhurnal «Intellekt», № 1(7), 2000. Tbilisi, Gruzija: Izd-vo «Intellekt», 2000.
- [9] Al'fred A. Kuratashvili, «Teoriya istinno chelovecheskogo – klassicheskogo (obrazcovogo) – obshchestva», Trudy Gruzinskogo tekhnicheskogo universiteta, № 3(419), 1998. Tbilisi, Gruzija: «Tekhnicheskij universitet», 1998.
- [10] Al'fred A. Kuratashvili, «Social'no-ekonomicheskaya teoriya budushchego – istinno chelovecheskogo obshchestva», Izvestiya Akademii nauk Gruzii. Seriya ekonomicheskaya, T. 7, № 1/2, 1999. Tbilisi, Gruzija: «Mecniereba», 1999.
- [11] Al'fred A. Kuratashvili, «Al'ternativnoe predstavlenie ob orientacii obshchestva i gosudarstva», Bulletin «Medicine, Science, Innovation and Business New» («Novosti mediciny, nauki, innovacii i biznesa – golos professionalov i biznesmenov SSHA, SNG i drugih stran mira»), Vol. 6, Numb. 10(60), October, 1999. New York, USA.
- [12] Ugolovnyj kodeks Gruzii. Prinyat 22 iyulya 1999 goda. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://matsne.gov.ge/ka/document/download/16426/143/ru/pdf>
- [13] Mezhdunarodnoe prestuplenie. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://fb.ru/article/231381/mejdunarodnyie-prestupleniya-ponyatie-i-vidyi>

- [14] «Prestuplenie protiv chelovechestva», Vikipediya: svobodnaya enciklopediya. [Elektronnyj resurs].
Dostupno: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83%D0%BF%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2_%D1%87%D0%B5%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%87%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0
- [15] Igromaniya. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://lektsia.com/1x6b11.html>
- [16] Igromaniya. Powered by Warp Theme Framework. [Elektronnyj resurs].
Dostupno: <http://security.mosmetod.ru/internet-zavisimosti/4-igrovye-zavisimosti>

*Статья поступила в редакцию
20 августа 2020*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-139-152](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-139-152)
УДК 351

Діденко Ніна Григорівна,
доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління та
адміністрування Інституту підготовки кадрів
Державної служби зайнятості України.
Київ, Україна.
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>
ngdidenko58@gmail.com

ВПЛИВ СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НА ВИРОБЛЕННЯ ТА ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Анотація. У статті розглянуто питання впливу сучасної парадигми публічного управління на управлінські рішення, що відбуваються у просторі постмодерністського сприйняття світу. Визначено, що у публічному управлінні відбувається активний пошук інтеграції громадян та інших суб'єктів у прийнятті рішень та реалізації публічної політики, зокрема розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та демократизація суспільства як сприяють цьому процесу, так і суттєво ускладнюють вироблення і прийняття управлінських рішень. Розглянуто окремі парадигми публічного управління: парадигма інноваційного розвитку суспільства, інтегрована практично орієнтована системна парадигма державного управління, постмодерністська парадигма. Визначено, що концептуальні засади публічного управління мають опиратися на синергетичну концепцію, наведено характеристику синергетичної парадигми публічного управління. Доведено, що в останні роки відбувається перехід до процесу публічного управління. в якому менше уваги приділяється дотриманню одного конкретного методу, а більше – пошуку найкращого способу досягнення бажаного результату. Як наслідок, в основу парадигми публічного управління покладається принцип рівноваги між раціональним і ірраціональним, свідомим і несвідомим, науковим знанням і інтуїцією. Визначено, що до системи взаємопов'язаних принципів, положень і вимог сучасної парадигми публічного управління можна зарахувати у якості основних принципів: раціональність у визначенні

балансу між централізацією та децентралізацією влади; збалансування політичних та адміністративних факторів ухвалення й реалізації рішень; орієнтацію на підвищення якості надання послуг громадянам; вимірювання успішності діяльності за критеріями результативності, ефективності, економічності. Розглянуто зміну форми і змісту прийняття конкретних рішень, розробки та реалізації політики в умовах зростання мережевого суспільства. Визначено умови для ухвалення рішень в управлінні соціальними процесами.

Ключові слова: парадигма публічного управління; управлінське рішення; мережеве управління; синергетична парадигма публічного управління; постмодерністська парадигма публічного управління.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сучасна теорія і практика публічного управління знаходиться під впливом парадигмальних змін, що відбуваються у просторі постмодерністського сприйняття світу, що зумовлює зміну методологічних орієнтирів і критеріїв раціональної публічно-управлінської діяльності. Відбувається активний пошук інтеграції громадян та інших суб'єктів у прийнятті рішень та реалізації публічної політики, зокрема розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та демократизація суспільства як сприяють цьому процесу, так і суттєво ускладнюють вироблення і прийняття управлінських рішень

Науковий дискурс парадигмальних змін в публічному управлінні відбувається в різних аспектах: від оцінки традиційної та модерної, постмодерної парадигми до конкретизації парадигм практико-орієнтованої, інноваційно-орієнтованої тощо держави. Це зумовлює актуальність визначення особливостей процесу ухвалення управлінських рішень у сфері публічного управління під впливом сучасної парадигми та визначення умов для прийняття рішень в управлінні соціальними процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження парадигм публічного управління здійснювалося в різних класичних та неокласичних теоріях соціального розвитку та змін, зокрема в теоріях М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Парсонса, Р. Мертона та ін., що дозволяє порівняти класичну та постмодерну традицію і визначити специфіку формування парадигми публічного управління на сучасному етапі та її вплив на публічний менеджмент в частині впливу на прийняття публічно-управлінських рішень.

Серед українських дослідників, які в останні роки досліджують зміни парадигм публічного управління та процес вироблення і прийняття

управлінських рішень, слід відзначити таких вчених: В. Бакуменко, С. Попов, В. Баштанник, С. Серьогін, Ю. Сурмін та інші. Питання розробки й прийняття раціональних управлінських рішень широко висвітлювалася В. Василенко, В. Колпаковим, Ю. Петрунею та іншими.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є дослідження впливу сучасної парадигми публічного управління на вироблення та прийняття управлінських рішень, зокрема в процесі формування мережевої системи управління.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Розглянути сучасні парадигми публічного управління, що відбуваються у просторі постмодерністського сприйняття світу.
2. Визначити парадигмальні підходи до вироблення та прийняття управлінських рішень.
3. Проаналізувати зміну форми і змісту прийняття управлінських рішень в умовах зростання мережевого суспільства.
4. Визначити умови для ухвалення рішень в управлінні соціальними процесами.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS.

Теоретичною основою дослідження є розуміння мультипарадигмальності публічного управління та управлінського процесу, характеристики якого оцінюються у класичних та неокласичних теоріях. За парадигмального підходу основний вплив на процес прийняття управлінських рішень мають системна, синергетична, прагматична концепції. Для постмодернізму властиво розуміння когерентності управлінських рішень. Роботи А. Гідденса, Д. Коулмена, Н. Лумана, концепція «колективної дії» М. Олсона і теорії «комунікативної дії» Ю. Хабермаса демонструють специфічні оцінки соціальних процесів, що відображається у змісті управлінських рішень і застосуванні системно-теоретичних та комунікативних методів.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні використано сукупність сформованих у практиці пізнання прийомів і способів реалізації системної та синергетичної методології, зокрема системний, структурно-функціональний, порівняльний, цільовий методи.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Огляд публікацій, що стосуються аналізу парадигм публічного управління свідчить, що наразі висунуто декілька парадигм, актуальних для сучасного суспільного розвитку та управління соціальними процесами. Так, В. Бакуменко і С. Попов пропонують парадигму інноваційного розвитку суспільства, до якої зараховано: системний, глобалізаційний, європеїзаційний, інформаційний, інноваційний, циклічно-генетичний, соціальний, ситуаційний підходи, підхід сталого розвитку, синергетична концепція, концепції соціального і державного управління, комплексний механізм нововведень, державно-управлінські реформи [1, с. 22].

О. Бойко, З. Воронкова, О. Фурсін розглядають зміни парадигми публічного управління в Україні в контексті демократизації державного управління (як децентралізацію і дебіюрократизацію), щоб розкрити можливості демократичних начал в управлінні. На їх думку, сьогодні в рамках публічної сфери формується потреба у нових моделях і принципах управління: децентралізованих, поліцентричних, мобільних, інноваційних, які поєднують принципи державного і ринкового регулювання, індивідуальної свободи та нових форм колективної та особистої відповідальності [3, с. 152].

О. Бойко, З. Воронкова, О. Фурсін вважають, що ефективність концепції публічного адміністрування залежить від: 1) доцільності і реальності поставлених задач для досягнення публічних цілей, їх відповідності матеріальним і соціальним можливостям держави; 2) обґрунтованості зв'язку цілей політики і засобів їх досягнення, постільки останні пов'язані з моральними уявленнями суспільства; 3) рівня компетентності посадових осіб, які сполучають в своїй діяльності знання наукової політики з великим практичним досвідом, їх раціонального використання «на всіх поверхах влади»; 4) своєчасного проведення оцінок проектів великих політичних рішень колективами незалежних експертів, а також методами імітаційного моделювання, що направлення на пониження ризику [3, с. 161].

Ми погоджуємося з їх думкою, що найважливішими факторами, які визначають життєдіяльність і ефективність публічного адміністрування, є його відповідність об'єктивним потребам розвитку матеріального і духовного життя суспільства, правильне врахування економічних і соціальних можливостей держави, її етнічних особливостей, національного менталітету [3, с. 162].

У зв'язку з цим, вважаємо, що концептуальні засади публічного управління мають також опиратися на синергетичну концепцію, яка

дозволяє моделювати процеси на основі теорії систем, еволюції з акцентом на дослідження невірноважених ситуацій, граничних точках розвитку у фазових переходах та визначає процеси самоорганізації у суспільстві, типи нелінійних законів управління цими процесами та умовами, досліджує випадки еволюційної стадії хаосу, можливості його позитивної ролі у деструктивному стані.

Л. Потравка, досліджуючи синергетичну парадигму публічного управління, звертає увагу на те, що за допомогою параметрів порядку або асимптоматичного зображення еволюційних процесів синергетичне висвітлення дає змогу радикально редукувати складність поведінки системи, зрозуміти складне відносно простим шляхом. Структура у відкритій та нелінійній системі не є постійною; згідно з нелінійно еволюційним, синергетичним світоглядом вона розглядається як процес, який локалізований на певній ділянці відкритого середовища. Цей процес має певну геометричну форму, властивість перебудови, переміщення, еволюції, інтеграції з іншими структурами в цьому середовищі [4].

О. Бобровська і О. Антонова розглядають інтегровану практично орієнтовану системну парадигму державного управління, яку можна звести до такого: інтегрована практично орієнтована системна парадигма державного управління являє собою сукупність наукових знань трансформованих у практику діяльності органів державної влади, які створюють структуровану єдність науки і практики державного управління суспільним виробництвом і розвитком держави. Вона відображає закономірний зв'язок влади і суспільства, нові системні властивості праці органів влади, характер їх відносин із суспільством, культивує спільне бачення і спільні зусилля, підтримує живлення спільних можливостей для вирішення викликів часу, формує колективну гнучкість і солідарну відповідальність за результати спільної дії [2].

На їх думку, дослідження і проектування інтегрованої практико орієнтованої системної парадигми управління сталим розвитком країни потребує перегляду і врахування структури всіх чинників, які визначені в існуючих парадигмах, і виділення з них тих, які сьогодні насамперед потрібні практиці управління. Необхідними є поєднання теорії і методології державного управління не тільки в межах кожної існуючої конкретної парадигми, а й за рівнями їх міждисциплінарного представлення, напрямами застосування і конкретною специфікою [2].

Отже, в останні роки відбувається перехід до процесу публічного управління. в якому менше уваги приділяється дотриманню одного конкретного методу, а більше – пошуку найкращого способу досягнення

бажаного результату. Замість того, щоб покладатися на одну домінуючу парадигму, використовуються плюралістичної стратегії, які охоплюють різні аспекти та підходи до управління суспільним розвитком. Як наслідок, в основу парадигми публічного управління покладається принцип рівноваги між раціональним і ірраціональним, свідомим і несвідомим, науковим знанням і інтуїцією. В рамках даної парадигми здійснюється немов би повернення проекції зовнішнього світу на внутрішній світ людини, а сама парадигма розуміється як сукупність думок, сприйняття і цінностей, які створюють певне бачення реальності, що виявляється основою самоорганізації суспільства. Все частіше до управлінської сфери залучаються поведінкові ідеї, штучний інтелект, машинне навчання, краудсорсінг, дизайн-мислення і цілий ряд інших методів, які спрямовані на досягнення кращих результатів.

Зазначене вище свідчить про те, що до системи взаємопов'язаних принципів, положень і вимог сучасної парадигми публічного управління можна зарахувати у якості основних принципів: раціональність у визначенні балансу між централізацією та децентралізацією влади; збалансування політичних та адміністративних факторів ухвалення й реалізації рішень; орієнтацію на підвищення якості надання послуг громадянам; вимірювання успішності діяльності за критеріями результативності, ефективності, економічності.

3. Фрейс у статті «Зміни парадигми в державному управлінні – до нових еталонів та найкращих практик» доводить, що постмодерний підхід приводить до великої гнучкості і децентралізації прийняття управлінських рішень. Автор зазначає, що в традиційній пірамідальній структурі організацій існує ієрархія зверху вниз і чіткий ланцюжок підпорядкування. Ця установка працює, коли начальство більш поінформоване, ніж його підлеглі. Однак в умовах високих технологій співробітники середньої та нижньої ланки можуть бути більш обізнаними і швидше освоювати нове обладнання і програмне забезпечення [11].

Крім того, управлінський процес в сучасних умовах тісно пов'язаний з впровадженням в публічну практику мережевого способу координації, який реалізується у співпраці, партнерстві, зокрема державно-приватному партнерстві, для надання публічних послуг та спільного створення суспільної цінності. У цьому контексті громадянин стає не просто споживачем публічних послуг, він стає партнером і співвиробником публічно-управлінських рішень. При цьому горизонтальні відносини (мережі), якщо вони будуються на довірі, співпраці та партнерстві, частіше вирішують нагальні проблеми, ніж коли вони вирішуються в системі

вертикальних відносин (ієрархії), де прийняття рішень більш формалізоване і менш комплексне. Так, управлінська практика засвідчує, що певна універсальність регулятивних механізмів у системі публічного управління призводить до узагальненості публічно-управлінських рішень у суспільно-політичній сфері на центральному рівні та зниженні ефективності управлінських рішень на регіональному та місцевому рівнях.

А. Інграмс, С. Піотровскі, Д. Берлінер у статті «Навчаючись на наших помилках: реформа державного управління та надія на відкритий уряд» аналізують проблеми, пов'язані з реформуванням публічного управління і вказують на три різні типи викликів, пов'язаних з неоднозначністю цілей: (1) неоднозначні цінності, (2) міжорганізаційна складність та (3) міжвідомчі розбіжності [8].

Вони вважають, що реформи можуть мати внутрішні розбіжності або конфлікти у своєму змісті і це неминуче, оскільки реформи прагнуть досягти кількох речей одночасно, але можуть і не досягти. Конфлікти, зокрема, трапляються у трьох основних категоріях: належне управління (цілісність, рівність та законність), ефективність управління (ефективність та результативність) та реагування на управління (участь, прозорість, легітимність та підзвітність). Тому стратегія державного управління - це в основному питання пошуку балансу між цими цінностями, оскільки всі вони не можуть бути продовжені одночасно [8].

Проблемним питанням є також міжорганізаційна взаємодія, тому що, як зазначають А. Інграмс, С. Піотровскі, Д. Берлінер, окрім зовнішнього організаційного середовища, напруженість може існувати і внутрішньо між різними департаментами або установами, що представляють різні фокуси політики. Ефективне впровадження реформи вимагає від осіб, які приймають рішення, робити вибір про те, як збалансувати та синтезувати ці відомчі інтереси [8]. Наведені точки зору показують, що в умовах трансформації та реформування публічного управління виникає складний процес змін, який характеризується, як пише Дж. Лім тим, що у державному управлінні зростає використання мережевого підходу, що передбачає посилення опори на (як правило, більш неформальні) мережі як спосіб мобілізації та залучення громадян і організацій в розробку, реалізацію та моніторинг державної політики. Зростання мережевого управління і новий дух співпраці державних інститутів вказує на більш фундаментальну трансформацію і поширення мережевої парадигми [7].

Зростання мережевого суспільства змінює не тільки характер суспільного дискурсу і формування думок, але також форму і зміст прийняття конкретних рішень, розробки та реалізації політики. На нашу

думку, це призводить до того, що в рамках нової парадигми публічного управління відбувається певний відхід від управлінського раціоналізму, від початкового переконання, що успіх організації визначається перш за все раціоналізацією процесів в ній. Організації необхідно піклуватися про адаптивність своїх внутрішніх систем, отримувати максимум вигод з наявних можливостей. В цьому випадку організаційні механізми пристосовуються до виявлення нових проблем і вироблення нових рішень більше, ніж до контролю за вже прийнятими раніше. Маневр у розподілі ресурсів цінується вище, ніж пунктуальність в їх витрачаннях.

З іншого боку, управлінські рішення істотно залежать від множини суб'єктивних факторів – логіки розробки рішень, якості оцінки ситуації, структуризації задач і проблем, визначеного рівня культури управління, механізму реалізації рішень, виконавської дисципліни тощо. При цьому необхідно завжди пам'ятати, що навіть ретельно продумані рішення можуть виявитися неефективними, якщо вони не зможуть передбачити можливих змін у ситуації.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, публічне управління не може здійснюватися безсистемно, у ньому задіяна множина державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських структур, велика кількість посадових осіб та інших службовців, мільйони людей. Це означає, що проблема ухвалення рішень в управлінні соціальними процесами вирішується за умов прийняття рішень відповідно чітко визначеної стратегії, розподілу ресурсів та визначення ризиків; своєчасності та швидкості, щоб рішення не втратило актуальність; рішення не повинно суперечити рішенням інших управлінських структур, оскільки між ними повинна бути узгодженість для реалізації установою покладених на неї функцій.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження даної проблематики передбачають поглиблення методологічної рефлексії вироблення і прийняття управлінських рішень та розробку комплексу узгоджених підсистем управлінського процесу для розвитку публічного управління в певному парадигмальному просторі.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. Бакуменко, С. Попов, «Парадигма інноваційного розвитку суспільства: сучасні концепції реформування публічного управління», *Ефективність*

- державного управління: зб. наук. праць, Вип. 43, с. 21–28, 2015.
- [2] О. Ю. Бобровська, О. В. Антонова, «Практично орієнтована парадигма державного управління в процесах соціально-економічного розвитку України», *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 3, 2020. [Електронний ресурс].
Доступно: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf
- [3] О. Бойко, В. Воронкова, О. Фурсін, «Концептуальна парадигма публічного управління та адміністрування: теоретико-методологічні засади», *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, Вип. 70, с. 152–160, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/110933>
- [4] Л. О. Потравка, «Синергетична парадигма публічного управління», *Економіка та управління національним господарством*, Вип. 22, с. 221–225, 2018. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018/30-vipusk-22-kviten-2018-r/3895-potravka-l-o-sinergetichna-paradigma-publichnogo-upravlinnya>
- [5] Christopher Hood, «Contemporary public management: a new global paradigm?», *Sage journals*, Vol. 10, issue 2, p. 104–117, 1995. [Online]. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/095207679501000208>
- [6] Hae-Ok Pyun, Claire Edey Gamassou, «What paradigm of public administration for a stronger and more equitable society?», *Conference: AIRMAP At: May, 2015. Lyon, France*. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/311675206_What_paradigm_of_public_administration_for_tomorrow
- [7] John Lim, «Networked Governance: Why It Is Different and How It Can Work», *Civil Service College*. Singapore. [Online]. Available: <https://www.csc.gov.sg/articles/networked-governance-why-it-is-different-and-how-it-can-work>
- [8] Alex Ingrams, Suzanne Piotrowski, Daniel Berliner, «Learning from Our Mistakes: Public Management Reform and the Hope of Open Government», *Perspectives on Public Management and Governance*, 2020, p. 1–16. [Online]. Available: <https://academic.oup.com/ppmg/advance-article/doi/10.1093/ppmgov/gvaa001/5721733>
- [9] Nicholas Henry, «Paradigms of Public Administration», *Public Administration Review*, Vol. 35, No 4 (Jul. – Aug.), p. 378–386, 1975. [Online]. Available: <https://www.jstor.org/stable/974540>
- [10] Polya Katsamunska, «Classical and Modern Approaches to Public Administration», *Economic Alternatives*, Issue 1, p. 74–81, 2012. [Online]. Available: https://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/BROI_1_ECONOM

[IC ALTERNATIVES ENGLISH 2012-06.pdf](#)

- [11] Siegrun Fox Freyss, «Paradigm Shifts in Public Administration – Towards New Benchmarks and Best Practices», *PA TIMES. American Society for public administration*. [Online]. Available: <https://patimes.org/paradigm-shifts-public-administration-benchmarks-practices/>
- [12] James P. Pfiffner, «Traditional Public Administration versus The New Public Management: Accountability versus Efficiency», *Published in Institutionen bildung in Regierung und Verwaltung; Festschrift fur K. Konig, A. Benz, H. Siedentopf, and K. P. Sommermann, Eds. Berlin, Germany: Duncker & Humbolt, p. 443–454, 2004.*
- [13] Quality of Public Administration – A Toolbox for Practitioners. *Shaping Europe's digital future. BROCHURE*, 4 May, 2015 [Online]. Available: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/quality-public-administration-toolbox-practitioners>

THE INFLUENCE OF THE MODERN PARADIGM OF PUBLIC MANAGEMENT ON THE DEVELOPMENT AND MAKING OF ADOPTION DECISIONS

Nina Didenko,

Doctor of Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Public Administration and
Administration Institute of Training of the
State Employment Service of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>

ngdidenko58@gmail.com

Abstract. The article considers the influence of the modern paradigm of public administration on managerial decisions that take place in the space of postmodern perception of the world. It is determined that in public administration there is an active search for integration of citizens and other actors in decision-making and implementation of public policy, in particular the development of information and communication technologies and democratization of society both contribute to this process and significantly complicate management decision-making. Some paradigms of public administration are considered: the paradigm of innovative development of society, the integrated practically oriented system paradigm of public administration, the postmodernist paradigm. It is determined that the conceptual principles of public administration should be based on the synergetic concept, the characteristics of the synergetic paradigm of public administration are given. It is proved that in

recent years there is a transition to the process of public administration. in which less attention is paid to following one particular method, and more - to finding the best way to achieve the desired result. As a result, the paradigm of public administration is based on the principle of balance between rational and irrational, conscious and unconscious, scientific knowledge and intuition. It is determined that the system of interconnected principles, provisions and requirements of the modern paradigm of public administration can be considered as the main principles: rationality in determining the balance between centralization and decentralization of power; balancing political and administrative factors of decision-making and implementation; focus on improving the quality of services to citizens; measuring the success of the activity on the criteria of efficiency, effectiveness, efficiency. The change of the form and the maintenance of acceptance of concrete decisions, development and realization of policy in the conditions of growth of a network society is considered. The conditions for decision-making in the management of social processes are determined.

Keywords: paradigm of public administration; management decision; network management; synergetic paradigm of public administration; postmodernist paradigm of public administration.

ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННОЙ ПАРАДИГМЫ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА РАЗРАБОТКУ И ПРИНЯТИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

Диденко Нина Григорьевна,

доктор наук по государственному управлению, профессор,
профессор кафедры публичного управления и администрирования
Института подготовки кадров

Государственной службы занятости Украины.

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7365-9370>

ngdidenko58@gmail.com

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы влияния современной парадигмы публичного управления на управленческие решения, происходящие в пространстве постмодернистского восприятия мира. Определено, что в публичном управлении происходит активный поиск интеграции граждан и других субъектов в принятии решений и реализации публичной политики, в частности развитие информационно-коммуникационных технологий и демократизация общества, что способствуют этому процессу, так и существенно

затрудняють выработку и принятие управленческих решений. Рассмотрены отдельные парадигмы публичного управления: парадигма инновационного развития общества, интегрированная практически ориентированная системная парадигма государственного управления, постмодернистская парадигма. Определено, что концептуальные основы публичного управления должны опираться на синергетическую концепцию, приведена характеристика синергетической парадигмы публичного управления. Доказано, что в последние годы происходит переход к процессу публичного управления, в котором меньше внимания уделяется соблюдению одного конкретного метода, а больше – поиску наилучшего способа достижения желаемого результата. Как следствие, в основу парадигмы публичного управления возлагается принцип равновесия между рациональным и иррациональным, сознательным и бессознательным, научным знанием и интуицией. Определено, что к системе взаимосвязанных принципов, положений и требований современной парадигмы публичного управления можно отнести в качестве основных принципов: рациональность в определении баланса между централизацией и децентрализацией власти; сбалансирования политических и административных факторов принятия и реализации решений; ориентацию на повышение качества предоставления услуг гражданам; измерения успешности деятельности по критериям результативности, эффективности, экономичности. Рассмотрено изменение формы и содержания принятия конкретных решений, разработки и реализации политики в условиях роста сетевого общества. Определены условия для принятия решений в управлении социальными процессами.

Ключевые слова: парадигма публичного управления; управленческое решение; сетевое управление; синергетическая парадигма публичного управления; постмодернистская парадигма публичного управления.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. Bakumenko, S. Popov, «Paradyhma innovatsiinoho rozvytku suspilstva: suchasni kontseptsii reformuvannia publicлноho upravlinnia», Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. prats, Vyp. 43, s. 21–28, 2015.

- [2] O. Yu. Bobrovska, O. V. Antonova, «Praktychno orientovana paradyhma derzhavnoho upravlinnia v protsesakh sotsialno-ekonomichnoho rozvytku Ukrainy», Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, № 3, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/3_2020/6.pdf
- [3] O. Boiko, V. Voronkova, O. Fursin, «Kontseptualna paradyhma publichnoho upravlinnia ta administruvannia: teoretyko-metodolohichni zasady», Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, Vyp. 70, s. 152–160, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://vestnikzgia.com.ua/article/view/110933>
- [4] L. O. Potravka, «Synerhetychna paradyhma publichnoho upravlinnia», Ekonomika ta upravlinnia natsionalnym hospodarstvom, Vyp. 22, s. 221–225, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://global-national.in.ua/issue-22-2018/30-vipusk-22-kviten-2018-r/3895-potravka-l-o-sinergetichna-paradigma-publichnogo-upravlinnya>
- [5] Christopher Hood, «Contemporary public management: a new global paradigm?», Sage journals, Vol. 10, issue 2, p. 104–117, 1995. [Online]. Available: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/095207679501000208>
- [6] Hae-Ok Pyun, Claire Edey Gamassou, «What paradigm of public administration for a stronger and more equitable society?», Conference: AIRMAP At: May, 2015. Lyon, France. [Online]. Available: https://www.researchgate.net/publication/311675206_What_paradigm_of_public_administration_for_tomorrow
- [7] John Lim, «Networked Governance: Why It Is Different and How It Can Work», Civil Service College. Singapore. [Online]. Available: <https://www.csc.gov.sg/articles/networked-governance-why-it-is-different-and-how-it-can-work>
- [8] Alex Ingrams, Suzanne Piotrowski, Daniel Berliner, «Learning from Our Mistakes: Public Management Reform and the Hope of Open Government», Perspectives on Public Management and Governance, 2020, p. 1–16. [Online]. Available: <https://academic.oup.com/ppmg/advance-article/doi/10.1093/ppmgov/gvaa001/5721733>
- [9] Nicholas Henry, «Paradigms of Public Administration», Public Administration Review, Vol. 35, No 4 (Jul. – Aug.), p. 378–386, 1975. [Online]. Available: <https://www.jstor.org/stable/974540>
- [10] Polya Katsamunskya, «Classical and Modern Approaches to Public Administration», Economic Alternatives, Issue 1, p. 74–81, 2012. [Online]. Available: https://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/BROI_1_ECONOMIC_ALTERNATIVES_ENGLISH_2012-06.pdf

- [11] Siegrun Fox Freyss, «Paradigm Shifts in Public Administration – Towards New Benchmarks and Best Practices», PA TIMES. American Society for public administration. [Online]. Available: <https://patimes.org/paradigm-shifts-public-administration-benchmarks-practices/>
- [12] James P. Pfiffner, «Traditional Public Administration versus The New Public Management: Accountability versus Efficiency», Published in Institutionen bildung in Regierung und Verwaltung; Festschrift fur K. Konig, A. Benz, H. Siedentopf, and K. P. Sommermann, Eds. Berlin, Germany: Duncker & Humbolt, p. 443–454, 2004.
- [13] Quality of Public Administration – A Toolbox for Practitioners. Shaping Europe’s digital future. BROCHURE, 4 May, 2015 [Online]. Available: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/quality-public-administration-toolbox-practitioners>

*Стаття надійшла до редакції
15 вересня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-153-168](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-153-168)

УДК 327.7:314.1-047.22]:578.834COVID-19

Кириченко Микола Олексійович,

доктор філософії, член-кореспондент Академії наук
вищої освіти України,
ректор ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1756-9140>

kmumo@i.ua

Отамась Інна Григорівна,

кандидат історичних наук, завідувач відділу наукової роботи,
доцент кафедри університетської та професійної освіти
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3098-2274>

OtamasInna@ukr.net

ЮНЕСКО ТА ООН ПРО ПОІНФОРМОВАНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЩОДО COVID-19: ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У період пандемії COVID-19 відкрилися нові можливості та форми навчання, викладання, спілкування й проведення досліджень для мільйонів учнів, викладачів і дослідників. Зрозуміло, що вплив COVID-19 на систему вищої освіти був величезним. Багато університетів гнучко відреагували на кризу, але, як показують статистичні дані після опитування Міжнародної асоціації університетів (МАУ), не всі заклади вищої освіти були готові до надання повноцінних онлайн-програм. У статті проаналізовано проблеми кризи в освітній сфері у період пандемії COVID-19, способи виходу з неї та форми підтримки урядами різних країн і міжнародними організаціями. Результати дослідження виявили, що під час глобального опитування МАУ щодо впливу COVID-19 на вищу освіту в усьому світі майже 2/3 респондентів, які відповідали на запитання щодо обраної форми навчання, зазначали, що викладання проводилося дистанційно. Цей результат узгоджується з даними U-Multirank, які показують, що майже 60% університетів в усьому світі повідомляли про умови онлайн-навчання у своєму стратегічному плануванні до COVID-19 [4]. Міжнародна асоціація університетів (МАУ), заснована в 1950 році під егідою ЮНЕСКО, є провідною глобальною асоціацією закладів вищої освіти та організацій усього світу. МАУ об'єднує своїх членів із понад 120 країн для роздумів та дій щодо

спільних пріоритетів. МАУ є незалежною неурядовою організацією та офіційним партнером ЮНЕСКО. МАУ виступає голосом вищої освіти для ЮНЕСКО та інших міжнародних організацій і забезпечує глобальний форум для керівників установ та асоціацій. Її послуги в пріоритетному порядку доступні членам, а також організаціям, установам та органам влади, що займаються вищою освітою, а також особам, що ухвалюють рішення щодо політики, спеціалістам, адміністраторам, викладачам, дослідникам та студентам.

Ключові слова: ЮНЕСКО; ООН; пандемія COVID-19; освіта; онлайн-навчання.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Щомісяця ЮНЕСКО, зокрема Бюро освіти, публікує звіти про загрози для освітнього сектора через пандемію COVID-19. В одній із заяв ішлося про те, що через зірваний навчальний процес світові загрожує деградація, оскільки рівень освіченості населення помітно знизиться. Водночас ООН теж уводить новий термін – «катастрофа покоління».

В ООН уже підготували план порятунку освіти в умовах пандемії. Основні меседжі: заклади освіти мають відкритися якомога швидше, як тільки вдасться взяти під контроль поширення інфекції; бюджети освітніх програм слід захистити від скорочень і навіть збільшити; освіту мають здобути всі, особливо діти з груп ризику, для них варто підготувати окремі освітні ініціативи. В ООН наголошують: майбутнє освіти створюється вже зараз, тож усі рішення уряду матимуть тривалий вплив на сотні мільйонів людей і на перспективи розвитку країн на наступні десятиліття.

Зі свого боку, ЮНЕСКО теж заявляє про створення коаліції освіти, до якої увійшли ООН, Світовий банк, Глобальне партнерство з питань освіти тощо. Це послал до уряду кожної країни про те, що, крім ретельного ведення статистики про кількість нових заражень на коронавірус, крім підготовки медичної галузі до боротьби з епідемією, не можна забувати про освітні процеси. Ідеться не лише про зонування країни, ідеться про розуміння, що інвестиції в освіту зараз, навіть у час надзвичайної ситуації, вплинуть на майбутнє.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж 2020 року було опубліковано статті, які стосуються впливу COVID-19 на систему освіти, звіти Міжнародної асоціації університетів із глобальним опитуванням з метою інформування суспільства про вплив COVID-19 на заклади освіти (30) [4]. У спільних документах Міжнародної асоціації університетів (МАУ)

та Студентської мережі Еразмуса (СМЕ) розкрито їх дослідження про вплив COVID-19 на заклади освіти [5]. Ці праці показали розвиток вищої освіти в умовах пандемії, а також вплив COVID-19 на її якість. У цьому дослідженні також розглянуто і внесено до списку бібліографії деякі праці про психологічну допомогу учасникам освітнього процесу в надзвичайних ситуаціях, зокрема звіт Міжвідомчого постійного комітету (МПК) «Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації». Головна мета цього Керівництва – забезпечити суб'єкти гуманітарної сфери і громади стратегіями планувати, упроваджувати й координувати систему мінімального мультисекторного реагування для захисту і поліпшення психічного здоров'я, психосоціального добробуту населення в умовах надзвичайної ситуації. Керівництво спрямоване на реалізацію мінімального реагування, що є надзвичайно потрібним, першочерговим і невідкладним у разі надзвичайної ситуації. Мінімальне реагування – це першочергові обов'язкові заходи; це суттєві перші кроки, які закладають основу для комплексних подальших дій (зокрема на стадії стабілізації та/або раннього відновлення) [7]. Надання психологічної й емоційної підтримки учням є запорукою успіху студентів, пояснюється у «Рекомендаціях з дистанційної освіти упродовж COVID-19», підготовлених Міжурядовою організацією «Співдружність навчання» [6].

Помітний внесок у дослідження проблеми використання технологій відкритої освіти зробив В. Биков [9], [10], який розглянув особливості, принципи та технології відкритої освіти.

Привертаючи увагу до принципово нових пріоритетів суспільства, що ввійшло в інформаційний етап свого розвитку, сучасні вчені (В. Андрущенко, М. Кириченко, О. Отич та ін.) зазначають, що його головною цінністю є не самі інформаційно-комунікаційні технології, а люди як творці й споживачі цих технологій. Тому, крім технологічного виміру, інформаційне суспільство має конституювати себе в гуманітарному, масмедійному, культурологічному та освітньо-науковому вимірах [11], [12]. Також, українські вчені, а саме, Л. Петренко, О. Базелюк зазначають, що технологіям для дистанційного професійного навчання останнім часом приділяють значну увагу. Для вирішення виявлених проблем, що стосуються етапів упровадження у заклади освіти технологій дистанційного професійного навчання, проводяться веб-семінари, веб-конференції, підвищення кваліфікації для педагогів в Україні [16].

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті є розкриття сутності ініціатив ООН та Юнеско у період впливу COVID-19 на заклади освіти у світі та Україні. Висвітлити й проаналізувати якість освіти та забезпечення безперервне оновлення змісту освіти на основі новітніх досягнень культури, науки, техніки, зокрема застосування інноваційних методів у процесі використання інформаційних технологій у навчальному процесі у період COVID-19.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати дії міжнародних організацій у період впливу COVID-19, що сприяли організації освітнього процесу у закладах освіти.
2. Розкрити зміст міжнародних документів у яких охарактеризувалися основні компоненти готовності педагогів та студентів до змішаного навчання в Україні та світі.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

За даними ЮНЕСКО, 1 квітня 2020 року школи та заклади вищої освіти (ЗВО) було закрито у 185 країнах, що торкнулося 1 542 412 000 учнів, які становлять 89,4% загальної кількості учнів. На початку травня деякі країни, в яких число випадків смертності зменшилося, почали скасовувати заходи, пов'язані з утриманням учнів удома. Однак 7 травня школи та ЗВО все ще були закриті в 177 країнах, що стосувалося 1 268 164 088 учнів, які становлять 72,4% загальної кількості учнів [8].

З метою більш глибокого розуміння наслідків COVID-19 на вищу освіту та вивчення перших заходів, ухвалених ЗВО в усьому світі для реагування на кризу, Міжнародна асоціація університетів (МАУ) ухвалила рішення про початок Глобального огляду щодо впливу COVID-19 на світову систему вищої освіти. До цієї проблематики приєдналися різні організації, такі, як, наприклад, Інститут міжнародної освіти (ІМО) в США або Європейська асоціація міжнародної освіти (ЄАМО) і Студентська мережа Еразма (СМЕ) в Європі, які провели свої дослідження. Ці дослідження цікаві тим, що вони орієнтовані на конкретні зацікавлені сторони у сфері вищої освіти.

Так, Міжурядова організація «Співдружність навчання» опублікувала «Рекомендації з дистанційної освіти упродовж COVID-19» (Рекомендації). Цю організацію створено для сприяння розвитку та спільному використанню відкритого навчання, упровадження ресурсів і технологій для дистанційної освіти. Нещодавно термін «дистанційне навчання» став широко застосовуватися. У рекомендаціях Міжурядової організації зазначається, що дистанційне навчання – це надзвичайний захід, який

намагається повторити процес викладання та навчання в класі в режимі онлайн, а також може розглядатися як форма віддаленого навчання [6]. У дослідженнях Міжурядової організації «Співдружність навчання» стверджується, що у майбутньому переважатиме дистанційна освіта. Дослідження показують, що дистанційна освіта може поліпшити якість, зменшити витрати, а також розширити доступ до навчання для великої кількості студентів. Лише університети «Співдружності» обслуговують понад 4,4 мільйона студентів (COL, 2017), тоді як Національний інститут відкритого шкільного навчання (Індія) має сукупний набір 2,71 мільйона (NIOS, 2020). Через свою гнучкість відкрита освіта зручна для студентів, які мають сімейні або соціальні обов'язки, що заважають їм отримати доступ до навчання у самому закладі освіти [6].

У Рекомендаціях відображено «Основні елементи дистанційної освіти», а саме:

- вона має здійснюватися за допомогою різних технологій і підходів;
- за допомогою навчальних ресурсів вона має підтримувати самонавчання та доступ студентів, які зможуть використовувати їх за допомогою різних гаджетів, зокрема друку, радіо, телебачення, комп'ютерів, мобільних телефонів та Інтернету; навчання може відбуватися без того, щоб студенти та викладачі знаходилися в одному місці одночасно;
- викладання та навчання має базуватися на надійних педагогічних принципах керованої дидактичної бесіди та доцільного використання двосторонніх засобів комунікації й технологій, що допомагають підтримувати діалог і спілкування. Взаємодія викладачів і студентів є невід'ємною частиною дистанційного навчання.

Зважаючи на нещодавні експрес-дослідження, проведені в Австралії, можна припустити, що «змішане навчання», поєднуючи очне та дистанційне навчання, може бути таким же ефективним, як і навчання в класі для багатьох студентів (Finkel, 2020) [6]. У спільних документах Міжнародної асоціації університетів (МАУ) та Студентської мережі Еразмуса (СМЕ) щодо пандемії COVID-19 зазначено, що суттєво постраждала міжнародна співпраця, зокрема обмін студентами між державами.

Опитування про вплив COVID-19 на обмін студентами в Європі було розроблено СМЕ стосовно студентів, які навчалися за програмами обміну. Це опитування було доступне з 19 березня по 30 березня 2020 р. Опитування отримало 21 930 відповідей, з них 76% – з програми Erasmus + Student, 10,7% – зі стажування за програмою Erasmus + та 6,8% – за міжнародною кредитною мобільністю за програмою Erasmus + [5]. СМЕ та МАУ пропонують спільні роздуми про вплив COVID-19 на таких студентів. Так, пандемія COVID-19

показала потребу в підтримці студентів більш цілісно не лише на академічному рівні. Усього 42% представників ЗВО заявили, що їхні ЗВО і партнерські установи за кордоном мали розроблені плани на випадок непередбачуваних ситуацій, 34% представників заявили, що їхні власні університети і 23% не мали планів на випадок непередбачуваних ситуацій ні у своїх установах, ні у партнерських установах за кордоном. В опитуванні, розробленому СМЕ, на запитання щодо того, хто їх підтримував під час пандемії, лише 44,6% визначили свій домашній університет [5]. У цей період студенти стикалися з багатьма проблемами у повсякденному житті, зокрема, психічного здоров'я, почуття тривоги й ізоляції. Міжнародні організації пропонують ужити заходів для запобігання подібних ситуацій, забезпечуючи належну підтримку студентам. Крім того, студенти скаржилися, що вони ставали жертвами расизму. Заклади вищої освіти мусять перейти від управління кризовими ситуаціями до більш довгострокового планування на новий навчальний рік. Знадобляться нові рішення під час кризи щодо правильного балансу між очним та онлайн-навчанням, між фізичною мобільністю та «віртуальним обміном». Міжнародна мобільність буде більш складною, іноземні студенти потребуватимуть більшої, можливо, іншої підтримки закладів вищої освіти. Тому нині, як ніколи, потрібно, щоб ЗВО та студенти тісно співпрацювали у пошуку рішень для забезпечення сучасного й майбутнього поколінь студентів щодо здобуття знань [5].

Однією з пріоритетних дій у надзвичайній ситуації є захист і поліпшення психічного здоров'я та психосоціального добробуту людей. Суттєвим недоліком залишається відсутність мультисекторної, міжвідомчої структури, яка забезпечувала б ефективне координування, визначала б дієві та потенційно шкідливі практики і роз'яснювала б, як різні підходи до психічного здоров'я та психосоціальної підтримки (ПЗПСП) доповнюють один одного. Це керівництво відображає ідеї фахівців-практиків із різних географічних регіонів, дисциплін та секторів, а також консенсус серед спеціалістів щодо належної практики. Отже, основна ідея полягає в тому, що на ранньому етапі надзвичайної ситуації потрібна соціальна підтримка постраждалому населенню для його захисту і збереження психічного здоров'я й психосоціального добробуту. Крім того, для конкретних випадків керівництво рекомендує певні психологічні і психіатричні інтервенції. У цьому документі комплексний термін «психічне здоров'я та психосоціальна підтримка» вживають для опису будь-якого типу місцевої чи зовнішньої підтримки, спрямованої на захист чи сприяння психосоціальному добробуту та/або запобігання чи лікування психічних розладів [7].

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У своєму дослідженні використовувала методи контент-аналізу сайтів і сторінок ООН та ЮНЕСКО, а також інших міжнародних організацій. Для проведення дослідження було використано комплекс теоретичних методів – аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, емпіричні методи (статті дослідження, статистична база даних).

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

У рамках прийнятої Європейською Радою навесні 2010 р. Стратегії соціально-економічного розвитку Європейського Союзу на період до 2020 року «Europe-2020» було ухвалено одну з її семи флагманських ініціатив (flagship initiatives) – «Цифровий порядок денний для Європи» (Digital agenda for Europe). Саме ця галузева стратегія є основним нині діючим проектним документом з розвитку інформаційної сфери Євросоюзу. У 2020 р. Кабінет Міністрів України і Європейський Союз 11 лютого підписали нову Програму підтримки електронного урядування та цифрової економіки в Україні, тобто діджиталізації. Діджиталізація – це процес переведення різноманітної інформації у всіх її формах – текстовій, звуковій, графічній – у цифровий формат, зрозумілий сучасним гаджетам [2].

Так, у період наслідків пандемії covid-19 відкрита освіта показала на часі можливості і недоліки в організації освітнього процесу, але вона дала можливість також і не зупинити освітній процес. Для закладів освіти Міністерством освіти і науки України були видані нормативно правові документи і листи, а саме: наказ МОН України від 16 березня 2020 року № 406 «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19», лист МОН України № 1/9-173 від 23.03.2020 «Щодо організації освітнього процесу в закладах середньої освіти під час карантину» [14], лист МОН України № 1/9-177 від 25.03.2020 «Щодо організації освітнього процесу в закладах професійної (професійно-технічної) освіти на період карантину» [15]. Із змісту документів ми бачимо, що освіта, як правило, пропонується в Інтернеті. Так, в умовах карантину науково-педагогічним працівникам дозволили працювати з учнями, що перебували удома, шляхом використання технологій дистанційного навчання з урахуванням матеріально-технічних можливостей закладу освіти. Для здійснення обміну навчальними матеріалами могли застосовуватися будь-які пристрої та інструменти, зокрема мобільний телефон, мобільні додатки. Матеріали могли надсилати електронною поштою, розміщувати на вебсайті закладу загальної середньої освіти, зокрема відео-уроки або гіперпосилання на них.

Під час карантину були запропоновані для закладів освіти онлайн-

сервіси і специфіку їх використання для педагогів, зокрема: Google Classroom, Microsoft Teams, Cisco Webex, Zoom, Class Dojo, Classtime, Viber тощо, а також соцмережі: Googl, Site, Facebook, Instagram, Telegram, Tik Tok, Padlet, Hangouts, Skype [1].

У доповіді про глобальне обстеження МАУ, зазначено країни, які відповіли на запитання щодо організації освітнього процесу у період пандемії COVID-19, (424 відповіді у 111 країнах або територіях). Висвітлено перші п'ять країн, які надали відповіді в табл.1. МАУ виступає як представник вищої освіти при ЮНЕСКО та інших міжнародних організаціях і служить глобальним форумом для керівників установ та асоціацій [8].

Таблиця 1

Основні 5 країн у розбивці за кількістю відповідей

Country	Number of replies	Percentage on all replies
Russian Federation	28	6,6%
Ukraine	18	4,3%
Argentina	17	4%
France	16	3,8%
Romania	15	3,6%

Дві третини повідомили, що викладання в класах було замінено дистанційним навчанням, а чверть з них в даний час призупинила навчання, проте заклади працюють над розробкою рішень для продовження викладання та навчання за допомогою цифрових засобів або засобів самонавчання.

Тільки 7% повідомили, що викладання було скасовано (рис. 1).

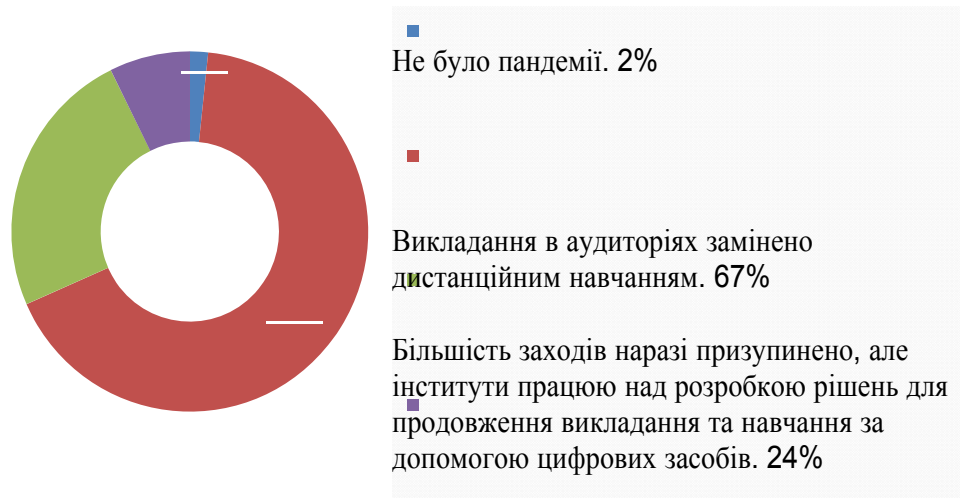

Рис. 1 Як Covid-19 вплинув на освітній процес у закладах освіти

В Україні з 12 березня 2020 року закриті дитячі ясла, загальноосвітні середні школи, коледжі, позашкільні навчальні заклади, виші, заклади бакалаврату, аспірантури та післядипломної освіти. Освіта в країні перейшла на онлайн-форми [13]. З початку карантину вищі навчальні заклади не були повністю підготовлені до онлайн-освіти, вони використовували лише окремі елементи онлайн-освіти. У 2019 році дослідження, проведене Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, показало, що 68% вищих навчальних закладів мають внутрішню систему забезпечення якості та 32% деяких елементів цієї системи [13]. Незважаючи на несподіване оголошення в країні загальнонаціонального карантину університети швидко організували процес онлайн-освіти. Так, 80% респондентів були готові і підготовлені до онлайн-освіти, а 18,6% не були підготовлені належним чином до онлайн-роботи. Тож, незважаючи на відсутність досвіду лектора, вони були готові до організації онлайн-освіти. Онлайн-навчання велося на різних онлайн-платформах з використанням відеозв'язку – Moodle, Google Meets, Zoom та ін. Онлайн-конференції, дебати, дискусії, лекції та семінари.

В Україні приділялася увага впровадження дистанційної освіти не лише у закладах вищої освіти, таке дослідження зроблено Л. Петренко. У своїй праці вона зазначила, що «...переваги дистанційної освіти в останнє десятиліття було продемонстровано розвиненими країнами; "...дистанційне навчання починають використовувати в українській професійній освіті"; "...інтерес до дистанційного навчання значно зріс завдяки: по-перше, пряме використання інформації та знань у виробництві та сфері послуг, тобто зосередження уваги на процесах безперервної освіти..."» [16].

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, українські педагоги та колеги з ЄС не мали суттєвого досвіду онлайн-освіти, але швидко відреагували та адаптувалися до змін. Це також стосується управління вищими навчальними закладами. Рекомендації та пропозиції щодо онлайн-трансформації вищої освіти в Україні та ЄС на підставі висновків міжнародних організацій: розробити відповідну національну політику / основи для поширення дистанційного навчання; політика має бути зосереджена на стандартному навчанні, результати або компетенції, незалежно від способів навчання; розробити інклюзивну політику та зосередити увагу на інвалідах, щоб гарантувати, що ніхто не є покинути позаду; збільшення інвестицій у забезпеченні навчальних закладів необхідними інформаційними технологіями; сприяти розвитку національних платформ для підтримки онлайн-навчання; розробити та

впровадити політику / стратегію навчання з підтримкою технологій доступні та відповідні потребам учнів.

Перспективи подальших досліджень. Незважаючи на важливість подій у сфері вищої освіти в Україні, згідно з тимчасовими обмеженнями цього питання, ретельні дослідження поки не проводилися. Систематичний аналіз онлайн-освіти під час COVID-19 та рекомендацій відсутній. Метою наступного дослідження є накопичення статистичних даних та розробка нормативно-правової бази онлайн-освіти в Україні та ЄС. Тому тема цієї статті актуальна, сучасна і важлива, а також потребує подальших досліджень.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. Г. Отамась, «Перспективи розвитку відкритої освіти у закладах освіти України у період наслідків пандемії COVID-19», на *IV Міжнар. наук. конф. Української асоціації дослідників освіти Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження – 2020*. Дрогобич: Видавництво ТЗОВ «Трек-ЛТД», 2020, с. 114–116.
- [2] М. О. Кириченко, І. Г. Отамась, «Діджиталізація в умовах інтеграції України в Європейський Союз», на *9 Міжнар. наук. конф. Інформація, комунікація, суспільство – 2020*. Львів: Видав. Львівська політехніка, 2020, с. 117–118. [Електронний ресурс]. Доступно: http://ics.skid-lp.info/ics_2020.pdf
- [3] Цілі сталого розвитку в Україні. *United Nations. Ukraine. Глобальні веб-ресурси*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://sdg.org.ua/ua/pro-globalni-tsili/quality-education>
- [4] «Regional/National Perspectives on the Impact of COVID-19 on Higher Education», *Published by the International Association of Universities, August 2020*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid-19_regional_perspectives_on_the_impact_of_covid-19_on_he_july_2020.pdf
- [5] «Join paper: IAU and ESN COVID-19 impact on Higher Education: Institutional and Students' Perspectives», *Published by the International Association of Universities and the Erasmus Student Network*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/joint_paper_iau_and_esn_institutional_and_students_perspectives_of_covid-19_impact_on_higher_education.pdf
- [6] Guidelines on Distance Education during COVID-19. *Commonwealth of Learning, 2020*. [Електронний ресурс]. Доступно: http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/3576/2020_CO_L_Guidelines_Distance_Ed_COVID19.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- [7] «Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації: перелік контрольних

показників для використання на місцях», *IASC Міжвідомчий постійний комітет (МПК)*. Київ, Україна: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017, 36 с. ISBN 978-617-615-075-6. [Електронний ресурс].

Доступно: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/iasc_guidelines_on_mental_health_and_psychosocial_support_in_emergency_settings_checklist_for_field_use_iasc_2017_-_ukrainian_language_version_0.pdf

- [8] «The impact of COVID-19 on higher education around the world», *International Association of Universities. The Global Voice of Higher Education*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_he_survey_report_final_may_2020.pdf
- [9] В. Ю. Биков, *Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія*. Київ, Україна: Атіка, 2009, 684 с.
- [10] В. Ю. Биков, «Інноваційний розвиток засобів і технологій систем відкритої освіти», *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць*. Київ – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», Вип. 29, с. 32–40, 2012.
- [11] М. О. Кириченко, О. М. Отич, В. В. Олійник, «Проблеми і перспективи розвитку післядипломної освіти в інформаційному суспільстві», *Інформаційні технології і засоби навчання*, Т. 65, № 3, 2018. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2380>
- [12] І. Г. Отамась, «Відкрита освіта для професійного розвитку педагогів», *на II Міжнар. наук-практ. конф. Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти*. Глухів: Видав. Глухівський НПУ ім. О. Довженка, 2020, с. 204–206.
- [13] N. Stukalo, A. Simakhova, «COVID-19 Impact on Ukrainian Higher Education», *Universal Journal of Educational Research*, 8(8), 3673–3678, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.hrpub.org>
- [14] Міністерство освіти і науки України. (2020, Берез. 23). *Лист № 1/9-173, «Щодо організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти під час карантину»*. [Електронний ресурс].
Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-pid-chas-karantinu>
- [15] Міністерство освіти і науки України. *Офіційний веб-сайт*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-profesijnoi-profesijno-tehnichnoi-osviti-na-period-karantinu>
- [16] L. Petrenko, S. Kravets, O. Bazeliuk, L. Maiboroda, I. Muzyka, «Analysis of the current state of distance learning in the vocational education and training institutions», *E3S Web of Conferences* 166, 10010 (2020). ICSF 2020. [Електронний ресурс].

Доступно: https://lib.iitta.gov.ua/720179/1/L.%20Petrenko_2020_10010.pdf
<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610010> ICSF 2020

UNESCO AND UN ON POPULATION AWARENESS ABOUT COVID-19: PROSPECTS

Mykola Kyrychenko,

Habilitated Doctor in Philosophy, Corresponding Member of the
Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine,
rector of SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1756-9140>
kmumo@i.ua

Inna Otamas,

Doctor of Philosophy in History,
Head of the Department for Scientific Work, Associate Professor of the Department
of Professional and Higher Education at Central Institute of Postgraduate Education,
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3098-2274>
OtamasInna@ukr.net

Abstract. During the COVID-19 pandemic, new opportunities and forms of teaching, learning, communication and research opened up for millions of students, teachers and researchers. It is clear that the impact of COVID-19 on the higher education system has been enormous. Many universities had flexible responses to the crisis, but statistics from a survey by the International University Association (UIA) show that not all higher education institutions were ready to provide full-fledged online programs. The article analyzes the problems of the crisis in the educational sphere during the COVID-19 pandemic, solutions and forms of support by governments of different countries and international organizations. The research showed data of UIA global survey on the impact of COVID-19 on higher education worldwide discovering that almost two-thirds of respondents who answered questions about their chosen form of education said that teaching was conducted distantly. This result is consistent with U-Multirank data showing that almost 60% of universities worldwide reported online learning conditions in their strategic planning for COVID-19 [4]. The International Association of Universities (UIA) founded in 1950 under the auspices of UNESCO, is a leading global association of higher educational institutions and organizations around the world. UIA brings together its members from more than 120 countries to reflect on and act on common priorities. UIA is an

independent non-governmental organization and an official partner of UNESCO. UIA is the voice of higher education for UNESCO and other international organizations and provides a global forum for leaders of institutions and associations. Its services are made available as a matter of priority to members, as well as to organizations, institutions and authorities involved in higher education, as well as policy makers, professionals, administrators, teachers, researchers and students.

Keywords: UNESCO; UN; the COVID-19 pandemic; education; online learning.

ЮНЕСКО И ООН О ИНФОРМИРОВАННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ПРО COVID-19: ПЕРСПЕКТИВЫ

Кириченко Николай Алексеевич,

доктор философии, член-корреспондент Академии наук
высшего образования Украины,
ректор ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1756-9140>
ktumto@i.ua

Отамась Инна Григорьевна,

кандидат исторических наук, заведующая отделом научной работы,
доцент кафедры университетского и профессионального образования
Центрального института последипломного образования
ГУВО «Университет менеджмента образования».
Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3098-2274>
OtamasInna@ukr.net

Аннотация. В период пандемии COVID-19 открылись новые возможности и формы обучения, преподавания, общения и проведения исследований для миллионов учащихся, преподавателей и исследователей. Понятно, что влияние COVID-19 на систему высшего образования было огромным. Многие университеты гибко отреагировали на кризис, но, как показывают статистические данные после опроса Международной ассоциации университетов (МАУ), не все высшие учебные заведения были готовы к оказанию полноценных онлайн-программ. В статье проанализированы проблемы кризиса в образовательной сфере в период пандемии COVID-19, способы выхода из нее и формы поддержки правительствами разных стран и международными организациями. Результаты исследования показали, что во время глобального опроса МАУ по влиянию COVID-19 на высшее

образование во всем мире почти 2/3 респондентов, которые отвечали на вопросы по выбранной форме обучения, отмечали, что преподавание проводилось дистанционно. Этот результат согласуется с данными U-Multirank, которые показывают, что почти 60% университетов во всем мире сообщали об условиях онлайн-обучения в своем стратегическом планировании в COVID-19 [4]. Международная ассоциация университетов (МАУ), основанная в 1950 году под эгидой ЮНЕСКО, является ведущей глобальной ассоциацией высших учебных заведений и организаций всего мира. МАУ объединяет своих членов с более чем 120 стран для размышлений и действий по совместным приоритетам. МАУ является независимой неправительственной организацией и официальным партнером ЮНЕСКО. МАУ выступает голосом высшего образования для ЮНЕСКО и других международных организаций и обеспечивает глобальный форум для руководителей учреждений и ассоциаций. Ее услуги в приоритетном порядке доступны членам, а также организациям, учреждениям и органам власти, занимающимся высшим образованием, а также лицам, принимающим решения по политике, специалистам, администраторам, преподавателям, исследователям и студентам.

Ключевые слова: ЮНЕСКО; ООН; пандемия COVID-19; образование; онлайн-обучение.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. H. Otamas, «Perspektyvy rozvytku vidkrytoi osvity u zakladakh osvity Ukrainy u period naslidkiv pandemii COVID-19», na IV Mizhnar. nauk. konf. Ukrainskoi asotsiatsii doslidnykiv osvity Implementatsiia yevropeyskykh standartiv v ukrainski osvitni doslidzhennia – 2020. Drohobych: Vydavnytstvo TzOV «Trek-LTD», 2020, s. 114–116.
- [2] M. O. Kyrychenko, I. H. Otamas, «Didzhytalizatsiia v umovakh intehratsii Ukrainy v Yevropeyskyi Soiuz», na 9 Mizhnar. nauk. konf. Informatsiia, komunikatsiia, suspilstvo – 2020. Lviv: Vydav. Lvivska politekhnik, 2020, s. 117–118. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://ics.skid-lp.info/ics_2020.pdf
- [3] Tsili staloho rozvytku v Ukraini. United Nations. Ukraine. Hlobalni veb-resursy. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili/quality-education>
- [4] «Regional/National Perspectives on the Impact of COVID-19 on Higher Education», Published by the International Association of Universities, August 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid-19_regional_perspectives_on_the_impact_of_covid-19_on_he_july_2020.pdf

- [5] «Join paper: IAU and ESN COVID-19 impact on Higher Education: Institutional and Students' Perspectives», Published by the International Association of Universities and the Erasmus Student Network. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/joint_paper_iau_and_esn_-_institutional_and_students_perspectives_of_covid-19_impact_on_higher_education.pdf
- [6] Guidelines on Distance Education during COVID-19. Commonwealth of Learning, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://oasis.col.org/bitstream/handle/11599/3576/2020_COL_Guidelines_Distance_Ed_COVID19.pdf?sequence=4&isAllowed=y
- [7] «Kerivnytstvo MPK z psykhnichnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky v umovakh nadzvychainoi sytuatsii: perelik kontrolnykh pokaznykiv dlia vykorystannia na mistsiakh», IASC Mizhvidomchyi postiyni komitet (MPK). Kyiv, Ukraina: Univ. vyd-vo PULSARY, 2017, 36 s. ISBN 978-617-615-075-6. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://interagencystandingcommittee.org/system/files/iasc_guidelines_on_mental_health_and_psychosocial_support_in_emergency_settings_checklist_for_field_use_iasc_2017_-_ukrainian_language_version_0.pdf
- [8] «The impact of COVID-19 on higher education around the world», *International Association of Universities. The Global Voice of Higher Education*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://www.iau-aiu.net/IMG/pdf/iau_covid19_and_the_survey_report_final_may_2020.pdf
- [9] V. Yu. Bykov, Modeli orhanizatsiinykh system vidkrytoi osvity: monohrafiia. Kyiv, Ukraina: Atika, 2009, 684 s.
- [10] V. Yu. Bykov, «Innovatsiinyi rozvytok zasobiv i tekhnolohii system vidkrytoi osvity», Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zb. nauk. prats. Kyiv – Vinnytsia: TOV firma «Planer», Vyp. 29, s. 32–40, 2012.
- [11] M. O. Kyrychenko, O. M. Otych, V. V. Oliinyk, «Problemy i perspektyvy rozvytku pisliadyplomnoi osvity v informatsiinomu suspilstvi», Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, T. 65, № 3, 2018. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/2380>
- [12] I. H. Otamas, «Vidkryta osvita dlia profesiinoho rozvytku pedahohiv», na II Mizhnar. nauk-prakt. konf. Aktualni problemy tekhnolohichnoi i profesiinnoi osvity. Hlukhiv: Vydav. Hlukhivskiyi NPU im. O. Dovzhenka, 2020, s. 204–206.
- [13] N. Stukalo, A. Simakhova, «COVID-19 Impact on Ukrainian Higher Education», *Universal Journal of Educational Research*, 8(8), 3673–3678, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://www.hrpub.org>
- [14] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (2020, Berez. 23). Lyst № 1/9-173, «Shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu v zakladakh zahalnoi serednoi

osvity pid chas karantynu». [Elektronnyi resurs].

Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-pid-chas-karantinu>

- [15] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. Ofitsiyni veb-sait. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-osvitnogo-procesu-v-zakladah-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti-na-period-karantinu>

- [16] L. Petrenko, S. Kravets, O. Bazeliuk, L. Maiboroda, I. Muzyka, «Analysis of the current state of distance learning in the vocational education and training institutions», E3S Web of Conferences 166, 10010 (2020). ICSF 2020. [Elektronnyi resurs].

Dostupno: [https://lib.iitta.gov.ua/720179/1/L.%20Petrenko 2020 10010 .pdf](https://lib.iitta.gov.ua/720179/1/L.%20Petrenko%202020%2010010.pdf) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016610010> ICSF 2020

*Стаття надійшла до редакції
20 вересня 2020 року*

DOI [https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13\(42\)-169-202](https://doi.org/10.32405/2522-9931-2020-13(42)-169-202)

УДК 354.1+ [37:014.6:373.5.091]

Лукіна Тетяна Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
головний науковий співробітник відділу моніторингу
та оцінювання якості загальної середньої освіти Інституту педагогіки
Національної академії педагогічних наук України.
Київ, Україна.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>

tata_lukina@ukr.net

ДЕРЖАВНА ПІДСУМКОВА АТЕСТАЦІЯ ВИПУСКНИКІВ ГІМНАЗІЙ В УМОВАХ КАРАНТИННИХ ОБМЕЖЕНЬ ОСВІТНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті обґрунтовано можливість і доцільність запровадження в Україні різних організаційних моделей проведення державної підсумкової атестації випускників основної середньої школи (гімназії) в умовах дії карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19. Аналіз результатів досліджень, проведених міжнародними організаціями, дозволив виявити найбільш характерні для європейських країн проблеми реалізації освітнього процесу в умовах карантинних обмежень та зробити акценти на вітчизняних особливостях. Проаналізовано наявні можливості учасників освітнього процесу і системи загальної середньої освіти щодо використання дистанційної форми складання державної підсумкової атестації. Виокремлено та обґрунтовано ключові чинники, що впливають на результативність запровадження дистанційного формату державної підсумкової атестації здобувачів освіти: технічна забезпеченість учнів і педагогів комп'ютерами та іншими цифровими гаджетами; наявність доступу до якісного Інтернету та сформованість в них необхідного рівня цифрової компетентності. Проведено SWOT-аналіз організаційних моделей державної підсумкової атестації та експертну оцінку вагомості сильних і слабких внутрішніх чинників та переваг і загроз оточуючого середовища. З'ясовано, що основними труднощами при реалізації зазначених моделей є: можливість порушення рівності доступу до освіти для менш конкурентоспроможних дітей, збільшення витрат на організацію та проведення іспитів, нестабільність епідеміологічної ситуації в регіоні, складність забезпечення безпечного середовища під час проведення іспитів,

ймовірність технічних збоїв під час трансляції завдань, недостатня цифрова компетентність здобувачів освіти та правова неврегульованість окремих питань. Обґрунтовано, що з об'єктивних причин жодна з організаційних моделей не здатна забезпечити високу достовірність результатів складання державної підсумкової атестації, не є універсальною і не може бути поширена на всі без винятку заклади загальної середньої освіти та на всю територію України. Найбільш доцільним виявляється формування різних комбінацій цих моделей на розсуд органів місцевої влади, виходячи з наявної на час їх впровадження епідеміологічної ситуації у тому чи іншому районі або області. Сформульовано рекомендації щодо можливостей поширення у перспективі дистанційних форм проведення державної підсумкової атестації в системі загальної середньої освіти в Україні з урахуванням виявлених недоліків і можливих загроз їх реалізації.

Ключові слова: державна підсумкова атестація; випускники гімназій; організаційна модель; дистанційна форма; карантинні обмеження; аналіз; ризики; можливості; переваги; недоліки.

1. ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 змусила переважну більшість країн світу змінити звичайний спосіб організації виробничих процесів, запровадивши різноманітні форми дистанційного (віддаленого) доступу до робочих місць. Не стала виключенням і система освіти, зокрема й в Україні, в якій масово почали переходити на дистанційну форму надання освітніх послуг. Проте, якщо для системи вищої освіти дистанційний формат ґрунтувався на створених останніми роками освітніх середовищах (e-learn, Moodle та ін.) закладів освіти, то для системи загальної середньої освіти (далі – ЗСО) подібне завдання стало справжнім викликом, незважаючи на наявні правові документи 2013–2015 років, які визначали можливість запровадження такої форми навчання у загальноосвітніх навчальних закладах як «індивідуалізованого процесу набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій» [1]. Практичний досвід використання дистанційної форми навчання у закладах ЗСО упродовж березня-червня 2020 року дав можливість виявити низку проблем

управлінського, правового, організаційного, технологічного, фінансового та ін. характеру, вирішення яких потребує удосконалення відповідних механізмів державного управління ЗСО та розробки ефективних моделей його реалізації.

Найбільш проблемним і дискусійним виявилось питання щодо можливості та доцільності проведення за умов карантинних обмежень державної підсумкової атестації (далі – ДПА) випускників базового рівня середньої освіти (гімназій) та необхідності зміни організаційної моделі і способу її реалізації. Актуальність і гострота зазначеної проблеми побудови ефективної за умов карантинних обмежень організаційної моделі ДПА здобувачів базового рівня середньої освіти зумовлена, з одного боку, необхідністю реалізації справедливої освітньої політики щодо забезпечення дотримання конституційних прав дітей на здобуття цього обов'язкового рівня освіти незалежно від соціального і майнового стану, світоглядних переконань, стану здоров'я, місця проживання, здібностей та впливу різних чинників соціального, правового, економічного. Культурного та іншого характеру, тощо [2], а з іншого, – створення рівних для всіх учасників підсумкового випробування умов та одночасно комфортного і безпечного, з урахуванням загроз інфікування, середовища для складання іспитів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційною основою для нашого аналізу передумов для запровадження нової організаційної моделі проведення ДПА випускників гімназій із застосуванням цифрових технологій в умовах карантинних обмежень слугували дисертаційні дослідження з питань використання технологій дистанційного навчання та електронних ресурсів в освітньому процесі середньої школи, статистичні дані Державного комітету статистики України, оперативна інформація Міністерства освіти і науки України, Державної служби якості України, результати соціологічних опитувань різноманітних громадських організацій і приватних компаній, а також Factum Group, інтерв'ю з представниками депутатського корпусу [3] і Міністерства освіти і науки України [4], [5], відомості, що є у відкритому доступі у мережі Інтернет та інші ресурси.

У ході аналізу останніх публікацій з'ясовано, що значна частина наукових робіт щодо визначення теоретичних засад дистанційного навчання та розробки методик його реалізації орієнтована на вищу освіту [6]. Серед досліджень останніх років, що спрямовані на розкриття окремих проблем запровадження цифрових технологій у систему ЗСО, особливий інтерес представляють наукові дисертації Г.Проценко з проблеми проектування інформаційного простору загальноосвітнього навчального

закладу [7], С. Литвинової, в якому визначено теоретико-методологічні засади проектування хмаро-орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу [8], О. Мерзлікіна щодо хмарних технологій як засобу формування дослідницьких компетентностей старшокласників у процесі профільного навчання окремого предмету [9], О. Рибалко, у якому розкрито питання проектування електронних освітніх ресурсів навчання математики [10] та деякі ін. Проте, ми не виявили досліджень, присвячених моделюванню систем і процесів державного контролю, атестації здобувачів освіти, зокрема випускників гімназій.

Значну увагу вивченню проблеми забезпечення навчального процесу на всіх освітніх рівнях приділяли різноманітні міжнародні та європейські організації. Зокрема у аналітичному дослідженні ООН [11, с. 5] щодо ефективності освітніх політик різних країн світу під впливом пандемії COVID-19 зазначалося, що 94% учнів в усьому світі (понад 1,5 млрд. осіб) так чи інакше постраждали від порушення звичайного навчального процесу. Крім того, через закриття шкіл у першу чергу позбавляються доступу до дистанційної освіти та психологічної підтримки діти з обмеженими можливостями, діти-біжінці, вимушено переміщені особи [11, с. 8]. UNDP з'ясувала, що здатність політичних інституцій реагувати на закриття шкіл залежить від рівня економічного і культурного розвитку країни. Так впродовж другого кварталу 2020 року в країнах з низьким рівнем людського розвитку 86% дітей у початковій освіті припинили навчання, у той час, коли в країнах з високим рівнем людського розвитку – лише 20% [12]. Аналогічну інформацію наведено також у Global Education Monitoring Report ЮНЕСКО [13], у якому зазначається, що під час епідемій необхідність підтримки освіти масово ігнорується урядами в бідних країнах.

За оцінками Європейської Комісії у половині з 21 європейської країни учні з більш низьким соціально-економічним статусом мали вдвічі меншу ймовірність доступу до Інтернету у порівнянні з більш забезпеченими однолітками [14]. Навіть, за наявної потенційної можливості таких учнів отримати доступ до освітнього контенту, вони не могли повноцінно адаптуватися до дистанційної форми навчання через незадовільні умови їхнього життя, економічний стрес, низький рівень освіти батьків, зокрема рівень сформованості в них цифрової компетентності. От же, діти з бідних домогосподарств як у країнах з низьким рівнем доходів населення, так і в країнах з доходом вище середнього, отримують набагато менше допомоги і підтримки з боку вчителя і батьків для виконання домашніх завдань [15], [16].

В умовах поширення пандемії COVID-19 UNESCO рекомендувала для кожної країни, зокрема й для України [17], [18], великий перелік національних освітніх платформ та інструментів для реалізації дистанційного навчання в школах. Найбільш популярними і затребуваними онлайн-платформами, на основі яких сьогодні організоване дистанційне навчання учнів, виявилися ZOOM і Classroom, а Viber став основою для спілкування з батьками [19]. Зазначені сервіси можуть бути доволі ефективно реалізовані для організації та проведення дистанційного навчання учнів гімназій та ліцеїв, тобто основної та старшої школи, але недостатні (неприйнятні) для проведення ДПА, що зумовлює необхідність розробки спеціальних цифрових сервісів і платформ для здійснення підсумкового оцінювання учнів.

Не менш важливим моментом для визначення підходів до оцінки переваг і недоліків, можливостей і ризиків різних організаційних моделей проведення ДПА випускників гімназій в Україні, є з'ясування наявності допомоги, насамперед, технічної, з боку батьків для забезпечення зворотного зв'язку під час підготовки і складання іспитів у дистанційному форматі. Дослідниками [20] було виявлено, що у таких країнах як Франція, Німеччина, Італія, Велика Британія, США закриття шкіл суттєво вплинуло на можливість батьків працювати, зокрема, дистанційно, під час пандемії.

2. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою статті є обґрунтування можливості й доцільності запровадження найбільш імовірних організаційних моделей проведення ДПА випускників основної середньої школи (гімназії) у дистанційному форматі в умовах дії карантинних обмежень.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні **завдання**:

- проаналізувати наявні можливості учасників освітнього процесу і системи ЗСО в Україні щодо застосування інструментів дистанційного навчання й оцінювання здобутих навичок;
- виявити й оцінити переваги і недоліки запропонованих організаційних моделей проведення ДПА випускників гімназій з урахуванням необхідності дотримання законодавчих норм і конституційних прав людини щодо забезпечення рівного доступу до освіти;
- сформулювати рекомендації щодо можливостей поширення у перспективі дистанційних форм проведення ДПА в системі ЗСО в Україні з урахуванням виявлених недоліків і можливих загроз їх реалізації.

3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Правовою основою розроблення нового способу проведення ДПА як форми контролю відповідності результатів навчання здобувачів освіти вимогам державних стандартів ЗСО на відповідному рівні освіти є закони України «Про освіту» (2017), «Про повну загальну середню освіту» (2020), наказ МОН України «Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації» [21]. Цими документами визначено основне призначення ДПА учнів на кожному освітньому рівні та можливість проведення її за технологією зовнішнього незалежного оцінювання (далі – ЗНО). Проведення ДПА ґрунтується на принципах забезпечення конституційного права громадян щодо рівного доступу всіх учнів до якісної освіти, об'єктивності контролю та оцінювання результатів, гуманістичної спрямованості, обов'язковості складання.

Теоретичне підґрунтя нашого дослідження складають наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, міжнародних гуманітарних організацій з питань освітньої політики та управління освітою, правові документи, які визначають передумови формування організаційних моделей проведення ДПА випускників базової середньої освіти в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема пандемії та викликаних нею карантинних обмежень і ризиків для здоров'я учасників освітнього процесу.

4. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У процесі виконання дослідження були використані методи системного і порівняльного аналізу, моделювання різних організаційних моделей проведення ДПА випускників основної середньої школи (гімназії) в умовах дії карантинних обмежень, викликаних пандемією COVID-19 або аналогічними причинами в Україні, експертне оцінювання та SWOT-аналіз для з'ясування доцільності запровадження зазначених моделей з урахуванням наявних можливостей і передбачуваних ризиків.

5. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH RESULTS

Проведений аналіз ситуації щодо реалізації освітнього процесу в Україні та інших країнах світу в умовах неконтрольованого поширення пандемії COVID-19 та дії карантинних обмежень свідчить про необхідність усебічної підтримки сфери освіти та забезпечення можливості здобувачам освіти продовжити навчання, зокрема й скласти ДПА. Вирішення даного завдання потребує зміни чинної моделі проведення контрольних заходів, зокрема ДПА випускників гімназій [22], з урахуванням наявної

епідеміологічної ситуації.

Більшість дослідників як найбільш ефективну і технологічно досконалу форму організації навчальних заходів, у тому числі й контрольних, відзначають дистанційну. Зазначена форма навчання нормативно визначена в Україні як одна з можливих для реалізації у системі загальної середньої, вищої та професійно-технічної освіти [23], але за наявності технічного приладдя забезпечує можливість повноцінного продовження навчального процесу. Однак, її практичне застосування поширено в основному у закладах вищої освіти за допомогою різноманітних освітніх цифрових середовищ. У закладах ЗСО в Україні ця форма організації навчання до періоду запровадження карантину через поширення пандемії COVID-19 мала лише поодинокі приклади застосування, оскільки її запровадження потребує не лише відповідного технічного оснащення навчальних приміщень, а й володіння учнями і вчителями необхідними цифровими компетентностями, які забезпечували б можливість вільного спілкування та виконання завдань. Так, за інформацією голови державної служби якості Р. Гурака лише п'ята частина вчителів шкіл проводила уроки он-лайн, а майже половина педагогів (41%) видавали вправи для самостійного опрацювання без пояснення навчального матеріалу [24].

Для визначення переваг і доцільності використання дистанційної форми проведення ДПА випускників гімназії ми проаналізували передумови її запровадження в Україні та вплив різних чинників.

Ефективність дистанційного навчання на різних рівнях освіти може відрізнятися через відмінності у комбінаціях численних чинників впливу. Для системи ЗСО ключовими виявилися чинники: а) технічної забезпеченості учнів і педагогів комп'ютерами (смартфонами, ноутбуками, iPad та ін. цифровими гаджетами), б) наявністю доступу учасників освітнього процесу до якісного Інтернету та в) сформованістю необхідних навичок як в учнів, так і у вчителів. Про впливовість перших двох чинників свідчать, зокрема, результати електронного опитування, що проводилося освітньою агенцією міста Києва у два етапи – на початку квітня і в перший тиждень травня 2020 року [25]. За даними цього соціологічного дослідження у столиці – найбільшому місті країни, мешканці якого мають кращі умови доступу до Інтернету, – дистанційним навчанням охоплено лише 78% школярів.

За результатами опитування, проведеного фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучерева» у липні 2020 р. щодо запровадження у зв'язку з пандемією дистанційного навчання у школах, виявлено, що

близько половини українців негативно ставляться до цієї форми навчання. Серед найістотніших проблем, з якими стикнулися наші співвітчизники при переході на дистанційне навчання учнів, респонденти називали низьку якість Інтернету – 21% та відсутність пристроїв для онлайн-навчання – 19% (а в невеликих містах до 100 тис. населення – в межах 20–30%) [26].

Активність залучення дітей та ефективність реалізації такого навчання також сильно відрізняється у залежності від віку учня і вчителя, їх цифрової грамотності та наявних у родині технічних і фінансових можливостей; від технічної забезпеченості та компетентності вчителя, його бажання опанувати нові освітні платформи і технології дистанційного навчання; від ступеня підтримки такого формату надання освітніх послуг батьками. За результатами міжнародного дослідження TALIS, проведеному ОЕСР у 2018 році, 15% вчителів в Україні бракує цифрових навичок, понад 30% вчителів мають вік від 40 до 49 років, 12% віком понад 60 років (у Києві – більше 20% педагогів пенсійного віку) [27].

За оцінками директора відділу освіти та навичок ОЕСР та засновника міжнародного дослідження PISA Андреаса Шляйхера більше половини учнів (55%) не мали повного доступу до навчальної програми у період карантину з різних причин (відсутність технічних можливостей, недостатня мотивація до навчання загалом і дистанційним зокрема, наявні вади особистісного розвитку та ін.), що посилює нерівність в освіті. Переважна більшість вчителів мали доступ до цифрових освітніх ресурсів, але чверть з них не отримували ані технічної, ані методичної допомоги для повноцінного використання цих ресурсів [28].

Результати опитувань, що проводилися Київським міжнародним інститутом соціології, з кожним роком зростає доступ громадян до Інтернету, проте, приріст кількості користувачів останніми роками помітно сповільнився [29]. За даними Держкомстату України у 2018 році із загальної кількості населення України понад 38,5 млн. осіб Інтернет-користувачів налічувалося 62,6% громадян, причому в містах – 74,9%, а в сільській місцевості лише 47,8% [30].

Виявлено відмінності у доступі до Інтернету членів повних і неповних родин, а також сімей, що мають різну кількість дітей. Так у звіті Держкомстату зазначається, що 71,1% родин з дітьми обмежені у доступі до Інтернету. Ці обмеження посилюються із збільшенням кількості дітей, зокрема у родинях з однією дитиною – 73,0%, з двома – 67,3%, а з трьома – 64,4%. У неповних родинях (за відсутності одного з батьків) такий доступ мали лише 60,6% сімей. Майже половина користувачів Інтернет, які мають

дітей, здійснюють цей зв'язок через мобільні телефони (від 42 до 48% у залежності від місця проживання, статі та віку). З'ясовано, що 46,3% всіх користувачів Інтернету мають досвід і навички використання Web-камери, 48,1% – Skype, iTalk та інших інструментів для спілкування у віртуальному середовищі; а 24,3% здобувають освіту та навчаються за допомогою інтернет-технологій [30].

За даними соціологічного дослідження, проведеного Factum Group за підтримки Інтернет Асоціації України за методикою поквартирного репрезентативного опитування F2F (віч-на-віч) упродовж серпня-вересня 2019 р. [31], 71% громадян країни підтвердили наявність доступу до Інтернету вдома, причому у великих містах ця кількість сягала 74%, у малих (з населенням до 100 тис.) – 70%, а в сільській місцевості – лише 58%.

Варто зазначити, що розвиток цифрових технологій суттєво вплинув останніми роками на способи організації діяльності людей у різних сферах життя, зокрема й в освітній. Елементи дистанційної форма навчання поступово приникають у ЗСО, вчителям пропонуються методичні розробки щодо організації дистанційного навчання та здійснення оцінювання результатів навчальної діяльності учнів [32]. На думку експертів в галузі освіти, використання найближчим часом комбінованих форм дистанційного та очного навчання у закладах ЗСО стане нормою організації освітнього процесу [33], [34]. Шляхом варіювання ступеня обмеження карантинних заходів та технічних можливостей учасників освітнього процесу ми визначили три гіпотетично можливі організаційні моделі проведення ДПА випускників гімназій: у дистанційному, очному та змішаному (очно-віддаленому) форматах.

Проведений аналіз SWOT-аналіз особливостей, переваг і недоліків внутрішнього та зовнішнього середовища, у якому має здійснюватися ДПА, дав можливість виокремити переліки сильних і слабких рис кожної з моделей та очікуваних можливостей і ризиків їх запровадження за різних умов дії карантинних заходів. Результати цих SWOT-аналізів наведено у табл. 1, табл. 3 та табл. 5. Методом експертної оцінки проведено оцінювання ступеня взаємного впливу факторів різних груп (сильні та слабкі риси, можливості та ризики або загрози). Для оцінювання використовувалась чотирьохбальна шкала: 0 – відсутність зв'язку (впливу), 1 – слабкий, 2 – помірний та 3 – сильний зв'язок (див. табл. 2, 4, 6).

Організаційна модель № 1. Складання ДПА у дистанційному форматі.

Реалізація даної моделі може здійснюватися за будь-яких карантинних обмежень і за їх відсутності зокрема. Запровадження даної моделі передбачає наявність в учня комп'ютера (ноутбука) з мікрофоном і

відеокамерою, використання можливостей цифрових технологій та встановлення віддаленого доступу до завдань ДПА у реальному часі. При наявності зазначеного обладнання учень у визначений час повинен підключитися до певного обраного сервісу з персональним ключем, забезпечити можливість відео- фіксації його робочого місця. Після цього учень отримує на персональну сторінку сервісу завдання (наприклад, з математики) і виконує його на листках паперу із зазначенням свого прізвища та інших персональних даних, потрібних для ідентифікації особи. По завершенню часу іспиту, учень демонструє роботу на камеру, фотографує (або сканує у разі наявності можливостей) свою роботу і надсилає файли на вказану адресу для перевірки. Перевіряючі повинні мати можливість порівняти надіслану роботу з тією, що зафіксована на камеру і оцінюють її. У разі складання диктанту замість слайду із завданням учень прослуховує аудіо-запис з текстом диктанту і пише його. Наступні дії аналогічні. Якщо технічні можливості середовища або програмного забезпечення, яке буде використано для проведення ДПА у дистанційному форматі, дозволять, то виконання учнем екзаменаційних завдань (наприклад, тестів) може бути реалізоване в електронному форматі у режимі онлайн. Через певний визначений час учень може отримати свідоцтво про ДПА у закладі освіти, але результати складання іспиту можуть бути оприлюднені заздалегідь на сайті цього закладу або регіонального центру ЗНО.

За результатами складання ДПА має бути зроблено висновок про рекомендацію кожному здобувачеві щодо того чи іншого профілю навчання у старшій школі або щодо продовження навчання у закладах професійно-технічної освіти відповідно до визначення статусу іспиту на значимості результатів ДПА на цьому рівні освіти.

Результати SWOT-аналізу дистанційної моделі запровадження ДПА випускників гімназій наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Фактори SWOT-аналізу моделі № 1 проведення ДПА

Сильні риси – S	Слабкі риси – W
1	2
1. Універсальність, використання за будь-яких карантинних обмеженнях, умовах звичайного освітнього процесу	1. Недостатній рівень сформованості в учнів відповідних навичок роботи з цифровими гаджетами та іншим приладдям

Продовження табл. 1

1	2
2. Знаходження учнів у безпечних домашніх умовах	2. Недостатній рівень сформованості в учнів відповідних навичок роботи з цифровими гаджетами та іншим приладдям
3. Використання технології ЗНО	3. Недостатній рівень сформованості в учнів відповідних навичок роботи з цифровими гаджетами та іншим приладдям
4. Можливість формулювання індивідуальних варіантів завдань шляхом їх випадкової вибірки з великої бази завдань	4. Неможливість дотримання всіх умов для забезпечення контролю за самостійним і своєчасним виконанням учнем випускової роботи у дистанційному режимі
5. Швидка передача учнем атестаційних робіт та наявність зворотного зв'язку	5. Надмірне психологічне навантаження на учня через підвищену відповідальність за результат складання і побоювання можливих технічних збоїв під час виконання атестаційних завдань
	6. Перекладання частки витрат на родини (батьків та осіб, що їх замінюють) щодо забезпечення учня технічними засобами для складання ДПА у дистанційному форматі, а отже й, порушення принципу безоплатності здобуття ЗСО
	7. Правова неврегульованість випадків повторного складання ДПА через технічні проблеми при спробі реалізувати дистанційну модель складання іспитів
Потенційні можливості – О	Ризики (загрози реалізації) – Т
1. Забезпечення можливості дотримання санітарно-гігієнічних вимог та карантину для запобігання поширення інфекції та загострення епідеміологічної ситуації у регіоні	1. Масовий зрив ДПА через неможливість забезпечення технічної підтримки всіх учасників і контролю відповідальних інституцій за проведенням ДПА у даному форматі
2. Повноцінне завершення навчального року та планування структури класів профільної школи за результатами ДПА	2. Відсутність можливості підключення до швидкісного та якісного Інтернет-зв'язку значної частини учнів через територіальне розташування місця проживання

Продовження табл. 1

1	2
3. Можливість повною мірою реалізувати компетентнісний підхід (замість знаннєвого) до формулювання атестаційних завдань (дослідних, практичних завдань, симуляцій, тощо)	3. Посилення обмеження (порушення) рівного доступу до освіти, виштовхування з освітнього середовища менш конкурентоспроможних дітей, створення додаткових переваг для подальшого навчання тим учням, які мають кращі соціально-економічні умови
4. Зменшення витрат місцевої влади для організації підвезення здобувачів освіти до міста складання ДПА (опорних закладів або регіональних центрів ЗНО)	4. Поява масових апеляцій та потреби у повторному складанні ДПА через технічний збій під час проходження підсумкової атестації онлайн
5. Стимулювання учнів до опанування та удосконалення навичок використання цифрових технологій	

За результатами експертної оцінки величини взаємного впливу виявлених факторів моделі №1 побудовано матрицю SWOT-аналізу (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця SWOT-аналізу моделі № 1 дистанційного формату ДПА

	Можливості – О						Загрози – Т				
	O1	O2	O3	O4	O5	Σ	T1	T2	T3	T4	Σ
Сильні – S											
S1	2	3	2	3	3	13	3	3	2	2	10
S2	3	0	0	3	1	7	2	1	2	3	8
S3	0	2	1	0	2	5	3	1	1	0	5
S4	0	0	3	0	2	5	3	1	0	0	4
S5	2	2	2	2	1	9	1	3	2	1	7
Σ	7	7	8	8	9	39	12	9	7	6	34
Слабкі – W											
W1	0	-1	-3	0	2	-1	-3	0	-3	-2	-8
W2	0	-1	0	0	0	-1	-1	-2	-3	-1	-7
W3	0	0	-2	0	-1	-3	-2	0	-2	-1	-5
W4	-2	0	0	-3	-1	-6	0	-3	-3	-1	-7
W5	0	-3	0	0	0	-3	-2	0	-2	-3	-7
Σ	-2	-5	-5	-3	-4	-14	-8	-5	-13	-8	-34
Усього	5	2	3	5	5	25	4	4	-6	-2	0

Рекомендації щодо визначення стратегічних заходів з реалізації

моделі ДПА у дистанційному форматі сформульовано за квадрантами матриці (див. табл. 2).

Квадрант «Сильні риси – Можливості» характеризує дану модель організації ДПА як достатньо перспективну, яке може забезпечити досягнення поставленої мети, але й не позбавлену певних недоліків. Беззаперечними перевагами моделі є її універсальність (S1), можливість використовувати не лише під час карантинних обмежень, а й у звичайних умовах реалізації освітнього процесу, а також (S5) наявність зворотного зв'язку та можливість швидкої і надійної передачі учнем атестаційної роботи (або ж виконання її на комп'ютерній основі). Як додаткову перевагу можна розглядати збереження безпечного середовища для учня (S2) завдяки його перебуванню вдома і не порушення вимог дистанціювання та соціальної ізоляції, що є надзвичайно важливим під час загрози поширення епідеміологічної ситуації. Доволі перспективним наслідком реалізації даної організаційної моделі виявляється доволі висока можливість стимулювати учнів до опанування й удосконалення навичок використання цифрових технологій (O5), удосконалення самої технології підсумкового оцінювання завдяки розробці та використанню практичних. Дослідницьких завдань вимірювання компетентностей учнів (O3), а також зменшення витрат (O4) місцевої влади для організації підвезення здобувачів освіти до міста складання ДПА (опорних закладів або регіональних центрів ЗНО), що не достатньо вагомих аргументом в умовах дефіциту ресурсів.

Незважаючи на, здавалося б, перспективний і сучасний підхід щодо використання технологій дистанційного навчання висока сумарна оцінка вагомості взаємного впливу чинників квадранту «Слабкі риси – Загрози» (максимальна сума балів 34) свідчить про наявність нездоланих на теперішній час проблем і значних ризиків реалізації даної організаційної моделі ДПА. Дослідження взаємозв'язку основних компонентів даної пари чинників окреслює низку так званих оборонних (застрезувальних) заходів. Основні загрози складають:

- *ризик правового характеру*, що зумовлені (T3) посиленням обмеження, навіть, порушення принципу рівного доступу до освіти всіх учнів і призводить до виштовхування з освітнього середовища менш конкурентоспроможних дітей (дітей із малозабезпечених родин, родин із сільської місцевості; тимчасово переміщених осіб; дітей, що не володіють необхідними навичками використання цифрових технологій), та створює додаткові переваги для подальшого навчання тим учням, які мають кращі побутові і матеріальні умови; а також (T4) появою масових апеляцій та

потреби у повторному складанні ДПА через технічний збій під час проходження підсумкової атестації онлайн.

- *ризик*, що пов'язані з технічними питаннями, а саме: (Т1) – ймовірного масового зриву ДПА через неможливість забезпечення технічної підтримки всіх учасників і контролю відповідальних інституцій за проведенням ДПА у даному форматі, а також (Т2) – відсутністю можливості підключення до швидкісного та якісного Інтернет-зв'язку значної частини учнів через територіальне розташування місця проживання. Зважаючи на наведені вище статистичні дані та результати соціологічних досліджень і експертних оцінок щодо якості покриття території України Інтернет-зв'язком ця загроза є доволі суттєвою.

Виявлені загрози реалізації даної моделі проведення ДПА посилюються за рахунок можливого перекладання значної частки витрат щодо забезпечення учня технічними засобами для складання ДПА у дистанційному форматі на батьків (W4); низького рівня сформованої в учнів цифрової компетентності (W1) та правової неврегульованості випадків повторного складання ДПА через технічні проблеми при спробі реалізувати дистанційну модель складання іспитів (W5).

Наступний квадрант «Сильні риси – Загрози» також виявив високу сумарну оцінку вагомості взаємного впливу чинників, що свідчить про ймовірну недостатність наявних сильних якостей даної моделі для реалізації заходів захисного характеру, спрямованих на блокування або зменшення прояву основних загроз масового зриву ДПА з технічних причин (Т1) та через високоймовірну відсутність можливості підключення до швидкісного та якісного Інтернет-зв'язку значної частини учнів через територіальне розташування місця проживання (Т2) та порушення рівності доступу до освіти неконкурентоспроможних дітей. Доволі високий рівень виявляє загроза (Т3) можливого порушення рівного доступу до освіти, виштовхування з освітнього середовища менш конкурентоспроможних дітей, створення додаткових переваг для подальшого навчання тим учням, які мають кращі соціально-економічні умови.

Аналіз результатів оцінки чинників квадранту «Слабкі риси – Можливості» дає можливість запропонувати певні адаптаційні заходи, які у даному випадку мають бути спрямовані на недопущення додаткових фінансових витрат родин з метою забезпечення учнів технічними засобами для складання ДПА у дистанційному форматі (W4) та вироблення правових норм, що врегулювали б випадки повторного складання ДПА через технічні проблеми при спробі реалізувати дистанційну модель складання іспитів (W5). Достатньо серйозну увагу

варто приділити також і проблемі надмірного психологічного навантаження, що виникає через підвищену відповідальність за результат складання іспитів та побоювання можливих технічних збоїв під час виконання атестаційних завдань (W3).

Організаційна модель № 2. Очна (складання ДПА в очному форматі в опорних закладах ЗСО або регіональних центрах ЗНО) за моделлю проведення зовнішнього незалежного оцінювання

Реалізація даної моделі передбачає дію послабленого режиму карантину (зокрема на окремих територіях), що дає право на певні пересування людей за умови дотримання вимог дистанціювання та недопущення скупчень у закритих приміщеннях.

У такому разі до опорних закладів освіти (або інших закладів ЗСО, які будуть визначені місцевими органами влади та регіональними центрами ЗНО) має бути організоване підвезення тих учнів, які не мають можливостей пройти процедуру складання ДПА у дистанційному форматі. ДПА має бути організовано позмінно з метою обмеження (згідно з рекомендаціями органів охорони здоров'я) кількості дітей, що одночасно перебувають у закладі освіти, та реалізовуватися за умови збільшення кількості навчальних кімнат, де проходитиме іспит.

Обрані кімнати мають бути оснащені аудіо-, відео- апаратурою для забезпечення трансляції та декламації завдань (особливо для складання іспиту з української мови і написання диктанту) та відеоспостереження за дотриманням процедур складання ДПА.

По завершенню часу іспиту, учні мають здати свої роботи для перевірки.

Результати SWOT-аналізу другої організаційної моделі запровадження ДПА випускників гімназій наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Фактори SWOT-аналізу моделі № 2 проведення ДПА

Сильні риси – S	Слабкі риси – W
1	2
1. Використання технології ЗНО	1. Збільшення витрат на технічне обладнання приміщень для проведення ДПА та організацію підвезення учнів до міста складання ДПА
2. Висока надійність і достовірність результатів виконання атестаційних робіт	2. Збільшення витрат місцевої влади для організації підвезення здобувачів освіти до міста складання ДПА (опорних закладів або регіональних центрів ЗНО)

Продовження табл. 3

1	2
3. Психологічний комфорт учнів завдяки складанню іспиту в звичайній шкільній обстановці, а не за допомогою навчальних сервісів	3. Недостатня надійність щодо дотримання карантинних обмежень та ймовірність загострення епідеміологічної ситуації в регіоні
4. Підтримка мотивації учня до навчання під час карантинних заходів, які обмежували спілкування з освітнім середовищем	4. Правова неврегульованість випадків відмови від складання ДПА через побоювання захворіти
Потенційні можливості – О	Ризики (загрози реалізації) – Т
1. Повноцінне завершення навчального року та планування структури класів профільної школи за результатами ДПА	1. Нестабільність епідеміологічної ситуації, можливість посилення карантинних заходів
2. Забезпечення реалізації конституційного права людини на здобуття обов'язкового рівня освіти незалежно від її місця проживання та матеріальних умов	2. Ймовірність порушення карантинних вимог та поширення інфекції учасниками ДПА
3. Зменшення стресового навантаження на учня	3. Заборона батьками участі здобувачів у складанні ДПА в такій формі
4. Можливість забезпечення об'єктивності оцінювання та контролю за самостійністю виконання здобувачем освіти атестаційної роботи	

За результатами експертної оцінки взаємного впливу виявлених факторів моделі 2 побудовано матрицю SWOT-аналізу (табл. 4).

Таблиця 4

Матриця SWOT-аналізу моделі № 2 очного формату ДПА

	Можливості – О					Загрози – Т			
	01	02	03	04	Σ	T1	T2	T3	Σ
Сильні – S									
S1	3	3	2	3	11	0	0	0	0
S2	2	3	2	2	9	0	0	0	0
S3	1	2	3	1	7	0	0	2	2
S4	2	0	2	0	4	0	0	0	0
Σ	8	8	9	6	31	0	0	2	2

Продовження табл. 4

Слабкі - W									
W1	-3	-3	-2	-1	-9	0	0	-2	-2
W2	-3	-3	-1	0	-7	0	-2	-1	-3
W3	-2	-2	-2	0	-6	-1	-2	-3	-6
W4	-1	-2	-2	0	-5	0	0	-2	-2
Σ	-9	-10	-7	-2	-27	-1	-4	-8	-13
Усього	-1	-2	-2	4	4	-1	-4	-6	-11

Охарактеризуємо результати SWOT-аналізу даної моделі проведення ДПА в очному форматі в опорних закладах ЗСО або регіональних центрах ЗНО за квадрантами матриці (табл. 2).

Квадрант «Сильні риси – Можливості» за оцінками експертів характеризує дану модель організації ДПА як перспективну, що може бути успішно реалізована в умовах карантинних обмежень. Розвиток даного напрямку ґрунтується на використанні високоякісної технології ЗНО (S1) та надійного інструментарію (S2), а також забезпечує психологічний комфорт учнів завдяки складанню іспиту в звичайній шкільній обстановці (S3). Ці, у свою чергу, сприяє зменшенню стресового навантаження на учня (O3), гарантує реалізації конституційного права людини на здобуття обов'язкового рівня освіти незалежно від її місця проживання та матеріальних умов (O2) та можливість повноцінного завершення навчального процесу та планування структури класів профільної школи за результатами ДПА (O1).

Однак, попри те, що дана організаційна модель проведення ДПА використовує технологію ЗНО, сумарна оцінка вагомості взаємного впливу чинників квадранту «Слабкі риси – Загрози» примушує звернути увагу на посилення прояву загрози неявки дітей на ДПА через заборону батьками (T3) внаслідок (W3) – низької надійності умов безпеки (карантинних обмежень, дистанціювання та ін.) під час перебування учнів на іспитах та високої ймовірності порушення карантинних вимог і поширення інфекції учасниками ДПА (T2). Виявлені загрози реалізації даної моделі посилюються за рахунок необхідності збільшення витрат місцевої влади для організації позмінного підвезення здобувачів освіти до міста складання ДПА (W2), що є доволі проблемним в умовах обмеженості фінансових ресурсів.

Наступний квадрант «Сильні риси – Загрози» передбачає вироблення напрямів діяльності, що блокують або зменшують ймовірні ризики, що зумовлені процесами, перебіг яких не лише важко прогнозується, а й залежить від збігу сукупності чинників, пов'язаних і досконалістю державної системи санітарної служби та протиепідеміологічного захисту,

що не стосується діяльності сфери освіти.

Аналіз чинників пари «Слабкі риси – Можливості» свідчить про достатньо сильний негативний вплив недоліків моделі на передбачувані можливості. У зв'язку з цим, актуальним стає вироблення механізмів, які б посилили безпеку учнів під час проведення ДПА та організації підвезення. Серед них нам видається доцільним запровадити більш гнучкий графік та збільшити кількість днів складання ДПА або відмовитися від перевезення учнів до опорних шкіл і регіональних центрів ЗНО, а дооснащити навчальні кабінети шкіл необхідним відео зв'язком для забезпечення спостереження за дотриманням процедури іспитів.

Організаційна модель № 3. Змішана (очно-віддаленого формату) з пересилання письмових підсумкових робіт поштою.

Реалізація даної моделі передбачає двоетапне складання ДПА.

На першому етапі учні, які не відвідували онлайн заняття і заздалегідь не повідомили про свій намір складати ДПА у дистанційному режимі, мають виконати завдання підсумкового оцінювання вдома. З цією метою у визначений день і час за попередніми повідомленнями через засоби масової інформації по телебаченню має бути проведена трансляція завдань ДПА (завдання з математики, диктування тексту диктанту, тощо). Виконані завдання учні мають відправити поштою на вказану адресу опорних закладів або регіональних центрів ЗНО для перевірки. Штамп на поштовому відправленні слугуватиме підтвердженням дати відправлення листа.

Таблиця 5

Фактори SWOT-аналізу моделі № 3 проведення ДПА

Сильні риси – S	Слабкі риси – W
1	2
1. Доступна форма складання іспиту для всіх учнів незалежно від матеріальних, технічних умов та місця проживання	1. Надзвичайно низька надійність отриманих даних і відсутність достовірності самостійного виконання екзаменаційних робіт здобувачами через неможливість дотримання всіх умов для забезпечення контролю за самостійним і своєчасним виконанням учнем випускової роботи
2. Зменшення психологічного навантаження на учня через побоювання ним технічних збоїв під час виконання екзаменаційних завдань	2. Неякісний спосіб повідомлення умов атестаційних робіт

Продовження табл. 5

1	2
3. Забезпечення можливості дотримання санітарно-гігієнічних вимог і карантину для запобігання поширення інфекції та загострення епідеміологічної ситуації у регіоні	3. Неможливість попереднього планування за результатами складання ДПА наповненості й структури старшої профільної школи відповідним закладом ЗСО
	4. Неможливість вчителю своєчасно донести інформацію до учня про терміни та процедуру ДПА
	5. Слабка мотивація учня до навчання під час карантинних заходів та обмеженого спілкування з освітнім середовищем
	6. Вплив ефекту забування навчального матеріалу Еббінгауза
Потенційні можливості – О	Ризики (загрози реалізації) – Т
1. Зменшення витрат на забезпечення процедури ДПА у порівнянні з очним форматом її проведення	1. Ймовірність технічних збоїв під час трансляції завдань
2. Продовження навчального процесу для учнів, які не мають можливості використати дистанційний форму складання ДПА	2. Посилення нерівності умов складання ДПА і порушення принципу рівного доступу до освіти менш конкурентоспроможних дітей (дітей з малозабезпечених родин та із сільської місцевості, дітей, що не мають необхідного технічного забезпечення), створення додаткових переваг для подальшого навчання тим школярам, які мають кращі умови
3. Стимулювання в учнів, які не мають необхідних технічних засобів, навчального інтересу і почуття відповідальності за результат екзаменаційного випробування шляхом наступного підтвердження своїх знань під час співбесіди	3. Несвоєчасне надходження листів з учнівськими роботами до опорних закладів або регіональних центрів ЗНО через помилки або затримку поштових відправлень
	4. Поява доволі значної кількості учнів, які потребуватимуть повторного складання ДПА напередодні нового навчального року через складнощі оперативного врахування кількості учнів, які складатимуть ДПА за тією чи іншою моделлю

Продовження табл. 5

1	2
	5. Вплив зовнішніх чинників, які заважатимуть виконанню екзаменаційних завдань, через складність організації «робочої обстановки» вдома
	6. Ймовірність порушення карантинних вимог та поширення інфекції учасниками ДПА

На другому етапі учні, які склали ДПА у такому форматі, мають підтвердити самостійність виконання завдань і пройти випробувальну співбесіду у своєму закладі ЗСО. Така співбесіда може бути організована по завершенню карантинних обмежувальних заходів або перед початком нового навчального року. Після такої співбесіди здобувачам буде виставлена остаточна оцінка і видано свідоцтво про здобуття базової середньої освіти.

Результати SWOT-аналізу даної організаційної моделі запровадження ДПА випускників гімназій наведено у табл. 5.

Матрицю SWOT-аналізу результатів експертної оцінки організаційної моделі № 3 проведення ДПА наведено у табл. 6.

Таблиця 6

Матриця SWOT-аналізу моделі № 3 змішаного формату ДПА

	Можливості – О				Загрози – Т						
	О1	О2	О3	Σ	Т1	Т2	Т3	Т4	Т5	Т6	Σ
Сильні – S											
S1	3	3	3	9	2	3	0	2	1	0	8
S2	0	1	3	4	2	2	1	0	2	0	7
S3	3	2	0	5	0	0	0	3	0	3	6
Σ	6	6	6	18	4	5	1	5	3	3	21
Слабкі – W											
W1	1	0	0	1	-1	-2	0	0	-3	0	-6
W2	2	0	1	3	-3	-2	0	0	-3	0	-8
W3	0	1	0	1	0	0	-2	-2	0	-2	-6
W4	0	1	3	4	0	-1	0	-1	-1	0	-3
W5	0	1	2	3	0	-1	0	-1	-2	-2	-6
W6	0	0	2	2	0	0	0	0	-1	0	-1
Σ	3	3	8	14	-4	-6	-2	-4	-10	-4	-30
Усього	9	9	14	32	0	-1	-1	1	-7	-1	-9

Проаналізуємо результати наведеного у табл. 6 SWOT-аналізу за квадрантами матриці та визначимо можливі стратегічні дії.

Квадрант «Сильні риси – Можливості» за оцінками експертів має середню за величиною суму балів, що визначає свідчить про недостатність сильних характеристик даної моделі для забезпечення досягнення всіх її потенційних можливостей. Основними перевагами цієї моделі є (S1) доступна форма складання іспиту для всіх учнів незалежно від матеріальних, технічних умов та місця проживання та (S3) висока можливість збереження здоров'я учнів і недопущення загострення епідеміологічної ситуації в умовах карантину. Як додаткові переваги моделі можна розглядати (S4) зменшення психологічного навантаження на учня за рахунок відмови від дистанційного формату (технічні збої, недостатні цифрові навички).

Чинники квадранту «Слабкі риси – Ризики» виявили найвищу сумарну оцінку, що свідчить про наявність слабких моментів, які здатні суттєво посилювати можливості появи доволі сильних загроз реалізації даної організаційної моделі ДПА. Основними загрозами визначено ризики, що зумовлені (T5) складністю організації «робочої обстановки» вдома та (T2) порушенням принципу рівного доступу до освіти менш конкурентоспроможних дітей. Окреслені загрози реалізації даної моделі проведення ДПА випусків гімназій можуть посилюватися за рахунок неякісного способу трансляції (повідомлення) умов атестаційних робіт (W2) та через (W5) слабку мотивацію учня до навчання під час карантинних заходів та обмеженого спілкування з освітнім середовищем.

Квадрант «Сильні риси – Ризики» також виявив порівняно високу сумарну оцінку вагомості взаємного впливу чинників, що свідчить про ймовірну недостатність наявних сильних якостей даної моделі – доступності даної форми складання іспиту для всіх учнів незалежно від матеріальних, технічних та інших умов (S1), її психологічної комфортності для учнів (S2) та можливість запобігання поширенню захворюваності через скупчення дітей під час складання ДПА (S3) – для зменшення певної кількості учнів, які потребуватимуть повторного складання ДПА напередодні нового навчального року (T4) та забезпечення рівності умов складання для всіх учнів, особливо для найбільш вразливих і конкуренто неспроможних (T2).

І, нарешті, аналіз оцінок чинників останнього квадранту «Слабкі риси – Можливості» дає можливість запропонувати певні адаптаційні заходи, які у даному випадку мають бути спрямовані на підтримку мотивації учнів до навчання під час карантину, розробку механізмів

інформування учнів щодо правил та умов складання ДПА.

6. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Узагальнюючи викладене вище, можна зробити наступні висновки:

1. При вирішенні питання про визначення найбільш оптимальної організаційної моделі проведення ДПА випускників базової середньої освіти в умовах дії карантинних обмежень в Україні та розподілу повноважень і обов'язків між усіма учасниками цього процесу, зокрема й місцевих органів влади, центральне місце займає завдання аналізу й оцінки спроможності населення отримати доступ до віртуального освітнього середовища.

2. Чисельність населення в Україні, що має вдома доступ до Інтернет-ресурсів, щороку зростає і на сьогодні знаходиться в межах 70%, що свідчить про доцільність використання можливостей Інтернету для організації навчання та проведення ДПА, особливо в умовах дії карантинних обмежень у країні. При цьому майже половина мешканців сільських населених пунктів не мають доступу до Інтернету, що не дає можливості запровадити єдину уніфіковану модель організації навчання та проведення ДПА в усіх закладах освіти. У зв'язку з цим цілком обґрунтованим завданням, що має стратегічне значення і надзвичайну вагу, є запровадження системи заходів, спрямованих на максимально повне та якісне покриття Інтернет-зв'язком усієї території України.

3. З'ясовано, що наявність доступу до Інтернету родин з дітьми обмеження його доступності посилюються обернено пропорційно кількості дітей, а також у неповних родинах (до 60%). Така ситуація є підставою розробки і впровадження певних соціальних програм підтримки родин з дітьми та надання їм технічних і фінансових можливостей для підвищення рівня доступності для них дистанційної форми навчання.

4. У гендерному розрізі виявлено відсутність залежності від статі у молоді віком до 17 років щодо участі у навчанні та здобутті освіти засобами Інтернет-технологій. Серед дорослого населення у вікових категоріях 25–35 років (13,2% – чоловіки та 17,1% – жінки) та 36–59 років (7,1% та 12,1% відповідно) виявлено незначне превалювання жінок в участі у навчанні та здобутті освіти, а також використанні можливостей Інтернету для спілкування. Ці дані можуть опосередковано підтверджувати наявність певних компетентностей щодо використання цифрових технологій саме для навчання у порівняно невеликої кількості

населення підліткового віку (учнів основної та старшої школи) та у дорослих, зокрема й педагогів.

5. За результатами проведеного аналізу ситуації, що склалася у системі ЗСО в Україні в умовах карантинних обмежень, нами запропоновано кілька моделей реалізації підсумкового оцінювання (ДПА) учнів гімназій в умовах дистанційних форм організації освітнього процесу. Варто зауважити, що в ході проведеного SWOT-аналізу жодна з моделей виявилася не здатною забезпечити високу достовірність результатів складання ДПА, не є універсальною і не може бути поширена на всі без винятку заклади ЗСО та на всю територію України. Найбільш доцільним виявляється формування різних комбінацій цих моделей на розсуд органів місцевої влади, виходячи з наявної на час їх впровадження епідеміологічної ситуації у тому чи іншому районі або області.

6. Впровадження зазначених моделей потребує попередньої підготовчої роботи, що складається з:

- підвищення кваліфікації вчителів, директорів шкіл, працівників методичних служб щодо їхніх дій при застосуванні зазначених моделей проведення ДПА;
- інструктивно-методичної роз'яснювальної роботи з учнями 9-класів під час звичної форми навчання щодо застосування потрібних освітніх платформ і інших ресурсів для складання ДПА у дистанційному форматі;
- створення зручної у користуванні, адаптованої до цілей і завдань не лише навчання, а й проведення ДПА, освітньої платформи;
- створення єдиного банку еквівалентних завдань (однакового рівня складності, однотипних);
- створення при закладах освіти центрів для підключення до єдиної освітньої платформи для забезпечення дистанційного навчання та складання ДПА у дистанційному форматі;
- забезпечення дітей, що мають меншу конкурентну спроможність, зокрема із малозабезпечених і багатодітних родин, родин, що проживають у відділених гірських районах, тимчасово переміщених осіб технічним обладнанням (ноутбуками, web-камерами) для забезпечення навчання у дистанційному режимі, навіть і в період не карантинних обмежень;
- запровадження пільгових тарифів для сплати мобільного Інтернет-зв'язку для дітей шкільного віку, особливо на період дистанційного навчання та складання ДПА.

Перспективи подальших досліджень. Побудова організаційної моделі проведення ДПА випускників базової середньої освіти в умовах

надзвичайної ситуації, викликаній поширенням пандемії COVID-19, належить до категорії завдань тимчасового характеру. Перспективними, на наш погляд, виявляються дослідження, спрямовані на обґрунтування концептуальних засад побудови універсальної гнучкої моделі ДПА, заснованої на багатоваріантному підході до способів її реалізації. Запровадження такої моделі проведення ДПА випускників гімназій потребуватиме відповідне оновлення правового та організаційного механізмів державного управління освітою.

7. СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Міністерство освіти і науки України (2013, Квіт. 25). *Наказ № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» (із змінами, внесеними згідно з наказами Міністерства освіти і науки № 660 від 01.06.2013 та № 761 від 14.07.2015)*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Tex>
- [2] Т. О. Лукіна, «Загрози реалізації державної політики протидії обмеженню рівного доступу до освіти в Україні», *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. праць. Серія «Управління та адміністрування»*, Вип. 9(38), 100 с., с. 10–33, 2019. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9958-9\(38\)-10-33](https://doi.org/10.32405/2522-9958-9(38)-10-33)
- [3] І. Совсун, «Нова освітня реальність: які виклики ставить карантин перед школою, та як дати їм раду. П'ять кроків, необхідних для української освіти в умовах пандемії», *Inter-fax-Україна: інформаційне агентство*, 10 квітня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/653796.html>
- [4] К. Хорощак, «Про дистанційне навчання, закінчення навчального року, фінансування та плани: інтерв'ю з очільницею МОН Любомирою Мандзій», *Українська правда. Життя*, 13 квітня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/04/13/240555/>
- [5] І. Коберник, «Оцінювання в дистанційному навчанні: запитання-відповіді». *Нова українська школа*, 20 березня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://nus.org.ua/questions/otsinyuvannya-v-dystantsijnomu-navchanni-zapytannya-vidpovidi/>
- [6] П. Стефаненко, «Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі», дис. д-ра наук, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. Київ, 2003.

- [7] Г. Проценко, «Проектування інформаційного простору загальноосвітнього навчального закладу», дис. канд. наук, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2012.
- [8] С. Литвинова, «Теоретико-методичні основи проектування хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу», дис. д-ра наук, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2016.
- [9] О. Мерзлікін, «Хмарні технології як засіб формування дослідницьких компетентностей старшокласників у процесі профільного навчання фізики», дис. канд. наук, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2016.
- [10] О. Рибалко, «Проектування електронних освітніх ресурсів навчання математики в початковій школі з використанням систем Adobe Flash», дис. канд. наук, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України. Київ, 2017.
- [11] Policy brief: education during COVID-19 and beyond. *Union Nations*. [Online]. Available: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf
- [12] United Nations Development Programme (UNDP). COVID-19 and human development: Assessing the crisis, envisioning the recovery, 2020. *Human Development Perspectives*, 2020. New York: UNDP. [Online]. Available: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>
- [13] UNESCO, Global Education Monitoring (GEM) Report, 2020. *Inclusion and education: all means all*, 2020. [Online]. Available: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>
- [14] Educational inequalities in Europe and physical school closures during Covid-19. *European Commission*. [Online]. Available: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/fairness_pb2020_wave04_covid_education_jrc_i1_19jun2020.pdf
- [15] UNICEF, «How involved are parents in their children's learning? MICS6 data reveal critical insights». *Unicef connect. Evidence for action*. [Online]. Available: <https://blogs.unicef.org/evidence-for-action/parental-involvement-childrens-learning>
- [16] UNESCO-UNICEF-World Bank joint database, May – June 2020. [Online]. Available: <http://tcg.uis.unesco.org/survey-education-covid-school-closures>
- [17] UNESCO. *Distance learning solutions*. [Online]. Available: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions>
- [18] UNESCO. *National learning platforms and tools: Ukraine*. [Online]. Available: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/nationalresponses>
- [19] M. Kaffenberger, «Modeling the long-run learning impact of the COVID-19

- learning shock: Actions to (more than) mitigate loss», *RISE Insight Series*. 2020/017, 4 June, 2020. [Online]. Available: https://doi.org/10.35489/BSG-RISE-RI_2020/017
- [20] Matt Krents and others, «Easing the COVID-19 burden on working parents», *BCG, Boston Consulting Group*, 21 May, 2020. [Online]. Available: <https://www.bcg.com/publications/2020/helping-working-parents-ease-the-burden-of-covid-19>
- [21] Міністерство освіти і науки України (2018, Січ. 07). *Наказ № 1369 «Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації» (із змінами, внесеними згідно з Наказами Міністерства освіти і науки № 221 від 18.02.2019, № 246 від 19.02.2020)*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-19#Text>
- [22] Міністерство освіти і науки України (2020, Квіт. 16). *Лист № 1/9-213 «Щодо проведення підсумкового оцінювання та організованого завершення 2019–2020 навчального року»*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/72975/
- [23] Міністерство освіти і науки України (2015. Лип. 14). *Наказ № 761 «Про затвердження змін до Положення про дистанційне навчання»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15#n11>
- [24] А. Іванців, «Залежність від людськості. Як школа справляється з викликами карантину та онлайн-освіти», *LB.ua.*, 01 травня 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: https://lb.ua/society/2020/05/01/456533_zalezhnist_vid_lyudskosti_yak_shkola.html
- [25] О. Онищенко. «За дверима "дистанційки"». *OP.ua. Освітній портал*, 18 травня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/za-dverima-distanciyki---oksana-onischenko>
- [26] «Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО», *Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучереза*, 31 липня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukrainsi-dumayut-pro-distantsiyne-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno>
- [27] «Профіль українського вчителя і директора: що ми про них знаємо», *Media Освіторія*, 20 травня 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://osvitoria.media/experience/profil-ukrayinskogo-vchytelya-i-dyrektora-shho-my-pro-nyh-znayemo/>
- [28] В. Топол, «Освіта може стати більш суспільною справою, а не просто послугою. Засновник PISA про школи після пандемії»: конспект виступу Андреаса Шляйрера, *НУШ Нова українська школа*, 30 травня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://nus.org.ua/articles/osvita-mozhe-staty-bilsh-suspilnoyu-spravoyu-a-ne-prosto-poslugoyu-zasnovnyk-pisa-pro-shkoly-pislya-pandemiyi/>
- [29] «Динаміка користування Інтернет в Україні»: травень, 2017». *Київський міжнародний інститут соціології: прес-реліз*. [Електронний ресурс].

- Доступно: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=2>
- [30] Державна служба статистики України. Доступ домогосподарств України до Інтернету (за даними вибіркового опитування домогосподарств, проведеного у січні 2019 року). *Статистичний збірник*. Київ, Україна, 2019. 45 с. [Електронний ресурс]. Доступно: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_Internet_2018.pdf
- [31] Проникнення інтернету в Україні: методологія дослідження. *Factum Group*, март, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchyh_doslidzhen_iii_kvartal_2019_roku.pdf
- [32] А. Лотоцька, О. Пасічник, *Організація дистанційного навчання в школі: метод. рек.* Київ, Україна, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>
- [33] Л. Гриневич, «Освіта після пандемії. Ч. 2. Тренди майбутнього шкільної освіти», *НУШ Нова українська школа*, 28 квітня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://nus.org.ua/view/osvita-pislya-pandemiyi-chastyna-2-trendy-majbutnogo-shkilnoyi-osvity/>
- [34] М. Скиба, «Новий навчальний рік: як може змінитися модель навчання», *Слово і діло. Аналітичний портал*, 3 липня, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/03/pogljad/suspilstvo/novyj-navchalnyj-rik-yak-mozhe-zminytysya-model-navchannya>

STATE FINAL CERTIFICATION OF GYMNASIUM GRADUATES UNDER QUARANTINE RESTRICTIONS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Tetyana Lukina,

Doctor of Science Degree in Public Administration, Professor,
Chief scientific officer of the Department of Monitoring
and Quality Assessment of General Secondary Education
Institute of Pedagogy of the
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>
tata_lukina@ukr.net

Abstract. The article substantiates the possibility and feasibility of introducing various organizational models in Ukraine for the state final certification of graduates of a basic secondary school (gymnasium) in the

context of quarantine caused by the COVID-19 pandemic. An analysis of the results of research carried out by international organizations made it possible to identify the most typical problems for European countries in the implementation of the educational process in conditions of quarantine and to focus on domestic features. The available possibilities of participants in the educational process and the system of general secondary education for the use of the remote form of drawing up the state final certification are analyzed. The key factors influencing the effectiveness of the implementation of the remote format of the state final certification of applicants for education are highlighted and substantiated: technical provision of students and teachers with computers and other digital gadgets; availability of access to high-quality Internet and the formation of the required level of digital competence. A SWOT analysis of organizational models of state final certification and an expert assessment of the importance of strong and weak factors and the advantages and threats of the environment were carried out. It was found that the main difficulties in the implementation of these models are: the possibility of violation of equality of access to education for less competitive children, an increase in the cost of organizing and conducting exams, the instability of the epidemiological situation in the region, the difficulty of ensuring a safe environment during exams, the likelihood of technical failures during broadcasting tasks, insufficient digital competence of applicants for education and legal unresolved issues. It is substantiated that, for objective reasons, none of the organizational models is capable of ensuring high reliability of the results of passing the state final certification, is not universal and can be extended to all institutions of general secondary education without exception and to the entire territory of Ukraine. The most expedient is the formation of various combinations of these models at the discretion of local authorities, based on the existing epidemiological situation at the time of their implementation in a particular district or region. Recommendations have been formulated regarding the possibilities of spreading in the future remote forms of state final certification in the system of general secondary education in Ukraine, taking into account the identified shortcomings and possible threats to their implementation.

Keywords: state final certification; graduates of lower secondary education; organizational model; distance form; quarantine; analysis; risks; opportunities; advantages; limitations.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ИТОГОВАЯ АТТЕСТАЦИЯ ВЫПУСКНИКОВ ГИМНАЗИЙ В УСЛОВИЯХ КАРАНТИННЫХ ОГРАНИЧЕНИЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Лукина Татьяна Александровна,

доктор наук по государственному управлению, профессор,
главный научный сотрудник отдела мониторинга и
оценки качества общего среднего образования Института педагогики
Национальной академии педагогических наук Украины.

Киев, Украина.

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3802-6666>

tata_lukina@ukr.net

Аннотация. В статье обоснована возможность и целесообразность введения в Украине различных организационных моделей проведения государственной итоговой аттестации выпускников основной средней школы (гимназии) в условиях действия карантина, вызванного пандемией COVID-19. Анализ результатов исследований, проведенных международными организациями, позволил выявить наиболее характерные для европейских стран проблемы реализации образовательного процесса в условиях карантина и сделать акценты на отечественных особенностях. Проанализированы имеющиеся возможности участников образовательного процесса и системы общего среднего образования по использованию дистанционной формы составления государственной итоговой аттестации. Выделены и обоснованы ключевые факторы, влияющие на результативность внедрения дистанционного формата государственной итоговой аттестации соискателей образования: техническая обеспеченность учащихся и педагогов компьютерами и другими цифровыми гаджетами; наличие доступа к качественному Интернету и сформированность у них необходимого уровня цифровой компетентности. Проведен SWOT-анализ организационных моделей государственной итоговой аттестации и экспертная оценка значимости сильных и слабых факторов и преимуществ и угроз окружающей среды. Установлено, что основными трудностями при реализации указанных моделей являются: возможность нарушения равенства доступа к образованию для менее конкурентоспособных детей, увеличение расходов на организацию и проведение экзаменов, нестабильность эпидемиологической ситуации в регионе, сложность обеспечения безопасной среды во время проведения экзаменов, вероятность

технических сбоев во время трансляции задач, недостаточная цифровая компетентность соискателей образования и правовая неурегулированность отдельных вопросов. Обосновано, что по объективным причинам ни одна из организационных моделей не способна обеспечить высокую достоверность результатов сдачи государственной итоговой аттестации, не является универсальной и может быть распространена на все без исключения учреждения общего среднего образования и на всю территорию Украины. Наиболее целесообразным оказывается формирования различных комбинаций этих моделей на усмотрение местных властей, исходя из имеющейся на момент их внедрения эпидемиологической ситуации в том или ином районе или области. Сформулированы рекомендации относительно возможностей распространения в перспективе дистанционных форм проведения государственной итоговой аттестации в системе общего среднего образования в Украине с учетом выявленных недостатков и возможных угроз их реализации.

Ключевые слова: государственная итоговая аттестация; выпускники гимназий; организационная модель; дистанционная форма; карантин; анализ; риски; возможности; преимущества; недостатки.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2013, Kvit. 25). Nakaz № 466 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia» (iz zminy, vnesenymy zghidno z nakazamy Ministerstva osvity i nauky № 660 vid 01.06.2013 ta № 761 vid 14.07.2015). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Tex>
- [2] T. O. Lukina, «Zahrozy realizatsii derzhavnoi polityky protydii obmezhenniu rivnoho dostupu do osvity v Ukraini», Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. prats. Seriiia «Upravlinnia ta administruvannia», Vyp. 9(38), 100 s., s. 10–33, 2019. DOI: [https://doi.org/10.32405/2522-9958-9\(38\)-10-33](https://doi.org/10.32405/2522-9958-9(38)-10-33)
- [3] I. Sovsun, «Nova osvitalia realist: yaki vyklyky stavyt karantyn pered shkoloiu, ta yak daty yim radu. Piat krokiv, neobkhidnykh dlia ukrainskoi osvity v umovakh pandemii», Inter-fax-Ukraina: informatsiine ahentstvo, 10 kvitnia, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/653796.html>

- [4] K. Khoroshchak, «Pro dystantsiine navchannia, zakinchennia navchalnoho roku, finansuvannia ta plany: intervju z ochilnytseiu MON Liubomyroi Mandzii», Ukrainska pravda. Zhyttia, 13 kvitnia, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/04/13/240555/>
- [5] I. Kobernyk, «Otsiniuvannia v dystantsiinomu navchanni: zapytannia-vidpovidi». Nova ukrainska shkola, 20 bereznia, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://nus.org.ua/questions/otsinyuvannya-v-dystantsijnomu-navchanni-zapytannya-vidpovidi/>
- [6] P. Stefanenko, «Teoretychni i metodychni zasady dystantsiinoho navchannia u vyshchii shkoli», dys. d-ra nauk, In-t pedahohiky i psykholohii prof. osvity APN Ukrainy. Kyiv, 2003.
- [7] H. Protsenko, «Proektuvannia informatsiinoho prostoru zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu», dys. kand. nauk, In-t informats. tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 2012.
- [8] S. Lytvynova, «Teoretyko-metodychni osnovy proektuvannia khmaro oriietovanoho navchalnoho seredovyscha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu», dys. d-ra nauk, In-t informats. tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 2016.
- [9] O. Merzlikin, «Khmarni tekhnolohii yak zasib formuvannia doslidnytskykh kompetentnostei starshoklasnykiv u protsesi profilnoho navchannia fizyky», dys. kand. nauk, In-t informats. tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 2016.
- [10] O. Rybalko, «Proektuvannia elektronnykh osvitnikh resursiv navchannia matematyky v pochatkovii shkoli z vykorystanniam system Adobe Flash», dys. kand. nauk, In-t informats. tekhnolohii i zasobiv navchannia NAPN Ukrainy. Kyiv, 2017.
- [11] Policy brief: education during COVID-19 and beyond. Union Nations. [Online]. Available: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/08/sg_policy_brief_covid-19_and_education_august_2020.pdf
- [12] United Nations Development Programme (UNDP). COVID-19 and human development: Assessing the crisis, envisioning the recovery, 2020. Human Development Perspectives, 2020. New York: UNDP. [Online]. Available: <http://hdr.undp.org/en/hdp-covid>
- [13] UNESCO, Global Education Monitoring (GEM) Report, 2020. Inclusion and education: all means all, 2020. [Online]. Available: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373718>

- [14] Educational inequalities in Europe and physical school closures during Covid-19. European Commission. [Online]. Available: https://ec.europa.eu/jrc/sites/jrcsh/files/fairness_pb2020_wave04_covid_education_jrc_i1_19jun2020.pdf
- [15] UNICEF, «How involved are parents in their children’s learning? MICS6 data reveal critical insights». Unicef connect. Evidence for action. [Online]. Available: <https://blogs.unicef.org/evidence-for-action/parental-involvement-childrens-learning>
- [16] UNESCO-UNICEF-World Bank joint database, May – June 2020. [Online]. Available: <http://tcg.uis.unesco.org/survey-education-covid-school-closures>
- [17] UNESCO. Distance learning solutions. [Online]. Available: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/solutions>
- [18] UNESCO. National learning platforms and tools: Ukraine. [Online]. Available: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse/nationalresponses>
- [19] M. Kaffenberger, «Modeling the long-run learning impact of the COVID-19 learning shock: Actions to (more than) mitigate loss», RISE Insight Series. 2020/017, 4 June, 2020. [Online]. Available: https://doi.org/10.35489/BSG-RISE-RI_2020/017
- [20] Matt Krents and others, «Easing the COVID-19 burden on working parents», BCG, Boston Consulting Group, 21 May, 2020. [Online]. Available: <https://www.bcg.com/publications/2020/helping-working-parents-ease-the-burden-of-covid-19>
- [21] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2018, Sich. 07). Nakaz № 1369 «Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia derzhavnoi pidsumkovoї atestatsii» (iz zminamy, vnesenymy zghidno z Nakazamy Ministerstva osvity i nauky № 221 vid 18.02.2019, № 246 vid 19.02.2020). [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0008-19#Text>
- [22] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2020, Kvit. 16). Lyst № 1/9-213 «Shchodo provedennia pidsumkovoho otsiniuvannia ta orhanizovanoho zavershennia 2019–2020 navchalnoho roku». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/72975/
- [23] Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy (2015. Lyp. 14). Nakaz № 761 «Pro zatverdzhennia zmin do Polozhennia pro dystantsiine navchannia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0923-15#n11>
- [24] A. Ivantsiv, «Zalezhnist vid liudskosti. Yak shkola spravliaietsia z vyklykamy karantynu ta onlain-osvity», LB.ua., 01 travnia 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://lb.ua/society/2020/05/01/456533_zalezhnist_vid_lyudskosti_yak_shkola.html

- [25] O. Onyshchenko. «Za dveryma "dystantsiiky"». OP.ua. Osvitnii portal, 18 travnia, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://op.ua/news/osvita-v-ukraini/za-dverima-distanciyki---oksana-onischenko>
- [26] «Osvita i pandemiia: shcho ukraintsi dumaiut pro dystantsiine navchannia ta yak otsiniuiut ZNO», Fond Demokratychni initsiatyvy imeni Ilka Kuchereva, 31 lypnia, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiine-navchannia-ta-yak-otsinyuyut-zno>
- [27] «Profil ukrainskoho vchytelia i dyrektora: shcho my pro nykh znaiemo», Media Osvitriia, 20 travnia 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://osvitoria.media/experience/profil-ukrayinskogo-vchytelya-i-dyrektora-shho-my-pro-nyh-znayemo/>
- [28] V. Topol, «Osvita mozhe staty bilsh suspilnoiu spravoiu, a ne prosto posluhoiu. Zasnovnyk PISA pro shkoly pislia pandemii»: konspekt vystupu Andreasa Shliairera, NUSh Nova ukrainska shkola, 30 travnia, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://nus.org.ua/articles/osvita-mozhe-staty-bilsh-suspilnoyu-spravoyu-a-ne-prosto-poslugoyu-zasnovnyk-pisa-pro-shkoly-pislya-pandemiyi/>
- [29] «Dynamika korystuvannia Internet v Ukraini»: traven, 2017». Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii: pres-reliz. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=705&page=2>
- [30] Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Dostup domohospodarstv Ukrainy do Internetu (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv, provedenoho u sichni 2019 roku). Statystychnyi zbirnyk. Kyiv, Ukraina, 2019. 45 s. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/07/zb_Internet_2018.pdf
- [31] Pronyknennia internetu v Ukraini: metodolohiia doslidzhennia. Factum Group, mart, 2019. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: https://inau.ua/sites/default/files/file/1910/dani_ustanovchyh_doslidzhen_iii_kvartal_2019_roku.pdf
- [32] A. Lototska, O. Pasichnyk, Orhanizatsiia dystantsiinoho navchannia v shkoli: metod. rek. Kyiv, Ukraina, 2020. [Elektronnyi resurs].
Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>

- [33] L. Hrynevych, «Osvita pislia pandemii. Ch. 2. Trendy maibutnoho shkilnoi osvity», NUSh Nova ukrainska shkola, 28 kvitnia, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://nus.org.ua/view/osvita-pislya-pandemiyi-chastyna-2-trendy-majbutnogo-shkilnoyi-osvity/>
- [34] M. Skyba, «Novyi navchalnyi rik: yak mozhe zminytysia model navchannia», Slovo i dilo. Analitychnyi portal, 3 lypnia, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://www.slovoidilo.ua/2020/07/03/pogljad/suspilstvo/novyj-navchalnyj-rik-yak-mozhe-zminytysia-model-navchannya>

*Стаття надійшла до редакції
14 травня 2020 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 13(42)*

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

*Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053
Шифр галузі: 07; код спец.: 073; Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Редактори — *Отрішко В. І.
Ремізовський К. М.*

Коректор — *Отрішко В. І.*

Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й.*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044) 484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 12.10.2020. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 11,86. Обл. вид. арк. 12,75.
Тираж 300 прим. Замовлення № 121020_1

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 13(42)*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053
Area Code: 07; spec code: 073; Area Code: 28; spec code: 281*

Editors — *Otrishko V. I.
Remizovsky K. M.*

Corrector — *Otrishko V. I.*
Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044) 484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 12.10.2020. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 11,86. Accounting and publishing sheets 12,75.
Edition 300 copies. Order № 121020_1

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044) 360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.